

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLELTITKÁR.

XVIII. KÖTET. I. SZÁM.

BÖLCS LEO TAKTIKÁJA MINT MAGYAR TÖRTÉNETI KÚTFORRÁS.

GYOMLAY GYULA

LEV. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. TUD. AKADÉMIA I. OSZT. 1902. JANUÁR 7-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉN.)

Ára 1 kor. 20 fillér.

BUDAPEST.

1902.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k.** I. Solon adótörvényéről. *Telŕy Ivantól.* Ára 20 f. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Telŕy Ivantól.* 20 f. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tárkányi J. Bélától.* 40 f. — IV. A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről *Szász Károlytól.* 20 f. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. *Toldy Ferencztől.* 20 f. — VI. A keleti török nyelvről. *Vámbéry Ármintól.* 20 f. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 60 f. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei. a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. 1 K 20 f. — 5. Szeneci Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől.* — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámuel* től. 40 f. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézíratai- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 40 f. (1867—1869.)
- II. k.** I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codextről. *Mátray Gábor* l. tagtól. 20 f. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól 40 f. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól 40 f. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. *Finály Henrik* l. tagtól. 40 f. — V. Solomos Dénes költeményei és a hét-szigeti görög népnyelv. *Telŕy Iván* lev. tagtól. 40 f. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 40 f. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második kiadás IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 80 f. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölések módjairól. Gr. *Kuun Géza* lev. tagtól. 40 f. — IX. Magyar szófajtevételek. *Szilády Áron* l. tagtól. 20 f. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szenássy Sándor* l. tagtól. 60 f. — XI. A defterekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 40 f. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. *Szvorényi Józseftől.* 20 f. (1869—1872.)
- III. k.** I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóitán. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 80 f. — II. Apáczai Cséri János Barczai Akos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. *Szabó Károly* r. tagtól 20 f. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 20 f. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 40 f. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. *Finály Henrik* l. tagtól 20 f. — VI. A finn költészetről, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 80 f. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 20 f. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. *Goldziher Ignác* től. 60 f. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól 20 f. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. *Kuun Géza* l. tagtól. 40 f. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól 40 f. (1872—1873.)
- IV. k.** I. szám. Paraleipomena kai diorthomena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a kommentátorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól 80 f. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymik dana hangjegye. 40 f. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mívelése hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* l. tagtól 80 f. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinand* l. tagtól 40 f. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. *Goldziher Ignác* től. 40 f. — VI. szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfértek 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. *Budenz József* r. tagtól. 30 f. — VII. szám. Az új szókról. *Fogarasi János* r. tagtól. 30 f. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 30 f. — IX. szám. Az ik-es és igékről. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 30 f. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 30 f. (1873—1875.)
- V. k.** I. szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 50 f. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 60 f. — III. szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinand* lev. tagtól 60 f. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 30 f. — V. szám. Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 50 f. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 40 f. VII. szám.

BÖLCS LEO TAKTIKÁJA
MINT MAGYAR TÖRTÉNETI
KÚTFORRÁS.

GYOMLAY GYULA

LEV. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. TUD. AKADEMIA I. OSZT. 1902. JANUÁR 7-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1902.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOM. ÁJA.

Bölcs Leo Taktikája mint magyar történeti kútforrás.

(Felolvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1902. jan. 7-ikén és ápr. 7-ikén tartott ülésében.)

A jelen értekezésben tárgyalandó kérdésre a *Magyar Honfoglalás Kútfoi* című emlékmunkáról a *Budapesti Szemle* múlt évi 299. és 300. füzetében megjelent bírálat irányozta figyelmemet. Mivel a byzánczi irodalomnak a magyarokra vonatkozó emlékeivel magam is már régibb idő óta foglalkozom, feladatúl tűztem ki magamnak, hogy megvizsgálom ama sokat vitatott adatok hitelességét és értékét, melyeket a honfoglaláskori magyarokra nézve VI. Leo byzánczi császár taktikája (s főképen ennek XVIII. fejezete) állítólag magában foglal.*)

Miután azonban köztudomás szerint ugyanezek az adatok egy másik byzánczi taktikában, a Mauricius-félében is megtalálhatók, ennek a Mauricius-féle taktikának korára és szerzőjére nézve pedig Bölcs Leo XVIII. fejezetének magyar kiadója új hypothesis-t állított fel, mindenekelőtt a Mauricius-féle taktika korának és szerzőjének kérdésével kellett részletesen foglalkoznom.**)

---

*) Értekezésem a fenn említett bírálattól egészen függetlenül, teljesen önálló forrástanulmányok alapján készült. De mivel eredményeinek egy részében megegyezik vele, határozottan kijelentem, hogy mindazon szempontokra és eredményekre nézve melyekben ez a megegyezés megállapítható, az elsőbbség jogát teljes készséggel átengedem a nevezett bírálat szerzőjének.

**) Hogy a Leo hitelességével kapcsolatos kérdések már régen tisztázva nincsenek, azt főleg annak kell tulajdonítanunk, hogy a Maur.-f. taktika egyetlen egy kiadása (Joannes Schefferus, Upsaliae 1664) semmi-féle nagyobb közönyvtárunkban eddig meg nem található. Nekem — dr. Ferenczy Zoltán egyet. könyvtárigazgató úr szíves közbenjárására

lesz a foglalatata értekezésem első szakaszának. A második szakaszban áttérek aztán Leo Mauriciushoz való viszonyának és a Leo-féle adatok értékének vizsgálatára.

ELSŐ SZAKASZ.

A Mauricius-féle taktika kora és szerzője.

A) A mű keletkezésének legkésőbbi határai.

I. Idegen népek szerepe a Mauricius-féle taktikában.

A Mauricius-féle taktika nem pusztán régi nyomokon járó, elméleti munka, hanem nagyon is gyakorlati természetű. Mindjárt a bevezetést is a tényleges állapotokon való panaszkodással s a munka szükségességének bizonyításával kezdi a szerző, jelezve azt a különbséget is, mely az ő művét a régibb — pusztán elméleti természetű — taktikáktól elválasztja. A római sereg — úgymond — gyakorlatlan, a strategia tudománya a gyakorlatban csaknem feledésbe ment; a hadjáratokban sok kudarcz, kellemetlenség (πολλὰ τὰ δυσχερῆ) érte a római seregeket; a hadvezérek ugyanis épen a legközönségesebb, legszükségesebb hadműveletekhez (αὐτὰ τὰ πρόχειρα) nem értenek. Szükség van olyan útmutatásra, mely nem elégszik meg a régiek eljárásával, hanem ügyet vet a gyakorlat követelményeire is (ὧν νῦν χρεῖα), s nem hagyja figyelmen kívül a viszonyok megváltozását, mert a tényleges viszonyok ismerete nélkül nem lehet sikeresen hadakozni.*)

Legeslegfőbb feltétele pedig a sikeres hadakozásnak, hogy a vezér ismerje *mindazoknak* a népeknek hadiszokásait, melyek ez

---

irelyért ezennel nyilvánosan is hálás köszönetet mondok — a göttingai egyet. könyvtár példánya állott több hónapig rendelkezésemre, s így a szöveget, a mennyire egy kiadás útján lehetséges volt, alaposan megismerhettem. Szerencse, hogy Maur. Schefferben olyan kiváló tudású kiadóra talált, a milyennel a Leo-féle taktika ez ideig még nem dicsekedhetik.

*) 'Ἡμεῖς δὲ χρεῖωδες καὶ τοῦτο χρίναντες εἶναι, τὸ μηδὲ τὰ πρόχειρα προϊδῆν, ὧν χωρὶς ἀσφαλῶς στρατεύειν οὐκ ἔλεστι, μετρίαν τινὰ . . . εἰσαγωγὴν . . . ἐφεύραμεν.

időben a rómaiakat háborgatják. (XI. 1.: ἀναγκαῖον καὶ τὰς ἐκάστου ἔθνοῦς ἐνοχλοῦντος τῇ πολιτείᾳ τάξεις καὶ τὰ αὐτῶν ἔθνη διηγήσασθαι.) A mű szerzője épen abban látja művének főérdemét, hogy ebben a tekintetben tájékoztatással szolgál azoknak, «a kik az illető népekkel hadakozni akarnak» (ἐφ' ᾧ δύνασθαι διὰ τῶν παρ' ἡμῶν εἰρημμένων τοὺς πρὸς αὐτὰ τὰ ἔθνη πολεμεῖν θέλοντας ἱκανῶς ἀρμολύεσθαι).

Azért a terjedelmes XI. szakasz sorra veszi azokat a népeket, melyektől ez időben tarthat a római. Ezek: a perzsák, a «skytha» népek (avarok, turkok), a szőke népek (frankok, longobárdok) és a szlávok meg anták.

Először a *perzsákról* szól (XI. 2. Scheffernél 254—260.), kiknek sok dicséretes tulajdonságára feltűnő nyomatékot helyez, s hosszasan és bebatóan fejtegeti, hogyan legcélszerűbb ellenük hadakozni. Különösen kiemeli, hogy színlelt futás közben óvatosan kell ellenük visszafordulni, mert a perzsák üldözés alkalmával sem bontják meg hadirendjüket, mint a skythák szokták. *) Kétségtelen, hogy e részletes utasításoknak csak abban az időben lehetett értelmük, mikor a római birodalmat még komoly veszedelem fenyegette a perzsák részéről. Különben is a perzsákról nemcsak a XI. szakaszban van szó, hanem az egész műben mint a rómaiak legfélelmesebb ellenségei szerepelnek. A II. szakasz 1. fejezete a kettős hadirend (πρῶτη καὶ δευτέρα τάξις) dicsérete közben megemlíti, hogy a perzsák is csak egy hadirendbe sorakoznak (ἐπιτάσσονται, praesens!) úgy, mint a rómaiak. Velük kezdődik is a munka: az I. szakasz 1. fejezete már utasításul adja, hogy a katonaságot nemcsak a római, hanem a perzsa módra való (περσιῶτι) nyilazásba is bele kell gyakorolni (v. ö. XII. 8. 3. is). Egy másik helyen (XII. 8. 7.) pedig épenséggel olyan mandatorokat (szárnysegédek) kíván a szerző, a kik a rómain (= a latinon) kívül perzsa nyelven is tudnak beszélni (εἰδότες ῥωμαῖσι καὶ περσιῶτι). Az utasításai bizonyítására való példákat is gyakran a perzsa háborúk tapasztalataiból meríti a szerző.

Így beszél Mauricius a perzsákról. Ellenben a X. század elején kelt Leo-féle taktika mindazokon az átvett helyeken, a hol Maur. a perzsákat említi, vagy egyszerűen mellőzi a perzsák névszerint

---

*) Erről a helyről értekezésem második szakaszában külön is szólok.

való felemlítését,*) vagy, ha említi őket, odateszi nevük mellé a «valaha, egykor» jelentésű ποτέ vagy πάλαι határozószót, pl. XVIII. 21. οἱ Περσικὰ φυλά ποτε, XVIII. 38. τινὰ γὰρ τῶν ἐθνῶν, οἷα καὶ τὰ τῶν Περσῶν ποτε, XVIII. 142. τοῦ πάλαι Περσικοῦ ἔθνους, mely «nyugtalanította a régi római császárokat» (τοὺς ἀρχαίους βασιλεῖς).

Tudnivaló ugyanis, hogy az a veszedelem, mely a rómaiakat a perzsák részéről oly sokáig fenyegette, Heraclius császár 626-i diadalmas hadjárata és Chosroës perzsa király 628-ban történt halála következtében nagyon megcsökkent, s néhány esztendő múlva a szaraczenok (arabok) előnyomulása következtében végképen, örökre megszűnt. Attól kezdve, hogy Omár 637-ben megdönti a Szasszanidák uralmát, a perzsa veszedelmet több száz esztendőre az arab veszedelem váltja fel. A perzsák szerepe Maur. művében e szerint legalsóbb «terminus ante quem»-ül Heraclius perzsa hadjáratát, vagy legeslegkésőbbben a 637. esztendőt adja.

A második ellenséges népcsoport, melynek a Maur.-féle taktika az említett XI. szakaszban külön fejezetet (a harmadikat, l. Scheff. 260-268.) szentel, a «skytha népek, vagyis az avarok, turkok és a többi, ezekhez hasonló hunn-fajta népek» csoportja.**)

Hogy Mauriciusnak ezt a fejezetét, s még inkább Leo megfelelő helyeit kellőképpen megérthessük, mindenekelőtt tudnunk kell, hogy Maur.-nál a «skytha» név nem egyéb, mint általános, gyűjtő értelmű megnevezés mindenféle északi népek (βορειότεροι) jelölésére. Így pl. a IV. sz. 3. fejezetében (Scheff. 109. l.) még a Deciusszal hadakozó gótokat is skytháknak nevezi (Σκυθηκὰ τῶν Γότθων ἔθνη). Ilyen általános értelemben elég gyakran előfordulnak a skythák, vagy a «skythák és hunnok» (VII. 1.) Maur. művében, nevezetesen mint olyan ellenfelek, a kikkel szemben védekezés, élelemgyűjtés stb. efféle dolgában a szokottnál is nagyobb óvatosságra van szükség (l. pl. II. 1., IV. 2., V. 3., VII. 14., VII. B. 11.), kiknek számát a magukkal hajtott sok vezetéklő miatt nehéz meg-

*) Így pl. magában a XVIII. fejezetben az 52., 54., 58. cikelyekben.

**) Ez az a fejezet, melyben Leónak a magyarokra vonatkozó állítólagos adatai is foglaltatnak, s melyet ennél fogva a M. Honfoglaláskori Kútfők közé is felvett a kiadó Leo szövegének bevezetéséül. A görög szövegre nézve azonban v. ö. az Egyetemes Philologiai Közlöny 1902. évi 5. füzetében közölt megjegyzéseimet.

becsülni (IX. 5.), s a kik ellen legjobb február vagy márczius havában támadást intézni, mert ilyenkor lovaik még érzik a telelés sanyarúságait. Szó van továbbá Maur. VI. szakaszának 2. fejdőjében bizonyos skytha lovas-hadgyakorlatról (Scheff. 128. l.: περί Σκυθικῆς γυμνασίας σχηματικῆς), mely szerint a hadsereg egyetlenegy hadirendbe sorakozva s ezen belül két részre tagolódva a képzelt ellenség bekerítésére iparkodik.¹⁾ Mind a környezet, melyben e hadgyakorlatot olvassuk, mind más Maur.-féle helyek azt bizonyítják, hogy ez a «skytha» hadgyakorlat régibb római tapasztalatokon alapul. Bajos megmondani, miféle északi nép hadiszokását lesték el benne a rómaiak; annyi azonban bizonyos, hogy nem az avarokét vagy a turkokét.²⁾

Ugyanis az avarok és (török-) turkok hadiszokásait Mauricius mindig nagyon megkülönbözteti ama többi népekéi között, kiket általában a «skytha» gyűjtőnévvel jelöl. Ezt teszi a Leo-féle XVIII. fejezetnek alapjául szolgáló most szóban lévő helyen is (XI. 3.), s egy másik, eddig észre sem vett helyén is (II. 1.), melyről részletesen értekezésem második szakaszában szándékozom szólani. Az avarok és a turkok e szerint a hely szerint az összes többi skytháktól különbözőképen, kettős, sőt hármas hadirendet alakítottak, melyet Maur. nem győz eléggé dicsérni. Épen ennek a kettős, illetőleg hármas hadirendnek ajánlásában van egyik fő-fő újítása a Maur.-féle taktikának a régibb haditaktikákhoz képest, s ezt a fontos újítást az avarok (és turkok) hadiszokásaiból tanulta a szerző.

A ránk nézve olyan fontossá vált fejezet (XI. 3.), miután nyomtatékosan rámutatott az avar-turk hadirend tervszerűségére (ἱεραρχία τῶν ἄλλων Σκυθικῶν ἐθνῶν τὰς κατασκευὰς)³⁾ μάχας

¹⁾ A MHK.-ban közölt magyar fordítás (de a görög szöveg is) ezt a hadgyakorlatot mint a rómaiaknál szokásos (χρηώδης) gyakorlatot közli. A hiba részletes fejtegetését l. a Századok 1902. évi 3. füzetében, a 253. lapon.

²⁾ Ezt már Leo sem tudta, mert a XVIII. f. 6. cikkelyében, hol ezt a gyakorlatot közli, ő már meg sem említi, hogy voltaképen skytha eredetű, s hogy Maur. idejében még az volt a neve. (Így történhetett, hogy a magyar kiadó és fordító félre is értette helyet.)

³⁾ (Scheffernél 261. l. két szóba írva κατὰ οὐρανοῦ olvasható.) E kitétel félreértése okozta, hogy a MHK.-ben lévő magyar fordításban ez az avar-turk hadirend egyáltalában fel sem fedezhető. L. Századok, i. h. 258. lap.

ποιούμενα), e két nép többi szokásainak elbeszélésébe fog. De már maga a sorrend is, melyben a két népről szól, valószínűvé teszi, hogy első sorban az avarokra vonatkoztatja ezeket a szokásokat. Először említi ugyanis a turkokat s egészen röviden végez ezzel a «ravaszság nélkül való és nem félelmes néppel» (ἀπληλαγμένον τῆς . . . ποικιλίας καὶ δεινότητος), hogy aztán áttérhessen a római birodalom igazán félelmes ellenfeleire, az avarokra, erre a «lehető legalkalmatlanabb (μοχθηρότατον), ravasz (ποικίλον) fajra, mely a hadviselésben is ugyancsak tapasztalt» (ἐμπειρικώτατον). Hogy a folytatásban (ταῦτα stb.) többes számban beszél az író, az nem akadályozhat abban, hogy első sorban az avarokra ne gondoljunk. Hisz voltaképen csupán az avarokra illik az is, hogy «egyeduralom alatt élnek» (μοναρχούμενα, gondoljunk Bajánra!), mely kitétel persze Leo már egy mondatba vont össze a két népet általánosan jellemző 42. cikkelylyel. Hogy az avarokkal egykorú törökturkok nem éltek egyeduralom alatt, az köztudomású dolog Menander Protector egyik hirhedt töredékéből (Fragm. Hist. Græc. IV. 244. és kk.), mely elmeséli, hogy Tiberius császár, Mauricius elődje, Valentinust követségbe küldi a turkokhoz, kiknek vezérei (οἷς γε τοῦ φόλου τῶν Τούρκων ἔλαχε προεστάναι) nyolcz részre osztották fel a hatalmat (τὰ ἐκείνη ἅπαντα). Turxanthos volt a vezérek *egyike* (εἷς τῶν παρὰ Τούρκοις ἡγεμόνων) s ez a *többi* vezéreknél előbb (πρὸ τῶν ἄλλων ἡγεμόνων) találkozott a római követtel.*) Ezek a Don-környéki török-turkok, jóllehet Justinus óta elég sűrű érintkezésben állottak a rómaiakkal, sohasem voltak az európai részekben a rómaiak komoly ellenségei s inkább csak a perzsa háborúk szempontjából érdekelték a rómaiakat, kiknek több ízben szövetségében is álltak a perzsákkal szemben.***) Bajos volna tehát elképzelni,

*) Menander egy másik töredéke szerint (FHG. 226. l.) a Justinushoz küldött turk követség csak négy turk vezérről beszél a császár előtt, s azt is hozzáteszi, hogy «Dizabulosnak (Turxanthos atyjának, nemde jó magyar hangzású nevek??) engedik át az egész népen való uralmat» (τὸ δὲ γε κράτος τοῦ ξύμπαντος ἔθνους ἀνεῖσθαι μόνῳ τῷ Διζαβούλῳ). De ez a hely először régiebb eseményekre vonatkozik, másodsor az «átengedik» ige megint a mi tételünk mellett bizonyít, s harmadszor és főleg: a követ állítása csak afféle diplomata-igazság volt.

**) A rájuk vonatkozó adatok könnyen felfalálhatók a FHG., továbbá a de Boor-féle Theophanes kitűnő indexei segítségével, s azért összeállí-

miért gondolt volna Mauricius, ki művét gyakorlati haszonvételre szánta, első sorban a távol lakó törökturkokra, mikor pl. azt ajánlotta, hogy efféle «skytha» népek ellen februárban kell támadást intézni, s egyáltalában, hogy honnan vette volna szokásaiknak olyan részletes ismeretét. Nem véletlenség tehát, hogy a szóban levő XI. sz. 3. fej.-ében Maur. olyan hamar s először végez a turkokkal, s lehetetlen, hogy rájuk, a «ravaszság és felelmisség nélkül való népre» vonatkozzék az, a mit néhány sorral alább olvasunk,*) hogy «kíváncsiak, álnokok, megbízhatatlanok, kapzsiságukban telhetetlenek, eskü- és szerződészegők és soha be nem érik a már kapott ajándékokkal». Ellenben, hogy mindezek a jelzők mennyire ráillenek római szájból az avarokra, azt a kor történetének minden ismerője azonnal megértheti. Különb, hogy mekkora befolyással voltak a Maur.-féle taktika keletkezése korában az avarok nemcsak a római taktikára, hanem a római hadsereg (kivált a lovasság) felszerelésére is, az Mauricius más helyeiből is kiviláglik. Ugyanis Maur. I. 2. szerint a római lovaskatonák avar formájú lándzsával s avaros nyakvédővel szerelendők fel; lovaik szügye színtén avar módra fedendő; köpenyegük is avar szabású legyen (κατὰ τὸ σκήπτρον τῶν Ἀβάρων κεκομμένη ἱμάτιον), sátraik is avar-módra készüljenek «csinosan is, czélirányosan is».

Tudvalevő dolog már most, s azért forrásidézetekre sem szorúl, hogy az avarok 562-ben, Justinianus uralkodásának legvégén érik el a Dunát. Baján II. Justinianusszal körülbelül egyidejűleg lép trónra s ettől kezdve az avarok szüntelenül háborgatják a rómaiakat, míg Heraclius császár alatt Byzáncz megghiúsult ostroma után (626. Kr. u.) csökkenni nem kezd az avar veszedelem s a VII. század közepéig végkép meg is szűnik, hogy helyet adjon a bolgárok részéről fenyegető, tartósabb veszedelemnek.**)

Az a mód tehát, a hogyan az avarok Mauricius taktikájában szerepelnek, a mű keletkezésének legkésőbbi határául, tágan számítva, a VII. század 3—4. tizedét jelöli meg, azaz ugyanazt a

---

tásukat feleslegesnek tartom. A kérdés szempontjából való újabb és tüzetesebb átvizsgálásuk azonban mindenesetre megérdemelné valamely historicus szakemberünk fáradságát.

*) L. Scheffernél még ugyanazon a 261. lapon.

**) Constantinus Pogonatus óta, 679. Kr. u. L. Theophanes, ed. Boor, 359, 8.

terminust, mely a műnek a perzsákhoz való viszonyából is következett.

A Mauricius-féle XI. szakasz következő, 4. fejezete a «szöke népeknek, úgymint a *frankoknak*, *longobárdoknak* és más hasonlóknak» hadiszokásait ismerteti. Ebben a fejezetben semmi olyan pozitív adat sincsen, melyből pontosabb határt lehetne szabni a mű keletkezésének legkésőbbi idejére. Azonban mindenesetre feltűnő, hogy Maur. nem említi e népek megkeresztelkedését (Leo a megfelelő helyen, XVIII. 77. azon kezdi, s azt mondja róluk, hogy «hajdan», παλαι, pogányok voltak) s hogy oly módon szól róluk, mint a kikkel még tényleges háború is folyhatik (Leónál ez is másképp van). Tudjuk, hogy a frankokkal Ammigos királyuk és Justinianus császár idejében 561 körül még háborúskodtak a rómaiak,¹⁾ s hogy Sigisbertus frank vezér (ἡγεμὼν) szövetségben állott Bajánnal és élelemszállítmánynyal is segélyezte.²⁾ A longobárdok pedig 568-ban rátörtek északi Italiára, néhány év alatt el is foglalták s így megsemmisítették a rómaiakra nézve a Belizár és Narses-féle hadjáratok összes eredményeit.³⁾ Mauricius császár (582—602.) vetett csak gátat terjeszkedésüknek a ravennai helytartóság (exarchatus) alapításával s azzal, hogy a longobárdok ellen a frankokkal lépett szövetségre.⁴⁾ Heraclius császárt aztán már a diadalmas perzsa háború foglalta el, ennek utódait pedig az arab és bolgár veszedelem. A «szöke népek» ellen való komolyabb hadviselésre az arab veszedelem kezdete óta nem gondolhattak többé a rómaiak. Egészben véve tehát a frankokról és a longobárdokról szóló rész is csak megerősíti eddigi vizsgálódásunk eredményeit.

¹⁾ L. Menander Protect. FHG. IV. 204. l. 8. töredék.

²⁾ Menander Pr. FHG. IV. 230. l. 23. töredék. A mi kereszténységüket illeti, Procopiusnál (de bello Goth. II. 25, II. 248. l. Bonn) azt olvassuk, hogy a Narses-f. háború idején még feláldozták a hadifogságba esett gót gyermekeket és nőket, mert «ámbár felvették a kereszténységet, nagyrészt megtartották régi vallásos szokásaikat». Theophanes Chronographiája az 592. évhez a frankoknak egy követségét említi Mauricius császárhoz (ed. Boor, 269. l.)

³⁾ L. Menander FHG. IV. 253. l. 49. töredék és 263. l. 62. töredék. Tiberius császár, Maur. elődje csak pénzzel iparkodik hatni a longobárd vezérekre.

⁴⁾ A longobárdok Mauricius ellen való háborújáról (588 Kr. u.) megemlékszik Theophanes (ed. Boor, 261, 26.).

A XI. szakasz utolsó (5.) fejezetében a *szlávokról* és az *anták-ról* van szó Mauriciusnál, ki e két népet (mindig «és»-sel, sohasem «vagy»-gyal kapcsolva) rendszeren együtt említi. Idegen uralmat sehogyan sem tűrő (μηδαμῶς ἄρχεσθαι πετιθόμενα), fejetlenségben élő s egymás közt is folyvást torzsalkodó népeknek mondja őket, melyeknek hadirendjük nincs, utánczásra méltó hadiszokásaik sincsenek, — legfellebb a római könnyű fegyvereseket (ψαλοί) ajánlatos az övéikhez hasonló rövid gerelyekkel (λακίδια v. ἀκλίδια Σλαβινίτικα) felszerelni.¹⁾ Országuk még a Duna túlsó partján van, a Duna mellékfolyóinak torkolata felé,²⁾ s jóllehet jól értenek a vizen való átkeléshez,³⁾ s ilyenformán már régibb idő óta át-átsaptak az innenső partra is,⁴⁾ a Maur.-féle taktika idején még kétségtelenül a Duna a határ országuk és a római birodalom közt. «A római parton hátrahagyott lovas-örség — úgymond Mauricius,⁵⁾ — ne táborozzék nagyon közel a Dunához, hogy kis száma fel ne tűnjék; de nagyon messze se, hogy kéznél lehessen, ha szükség volna reá.» Továbbat (Scheff. 282. l.) figyelmezteti a vezért, hogy az ellenséges földön rekvirált élelmiszereket ne engedje idétlenül (ἀκρίτως) felémészteni, hanem *hajókon* szállíttassa a római területre, mert a szlávok folyói mind a Dunába torkolnak. Az ellenük hadba induló vezér feladatát csak abban látja Mauricius, hogy fokozza köztük az egyenetlenséget, akadályozza meg átkelésüket, s lehetőleg saját országukban háborgassa őket váratlan meglepések által, leginkább télen, mert ekkor a kopasz erdőségekben nincs hová rejtőzniök, de nyáron is, hogy a római foglyok a túlsó part sűrűségei közt könnyebben viasszaszökhessenek a sereghez. Hogy avar fennhatóság alatt állanak, arról Maur. még mit sem látszik tudni. Mindamellet, hogy milyen alkalmatlan és veszedelmes ellenfeleknek tartja őket, mutatja a sok és részletes utasítás, melyeket az ellenök indítandó sereg számára ad, s kivált a szokatlanul hosszú (18 oldalnyi) fejezet befejezése, melyben még ezt a sok utasítást sem

¹⁾ L. Maur. XII. 8. 5.

²⁾ Scheff. 282. l. Τὼν δὲ ποταμῶν αὐτῶν ἐπιμεινόμενον τῇ Δανουβίῳ stb.

³⁾ Scheff. 274. l. ἐν πείρᾳ δὲ εἶσι καὶ ποταμῶν διαβάσεις ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους.

⁴⁾ Scheff. 272. l. μηδαμῶς . . . ἄρχεσθαι πετιθόμενα, καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ.

⁵⁾ Scheff. 279. l.

tartja elégnek velök szemben. S tényleg nem is csupán a XI. szakaszban szól róluk, hanem a mű két más fejezete is úgyszólván kizárólag ellenük irányul: az egyik az ellenséges földre való betörésről szól (IX. 3.), a másik az erdős, nehezen járható, vagy szoros helyeken követendő rendszabályokra nézve ad (XII. 8. 20.) utasítást. Mind a két fejezetnek már hosszúsága is (az első 10 oldal, a második 8 oldal) elárulja a tárgy gyakorlati jelentőségét: de mind a kettőben egyenesen meg is mondja a szerző, hogy kivált a szlávokra és antákra gondol. Az utóbbi fejezet azért is érdekes, mert formája is megkülönbözteti az öt környező, valamely régebbi íróból átvett többi fejezetektől. Van azonkívül még egy fejezet (XII. 8., 21.) Mauriciusnál, mely ugyan régebbi forrásokból van kivonatolva, de kétségtől gyakorlati czéllal, s kivált a szlávokra és antákra való tekintettel: ez a folyóvízen való átkelésre ad részletes utasításokat.

Már az eddigiek után is felesleges tán érveket keresni ama felfogással szemben, hogy a Mauricius és Leo-féle taktikák közel egyidejűek. De pontosság kedvéért meg kell már ezúttal is emlétenem, hogy Leo a szlávokat és antákat még a Maur.-ból pontosan átvett fejezetekben sem említi névszerint (vagy, hogy *πατέ* — hajdan — szócska beiktatásával és múlt-idejű igékkel beszél róluk, mint a perzsákról); s nevezetesen, hogy a XI. 5. jókora részét, melyben a hídkészítésről is szó van (Scheff. 276—284. l.) és a XII. 8. 21. fejezetet egyáltalában bele sem olvasztotta a maga taktikájába — holott pedig ezeken a részleteken kívül kivétel nélkül Maur. minden fejezetének talált megfelelő helyet és formát a maga munkájában. S alig hozza szóba a szlávokat (XVIII. 78. cz.), mindjárt hozzá teszi, hogy «volt idő *hajdan*, mikor még túl laktak a Dunán» (*ἔν ποτε ὅτε πέραν κατόχουν τοῦ Ἰστροῦ*) és mikor «régente» (*ἐν τοῖς πάλαι χρόνοις*) sokat zaklatták a rómaiakat (XVIII. 100.). Átköltözésükről kétszer is megemlékszik (XVIII. 78., 98. cz.) s említi megkeresztelkedésüket is (100. cz.). Ha Leónak volt ennyi érzéke a tényleges viszonyok iránt, a Mauricius-féle taktika szerzőjéről bizvást feltehetjük, hogy előadása még jobban megfelel az ő korabeli tényleges állapotoknak.*)

*) Leo magyar kiadója *nem lát semmi egyébb akadályt a maga hypothesisével szemben* (hogy t. i. Mauricius taktikája a VIII. század elején

Kérdés már most, miféle korra vall a szlávokról szóló fejezet a Maur.-féle taktika keletkezését illetőleg? Általánosan ismeretes, legutóbbi időkben is kitűnően feldolgozott és elbeszélte*) történeti tényekről lévén szó, a felelet rövidre fogható.

Mivel a szerbek és horvátok megtelepedése mostani hazájukban Heraclius idejébe, a 630. év tájékára esik (Const. Porph. de adm. imp. 32. f.), legszélsőbb határul legalább is ezt az esztendőket kell elfogadni. De tekintve, hogy a Mauricius szláv és anta országa még minden valószínűség szerint inkább a mai Oláhországba, mint a mai Dél-Magyarországba képzelendők, s hogy Mauricius mit sem szól a szlávoknak az avarok által való elnyomásáról, ez az időhatár tetszés szerint visszavihető akár az első avar-szláv háború idejéig, azaz 558. tájáig (Menander Prot. FHG. IV. 204. l.) — a mennyiben egyéb okok nem szólnak a mű keletkezésének ennyire való hátrátétele ellen.

Ezek a XI. szakaszba foglalt népeken kívül, melyek a szerző korában kétségkívül legfőbb ellenségei voltak a birodalomnak, az egész Maur.-féle taktikában még csak egy hely van, mely több idegen népet egyszerre névszerint emleget. Ugyanis a VIII. szakasz 2. fejezetében (Scheffernél a 196—7. lapon, hibás lap-számozás), a hadvezéreknek szánt jó tanácsok gyűjteményében (Ἰνστιτούτ) felemlíti a szerző, hogy más ellenféllel más terepen cél-szerű hadakozni, így pl. «a parthusok és a gallusok — úgymond — a sík tereket kedvelik; a hispaniaiak és liguriaiak a hegyes és dombos vidékeken szeretnek harcolni; a britanniaiak erdőségekben; a germánok pedig a mocsaras helyeket kedvelik». Ennek a néhány sornyi helynek azonban semmi jelentőséget sem tulajdonítok (Leo is elhagyta), mert, mint a fenn említett népek nevei is mutatják, meg a hely is, melyen előfordulnak (gnómák gyűjteményében): ez

---

kelt), mint az anták szerepét. Legalább egyebet nem iparkodik czáfolni. Az antákra nézve pedig az a véleménye, hogy «Mauricius művének ez a része visszamehet VI. évszázabeli forrásokra». (L. MHK. 3. lap.) Tehát szerinte Maur. nem létező ellenség ellen adott utasításokat, holott pedig ilyen együgyűség még Leótól sem telt ki. A kiadó állítása nem egyéb megfontolatlan és megokolatlan ötletnél, mely a többi nehézségeket teljesen ignorálja.

*) L. Borovszky S. A népvándorlás kora (Nagy Képes Világtörténet IV. k.) 446—524. l.

a részlet kétségtől igen régi reminiscenciákra vonatkozik, s különben is az illető népek éppen csak példaképen vannak említve.

Fontosabb ennél, hogy ellenkezőleg, *nem* említ Mauricius néhány olyan népet, kikkel még a VI. században, akár mint ellenségeikkel, akár mint szövetségeseikkel, sokat érintkeztek a rómaiak. Ilyenek először is a *gótok*, aztán a gepidák, herulok, és más népek.*) De éppen a szerző hallgatásából fontos következtetés vonható a mű keletkezésének «terminus *post quem*»-ére nézve. Mivel a terminus a gótok előtti időbe már csak az avarok szereplése miatt sem tehető vissza, a műnek olyan időpontban kellett keletkeznie, mikor ezek a népek már nem voltak többé veszedelmesek a rómaiakra nézve. S ilyenformán a szerző hallgatása egyúttal újabb bizonyíték lehet a mellett, mennyire gyakorlatinak szánta művét, s mennyire megfelelt az a tényleges viszonyoknak. Tudvalévő dolog ugyanis, hogy akármennyi bajuk volt ama népekkel a rómaiaknak még a VI. század folyamán is, a század vége felé többé már egyikük sem volt komoly ellenfele a birodalomnak, s nem is vált azzá többé később sem soha.

Összefoglalva tehát az eddigi vizsgálódás legáltalánosabb eredményét, abból, a mit a szerző a birodalom ellenfeleiről tényleg mond, tehát pozitív adatokból, az következtethető, hogy a mű Heraclius uralkodásának azon éveinél, melyekben a császár a perzsákat tönkre verte, s a Duna vonalát a szlávoknak feláldozta, későbbi időbe semmi szín alatt sem tehető.***) Másrészt abból, hogy bizonyos korábban élt s a birodalom történetében szerepet játszott ellenséges népekről hallgat a szerző, tehát *egyelőre* csak negatív adatokból valószínű, hogy viszont nagyon messze a VI. század dereka felé sem tanácsos visszahátrálni a keltezésben, föltéve,

---

*) A gótok (mint skytha nép) egy, már említett elrettentő példában szerepelnek Deciusszal való 238-iki háborújuk miatt: ezenkívül csak egyszer említ még Maur. gót ruhanéműt, katona-lábbelieket és *herul* kardokat. Nyomai megvannak hát e népek hatásának; de nem komoly ellenfelei többé a birodalomnak.

**) Az adatok részletes vizsgálata nélkül is (de általánosságban ugyanezen az alapon) kimondta már ezt a következtetést *Pauler* Gyula, «A magy. nemz. története Szent-Istvánig» cz. művének 139. lapján. Az élesszemű történetírónak, ime, elég volt a mű általános hatása, hogy ítéletében ne csalatkozzék.

hogy Maur. taktikája ezután is olyan gyakorlati természetű munkának bizonyul, a milyennek az eddigiekben tapasztaltuk.

II. A munka korát meghatározó egyéb pozitív adatok.

Az eddig előadottakban a terminus ante quem meghatározására szolgáló bizonyítékok még nincsenek kimerítve. Eddig ugyanis egyáltalában nem is alkalmaztuk még az efféle meghatározások szokottabb, negatív módját: annak megvizsgálását, miféle fontos dolgot *nem* említ még Mauricius, a mit, ha nem korábban él vala, okvetetlenül meg kellett volna említenie. De, mielőtt ilyen, negatív bizonyítékok vizsgálatára térnénk, felvetjük azt a kérdést is, vajjon igazán nincs-e az idegen népeknek (vagy épenséggel csak az antáknak) szerepén kívül semmiféle olyan pozitív adat a műben, melyből keltének idejére, vagy legalább Leótól való távolságára következtetést vonhatnánk?*)

Már eleve is bajos feltenni, hogy ne találkozzék ilyen adat. Hogyan? Hát a byzáneci hadsereg felszerelése, állománya és a byzáneci hadügy épen semmit sem változott volna néhány évszázad folyamán? Vagy Leo császár csakugyan olyan ἐμβρόντητος fő lett volna, hogy teljességgel mindent, minden módosítás nélkül átvett Mauriciustól, a mit csak nála talált? Hiszen, hogy a turkokra vonatkozó részben, sajnos, csakugyan ezt tette, azt magam sem fogom tagadhatni. Azonban ezt természetesnek tartom, mert eleven turkot aligha látott a kegyes császár. De hát maguknak a rómaiaknak hadiéletében igazán nem mutatkoznék semmi módosulás? Vajjon más részleteiben ennek a terjedelmes munkának, mely két fejezet hijján egészen magába nyelte a Mauricius-féle munkát, igazán nem volna semmi tárgyi módosítás?

Dehogy nincs! Hiszen már az eddigiekből is tudjuk, hogy

---

*) Leo kiadója a már említetten kívül még csak azzal az egyetlen egy bizonyítékkal él, mikor Mauriciust Leóhoz közelebb teszi, hogy Leónak némely helyeit, melyekben ez csak *kérés*sel előtte élt szerzőkről beszél, Mauriciusra magyarázza, s így aztán ráfogja Mauriciusra, hogy a VIII. század elején élt. De persze, ő szerinte a historikusok «tisztán csak» az anták miatt teszik a VI. századba Mauriciust. L. a Magy. Honf. Kútfői cz. munka 3. lapját és dr. Vári Rezső akad. értekezésének (II. osztály, XVII. 10. sz.) 45. és 46. lapját.

Leo nem avar módra öltözteti és fegyverezteti a lovasságot,¹⁾ sem a sátraikat nem készítetteti avar módra, sem gót bocsorban és zostarionban nem járattja a gyalogságot,²⁾ sem herul kardokat nem ad a nehéz gyalogság kezébe,³⁾ sem szláv gerelyeket a könnyű gyalogságéba.⁴⁾ Nincs már tisztában azzal, miféle fegyver is volt Maur. korában a «martzovarvulon» (μαρτζοβαρβουλον), mert Maur. eme helyét: «a viruttával (βηρύττα = verutum) vagy martzovarvulon-nal felfegyverzetek» így adja vissza: «a riktarionnal, tzikurionnal, vagy *valami effélével* felfegyverzetek».⁵⁾ A lovak szügyét sem fedeti avar módra.⁶⁾

De a felszerelés még csak hagyján! Hanem hát a sereg állományából hova tűntek Leónál a *bukellariosok*, azaz a hadvezér és az alvezérek néhaidegen eredetű testőrsége? hová a Rhodogaisos gótjaiból formálódott s Mauricius idején még nagyon jó hírnevű *optimaták* csapatja? hová az *optimaták* fegyvertársai, az ú. n. *armatusok*? hová az eredetileg barbár önkéntesekből alkotott *foederati* csapatok, Mauricius idejében a byzáncezi sereg színe-java, melyet rendesen az első hadsor közepére állítottak s melyeknek comesse éppen Mauricius volt, mielőtt Tiberius császár rá nem bízta a perzsák ellen induló hadsereg fővezérségét?⁷⁾ Hiszen vala-

¹⁾ Leo VI. 2 -14.

²⁾ Leo VI. 26.

³⁾ Leo VI. 25.

⁴⁾ Leo VI. 26.

⁵⁾ Leo XIV. 69. v. ö. Maur. XII. 8. 12. μαρτζοβαρβουλον = szakállas lándzsa, egyik oldala széles fejsze, a másik fokos.

⁶⁾ Leo VI. 8.

⁷⁾ Apparatus a fenn előadottakhoz. *Bukellariosok*: I. róluk Olympiodorust, Photiosnál, ed. Bekker 57. A. 26. — *Optimaták*, ὀπτιμάτοι, l. u. ott 57. A. 36; v. ö. Jornandes de success. regn. 95. f., Zosim. VI, 26, 4; Theoph. Chron. ed. de Boor 447, 21. — Az *optimaták* ἀρμάτοις airól l. Maur. I. 3. (Scheff. 28. l.): «καὶ ἀρμάτος προσχορεύεται, ὁ σύμμαχος τοῦ ὀπτιμάτου, ἦτοι αὐτοῦ ὑπερασπιστής», v. ö. Maur. II. 5, a végén: «τοῖς μὲν ὀπτιμάτοις τάγμασιν οἱ ἀρμάτοι συντάσσονται, τοῖς δὲ φοιδεράτοις οἱ ἐν δυνάμει εὐρισκόμενοι εἰς αὐτοὺς παῖδες». (Leo mind a két helyet kihagyja.) — A *foederati*, φοιδεράτοι, eredetüket és szereplésüket a Belizár-féle hadjáratban, l. Procop. de bello Vandalico, I. 11. Dindorf I. 358; az első hadirend közepén: Maur. II. 5. (Sch. 59. l.), csakugyan így harczoltak Narses seregében Totilas ellen a longobardok, herulok és többi barbárok, v. ö. Procop. Dindorf, II. 618, 13; a sereg java, l. Maur. II. 10, hol ellentétben vannak

hányszor csak szó van mindezekről Mauriciusnál, Leo a megfelelő helyen *sohasem* említi őket!¹⁾ Hogy is említhetné, mikor az ő kor-
szakában neveik már vagy nem léteztek, vagy (mint az «optimaták») egészen mást jelentettek.²⁾ Ezek a csapatok ugyanis csak a thema-szervezet behozataláig fordulnak elő sűrűbben az auctoroknál, s épen a thema-szervezet behozatala és kifejlődése (a syriai dynastia alatt) vetett véget nekik.

A mi a haditaktikát illeti, az bizony Mauriciustól Leóig nem mutat nagy fejlődést. Úgy látszik, Mauriciusnak az a nagyon kiemelt újítása sem vált általános szokássá, hogy nem kell az egész sereget egyetlenegy hadirendbe felállítani. Legalább Leo szükségesnek látta hasonló nyomatékkal újra kiemelni a jó tanácsot.³⁾ A mi változtatás van Leónál, az jobbára csak a megnevezésekre vonatkozik.⁴⁾ De, jóllehet a két auctor nyelvével külön is

---

említve a «gyengébb» csapatokkal; Mauricius mint *κέρως τῶν φοιδεράτων*, l. Theophan. Chron. (ed. Boor) 251, 27.

¹⁾ V. ö. a két író következő helyeit. Boox.: Maur. I. 2. (Leo VI. 3. csak *τις*); a vezér kíséretében Maur. I. 9. (Leo IX. 10.); *βουκ. καὶ φοιδ.* Maur. I. 2. (Leo VI. 1. és IX. 10. kihagyja.) — *Φοιδ.* az első hadrend közepén Maur. II. 5. (Leo XII. 43. helyettük csak: «a vitézobbeket»); Maur. II. 5. (Leo XII. 48.). — *Ὀπιμα:* az o.-k zászlóalja 400 embernél többől is állhat, Maur. I. 4. (Leo kihagyja); különös erős zászlóaljak, Maur. II. 5. (Leo kih.); *ὀπιμαῖοι* és *φοιδεράοι* ellentétben «gyengébb» csapatokkal, Maur. II. 10. (Leo amazok helyett két melléknevet mond: *τὰ ισχυρὰ καὶ δυνατὰ*, az erős és hatalmas zászlóaljak, Leo XII. 56.). — *Ἀρμαῖοι*, Maur. I. 3. (Leo IV. 14. kihagyja.) Előfordulnak még (csak Maur.nál, I. 3.) *μοιράρχαι* τῶν ὀπιματῶν, más néven: *ταξίαρχοι* (Leo kihagyja IV. 14.).

²⁾ L. Constantinus, de them. ed. Meurs. 1617, I. 24. l. Ekkor már egy kerület neve volt, melyről Const. maga sem tudta, miért hívják úgy (*τὸ καλούμενον οὐκ οἶδ' ὅπως θέμεν Ὀπιμάτων*); a belétartozó katonák nem-hogy derekabbak nem voltak a többinél, hanem ellenkezőleg ez a thema a «legsíralmasabb» (*οὐκ ἐπιτρότερον, καὶ μήτε τούρμαις μήτε δροῦγγος τετιμημένον*).

³⁾ V. ö. Maur. II. 1. és Leo XII. 2—22.

⁴⁾ Azonban nem csupán megnevezésbeli változások még pl. a következők sem: Maur. II. 5. A «gyengébb» zászlóaljakkal szemben fel vannak még említve a hadirend bal szárnyán a *τάγματα βεζιλλατίωνων*, a jobb szárnyon a *τάγματα τῶν Ἰλλυρικανῶν*. (Leónál IV. 44. semmi nyomuk.) Az illyriaiakról egy külön parataxis is el van nevezve Mauriciusnál, VI. 4. melyet Leo említ (XVIII. 9.), de neve nélkül. Ugyancsak a Maur.-f. VI. sz. 5. pontjában szó van barbár szövetségescsapatokról is, *ἐθνικοί* (v. ö. VIII. 2.

szándékozom később foglalkozni, már itt bemutatok Leónak né- mely a sereg állományába és a taktikába vágó módosításait, mert, mint látni fogjuk, Mauricius korának meghatározására épen nem különbösek.

Effélék a következők:

Maur. I. 4. «és élükön álljanak merarchesek, az ú. n. stratelates-ek, okos, higgadt, tapasztalt (férfiak)»...

Leo IV. 43. «és élükön fognak állni a mi királyi személyünk kiszemelése szerint merarchesek, a kiket *hajdan* (πρωτέ) str.-eknek is neveztek, most pedig tumarcheseknek szokás nevezni. Ezek legyenek okos... stb. (férfiak)».

Továbbá:

Maur. I. 4. «Antikensor-oknak azok hivatnak, kik előre mennek menekülésekkor, s alkalmas utakat, s tábor ütésére alkalmas helyet keresnek.»

Leo IV. 3. «Antikensoroknak pedig másokat hívtak a *régi* rómaiak, kiket, úgy hiszem, *most* a minsurátorokhoz számítva, külön névvel nem neveznek.»

Továbbá:

Maur. IV. 3. «kerek gödröket, ú. n. lócsapdákat (ἰπποκλάστει) kell itt-ott ásni» stb.

Leo XIV. 46. «... ha valaki kerek gödröket ását, melyeket a *régiebbek* (οἱ παλαιότεροι) lócsapdáknak neveztek.»

is, σόμμαχοι), melyeket Leo még összefüggése rovására is kihagy (XX. 62.). — Szerepel továbbá Maur.-nál XII. 8. 7. a vezérek kíséretében ὁ τῶν κἀππην βαστάζων, kit Leo kihagy. Hasonlóképen a σπαθάρως-t (kardhordó, a fővezér kíséretében, Maur. I. 9.) Leo kih. IX. 10. — Nincs szó Leónál továbbá (IV. 10, XII. 122.) a Mauriciusnál még meglévő ilarchosról, azaz első lovas századosról. I. Maur. I. 3, VII. B. 17, v. ö. Maur. II. 19: aztán taxiarchosokról (Maur. I. 3. v. ö. Leo IV. 14.); nemkülömben mind a két meroson két-két u. n. ornivores-ról (Maur. XII. 8. 7. v. ö. Leo IV. 54.). Nem ismeri Leo Mauriciusnak φαμιλιαρχία kitételét sem (I. 2.), mely, úgy látszik, apródtartásra való átalányt jelent kiválóbb csapatok katonái számára; jellemző, hogy a megfelelő helyen Leo a τοὺς τῆς φαμιλιαρχίας λαμβάνοντας helyett (Leo VI. 15.): τῶν σεματικῶν βάνδιων τοὺς δυνατωτέρους (azaz a *themabeli* zászlóaljak vagyonosabb katonáit) említi, mint olyanokat, a kik apródtartásra kötelesek.

Továbbá:

Maur. II. 3. «Ezek a merosok cursorokból is álljanak, úgy, hogy minden meros egy harmadrészét mindkét oldalt cursorok tegyék, két harmadrészét pedig a közepén defensorok.»

Leo XII. 27. «Azt a három merost pedig cursorokból fogod összeállítani, vagyis rohamra rendeltetett csapatokból, *a kiket most proklastáknak hírnak*, és defensorokból, vagyis olyanokból, a kik maguk közé fogadják¹⁾ a rohamra kivágtatókat, s megvédik őket,²⁾ úgy, hogy minden meros harmadrésze cursorokból álljon.»

Továbbá:

Maur. I. 3. Maur. itt is, mint egyébütt, ismeri a *διοστρατηγός* kitéltet. Szerinte: «Strategos a neve az egész sereg fejének és vezérének. Hypostrategos pedig az, a ki ő utána a második helyet tölti be.» Leo ehhez a fejezethez a megfelelő helyen a következő magyarázatot fűzi pótlásképen (l. Leo IV. 7.): «Ügy gondolom, *a régiebbek* azért hívták hypostr.-oknak a strategosokat, mert a legfőbb hatalom a császár kezében volt s az ő személyét képviselte minden egyes hadtestparancsnokságban (thema) a strategos.» A magyarázat ugyan hibás, mert themákat a Heraclius előtti kor nem ismert; de azt ez a hely is megmutatja, a mit a többi idézett hely, *hogy Mauricius kora Leo tudomása szerint sem esett* olyan közel Leóéhoz, mint magyar kiadója Leo általános frázisaiból kiindulva hitte. Leo nem zavarja ugyan össze Mauriciust a korábbi görög taktikusokkal, de a saját korához nagyon közelállónak sem jelzi sehol³⁾ ezekben az áruló átvételekben.

¹⁾ T. i. ha meghátrálnak. Az egész dolog világosabban van megmondva Leonál is a IV. könyv 20. és 21. cikkében.

²⁾ Leo kiadója szerint (l. M. H. K. 14. lap 3. jegyz.) a defensorok arra valók, hogy «*megfenyítsék*» a saját *bajtársaikat*, a közéjük menekvő cursorokat. Persze, mert csak az *ἐκδιωξ* szót nézte, s azt már nem vette észre, hogy számtalanszor hogyan magyaráztatja a dolgot Maur. is, Leo is. V. ö. Maur. III. 12, XII. 8, 22, Leo XII. 41, VII. 44, VIII. 16. stb. *Εκδιωξ nem = fenyítő, hanem = *bosszúló, védő = defensor*. Így kell érteni Leo IV. 21. helyét is. Az egész byzancei taktika fő-fő, legismertebb manőverje.

³⁾ Érdekes erre nézve ez a hely: Maur. I. 3. «Cantatornak nevezik azt, a ki a csata előtt beszédet intéz a katonákhoz». Leo IV. 6: «A mandatorokat és a parakletorokat...az előttünk élt, de a többieknél fiatalabb

Még Leo kiadója is észrevette azt a különbséget, mely szerint Mauricius és Leo «hadi műnyelve» között van. Csakhogy egyrészt nem nevezte a maga nevén a dolgot, másrészt hibásan magyarázta és hibás következtetést vont le belőle. A magyarázatról és a következtetésről később lesz szó; most magát a tényt kell az igazságnak megfelelőbben konstatálni. A dolog tehát úgy áll, hogy nem csupán Mauricius «hadi műnyelve» latinos, Leóé meg görögös, hanem *Mauricius korában még egészen kétségtelenül latin volt a hadsereg nyelve*, nevezetesen kivált *a vezényleté*, Leo korában pedig már görög. Leo, ki a tartalomban rendesen követi Mauriciust, a latin kitételeket egyszerűen elhagyja, vagy görögöt tesz helyettük, vagy megtartja őket, de görögül magyarázza, kijelentvén már bevezetésében, hogy éppen ezt az eljárást tartja munkája egyik érdemének.*) Az ő korában ugyanis, mint előszavából kiderül, de különben is nyilvánvaló, a latin vezénylet már rég idejét múlta s így a régiebb taktikusok művei már nehezen érthetők voltak azok előtt, a kik elméleti okulásra vágyakoztak. Mauricius idejében még egészen másképp állott a dolog. Mauricius ugyanis a maga bevezetésében (l. Scheffernél a 3. lapon) bár Leótól majdnem szószerint felhasználta helyen, a dolog velejét illetőleg éppen ellenkezőleg nyilatkozik s azt tartja munkája egyik főérdemének, hogy gyakorlati szempontból, *a mű közönséges érthetősége kedvéért*, általánosan ismeretes és kivált latin kifejezéseket használ.***) Kétségtelen tehát, hogy az ő korában meg az akkori és korábbi taktikusok nyelve

---

taktikusok rómaiúl (ῥωμαϊστῶν) cantator-oknak hívták). Így kell felfogni az idézett helyeken a «régibb» középfokú alakokat. Értsd: régiek, de nem olyan régiek, mint pl. Aelianus vagy Arrianus. (NB. Leo magyarázata különben tárgyilag helytelen, mert *κατατάσσας* és *μαρτυροῦν* nem mindegy Mauriciusnál.)

*) L. Bevezetését, Migne kiad. 676. l. «...inkább csak magukkal a dolgokkal, a *beszéd világosságával*, s a kifejezés egyszerűségével törődtünk; azért a taktika régi görög kitételeit gyakran megmagyaráztuk, a rómaiakat (latinokat) pedig lefordítottuk, s bizonyos más, a katonai *gyakorlatban* használatos kitételeket használtunk (helyettük), azért hogy *világosan megértsék, a kik kezükbe veszik*».

**) «...inkább csak magukkal a dolgokkal, s a beszéd szabatosságával törődtünk; azért gyakran *római* (latin), és más, a katonai *gyakorlatban* elcsépeelt (ταρτυμένηαις) kitételekkel éltünk, hogy *világosan megértsék, a kik kezükbe veszik*».

nem volt közönségesen érthető, épen a köznyelv fejlődésével nem törődő «klasszikussága» miatt.

De magyarázatával a dolognak későbbben foglalkozom; a fő-dolog az, hogy a katonai nyelv (tehát nem csupán az írók «mű-nyelve», — mert ez ugyancsak nem mindegy!) Mauricius korától Leóig mindinkább elgörögösödött, s ez úgyis olyan természetes, hogy nem szorúl magyarázatra. Nincs tehát egyelőre egyéb hátra, mint bebizonyítása annak, hogy Mauricius csakugyan a latin vezénylet korában ír, Leo pedig a görögében. Ennek bizonyítására összeállítottam Mauricius és Leo egy sereg helyét, jelezve röviden Leo eljárását is. *) De különösen is ki akarok emelni közülök kettőt,

---

*) A lajstrom koránsem teljes, de a szók olyanok, melyek Leoban vagy elő sem fordulnak, vagy magyarázva vannak. A hol a Heraclius idejében (629 körül Kr. u.) kelt Chronicon Paschale-ra hivatkoztam, a Migne-féle kiadását idéztem. (Ebben ugyanis szintén sok a latin, vagy barbár szó). Mauricius helyeit nem jelölöm, de Leóéit igen. (M. = Mauricius; L. = Leo; Chr. P. = Chronicon Paschale: k. = kihagyja.) Fegyverek és hasonlók: M. σκληπία, L. XIV. 38. κασιόδας; — M. ἀπὸ βέττας, Leo VI. 22. k.; — M. λαγκεύσαι, L. XII. 54. ἀκοντίσαι; — M. βίβαι βρούτταν (verutum) ἢ μαρτζοβάροβουλον, L. XIV. 69. βιπάρια . . . ἢ τι τοιοῦτον ἔχοντες; — M. τέντας (tentoria) L. VI. 17. πέλτας; — M. βαλίστρας L. VI. 27. β—, ἤτοι μαγγανικά τὰ λεγόμενα ἀλακίτια etc. Katonafajták, tiszték, s effélék: M. csak kούρσωρες L. IV. 20. κ—; ἔχουν πρόμαχοι, οὓς καλοῦσι προκιάστας; — M. csak διφένσωρες L. IV. 21. ἐκδοίκοι is; — M. ἀρκάτοι, L. XII. 50. k.; — M. τρακτεύειν τέξον, L. XII. 50. περιάγειν; — M. μεράρχης ὁ λεγόμενος Δουξ, v. ö. Chr. Pasch. 297, Leo IV. 9. k.; — M. κόμης ἤτοι τριβοῦνος, Ch. P. 297, 318, Leo IV. 10. és 42. k. Leónál XVIII. 153. α τριβοῦνος = πεντηκοντάρχης; — M. βικάριον v. ö. Chr. P. 297. οὐίκαρίου, Leo IV. 63. k.; — καμπιδούκτωρ, Leo XIV. 65. k. (néha ὁ is használja); M. XII. 87. βανδοφόρους ἤτοι δρακοναρίους Leo k.; — M. δηποτάτοι (deputati) L. IV. 5. görögös népetymológiával: δεσποτάτοι; — M. ἐξπλοράτορον, L. XVII. 112. κατασκόπων; M. ἀντικένσωρας ἤτοι πρεπάτωρας, Leo XII. 57. k.; M. τουβάτωρ, L. βουκινάτωρ; M. I. 8. οὐλίτιμους L. VIII. 3. παντελῶς ἐσχάτους; M. ἐτέρω νουμέρω v. ö. Ch. P. 297, L. IX. 9. ἐτέρω δουλεία. — Vegyesek: M. ἀδέστρατα, v. ö. Chr. P. μετὰ κ' ἀδιστράτων σελλαρίων (= megnyergelt vezetéklő), L. καὶ τὴν λοιπὴν ἀποσκεύην ἅπερ καλεῖται ἀδέστρατα, és X. 11. ἀ., ἔχουν σαγμαρία; — M. κούνα (= cuneus, Leo kiadója rosszúl idézi Sophocles szótárát, l. M. H. K. 7. lap) Leo XVIII. 57. k.; — M. στρατάς (XI. 5.) Leo k.; M. φόσσαί, L. XIV. 28. λάκκοι; M. ἀπο σακκελίου (a csász. pénztárból) L. XII. 26. ἀπὸ ταμείου τῆς βασιλείας; — M. ἐν τοῖς ἀρμωστασιώσιν (quum in armis stant milites, lustratio, v. ö. Chr. P. 393. ἀρμωστατίονα) L. k.; — M. σταταία μάχη (stataria pugna) Leo kih.; — M. εἰς τὰ σέδετα (statio) L. k.; — κούρσα (excursio) Leo XII. 128. k.; —

melyek a többi közt legfontosabbak. Először azt a részben már idézett helyet (Maur. XII. 8. 7.), melyben Mauricius a vezérek szárnysegédeinek, a vezényszókat kikiáltó ú. n. *mandatoroknak* kiszemelésére ad tanácsot. «Válasszunk — úgymond — éber, élénk és jóhangú mandatorokat, olyanokat, a kik tudnak latinul és perzsául és ha lehet (ἐὰν ἅπαντᾷ) *hellénül is* beszélni.»*) Kiderül ebből a helyből, hogy Mauricius korában nemcsak a katonában, hanem még vezényszó-osztó szárnysegédben is mellékes volt a görög nyelvtudomány; s a «ha lehet» kitétel nyilván mutatja, hogy tényleg ritka volt akkori időben az olyan mandator, a ki görögül is tudott volna. Miért? Mert a fő az volt, hogy latinul tudjon, legfellebb még perzsául: a görög csak harmadsorban következett.***) Leo idejében már egészen mások a viszonyok. A megfelelő helyen (IV. 49.) Leo olyan mandatorokat kíván, a kik,

M. ἐμπέτοι; L. XVIII. 82. καταδρομαίς; — M. διφενσίωνι L. XII. 63. διεκδική-
σαι; — M. διεπενδεύειν, L. XII. 41. ἐκδικεῖν; — M. περιβλέγειον, L. XII. 52.
προνόμιον; — M. ἀδνοσυμῖδζειν (nomina adscribere, recensere) L. XIII. 1.
ἀγιάζειν τὰ βάνδα; — M. ξεπαρᾶτωια λαμβάνων, L. I. 6. ἀπόλυσιν (obsitot); —
M. κομᾶτος L. VIII. 15. k.; — M. βουκελάτου (= kétszersült, a görög pró-
funt, M. mindig így) L. X. 13. παζματίου, XIII. 11. παζμαδάς (jellemző
példa, mert effélének nem szokott hamar változni a neve). — Feltűnő az
is, hogy épen a sereg *főrészeinek* is más a szokásos neve M.-nál, más
L.-nál, jóllehet itt nem latinok M. terminusai. M.: μέρος, L. τοῦρμα; —
M. μοῖρα, L. δροῦγγο; is (M.-nál Scheff. 47, 9. δροῦγγος = μέρος); M. τάγμα,
L. = βάνδον (v. ö. bandiera, banderium). — Hogy a *rezényiszók* M.-nál
latinok, L.-nál görögök, erre nézve elég M. III. 5. f.-ét összehasonlítani
Leo VII. 31—50. fejezeteivel és M. XII. 8. 4—16. összehasonlítani Leo
VII. 65—66. f.-ével. Ebből az is kiderül, mennyivel rövidebb, katoná-
sabb a latin vezényszó. Pl. M. σιλέντιο μανδάτα καπτάτε, Leo: μετὰ οἰγῆς
πάντα τὰ παρᾶγγέλματα πληρώσατε. Hisz ez már nem vezényszó, hanem való-
ságos paraphrasis! Megjegyzendő, hogy a vezényszavakat nem csak a
róluk szóló fejezetben adja görögül Leo, hanem máshol is. Pl. M. III. 15.
(Scheff. 103.): «Εἰ δὲ πολλοὶ εἰσι οἱ μηνυόμενοι, τότε τρανσμοῦτα, Leo a meg-
felelő helyen XII. 95. μετᾶλλαζον.

*) Scheffer 307. és kk. l. Μανδάτωρας (ἀφορίσαι) ἀγρόπνους γοργούς καὶ
εὐφώνους, εἰδότης βωμαίστι καὶ παρσιστὶ, ἐὰν ἅπαντᾷ καὶ ἑλληνιστί. (Ἄπαντᾷ Maur.
kedvelt kitétele, mely a Váritól hibásan közölt részletben — MHK. 7. l.
4. sor felülről — is helyreállítandó.)

**) Ezt, mi magyarok, sajnos, jobban megérthetjük, mint más nem-
zet. Hiszen mi is megvagyunk, hála Istennek; nyelvünket sem kell már
féltenünk, de katonatiszttól bizony nálunk sem magyar nyelvtudományt
kívnának . . . *másodsorban*, hanem orosz.

ha lehetséges, több nyelven tudnak beszélni (εἰδότες, εἰ δυνατόν, καὶ διαφόροις γλώσσαις λαλεῖν). A másik fontos hely pedig Maur. II. 17. fejezete, melyet Leo a megfelelő helyen (XII. 68.) nagyrészt kihagy. Ebben Mauricius azt tanácsolja, hogy a «νοβισκουμ Δέους» (nobiscum Deus) csatakiáltást a sereg ne összecsapáskor hangoztassa, hanem a táborból való kivonulásakor. Fontos a hely azért, mert efféle, a vallással érintkező szokás *egyhamar* nem szokta divatját múlni. Említi Mauricius ezt a csatakiáltást máshol is (VII. B. 16.), ugyanazon tanács kíséretében. Nos, Leo idejében ez a «nobiscum Deus» már ismeretlen volt; helyette mind a kétszer (l. Leo XII. 69. és XII. 106.) más, görög csatakiáltást említ Leo. Καὶ κινῶντα μὲν πρὸς τὴν συμπλοκὴν τὴν συνήθη νικητήριον τοῦ σταυροῦ φωνῇ — a kereszt diadalkiáltását — ἀνακράζειν δεῖ, és XII 106: Ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῆς συμβολῆς τοῦ πολέμου μετὰ τὴν φωνὴν τῆς τοῦ σταυροῦ νίκης ἀλαλάζειν δεῖ stb.).

Hozzájárul tehát eddigi érveinkhez a hadinyelv különbsége is a két író korában: ez persze magában véve pontos keltezésre nem vezethet, de annyi mindenesetre következik belőle, hogy Mauricius és Leo között inkább *mentül nagyobb*, mint *mentül kisebb* időköznek kell lennie. Részletes kutatásokra volna szükség, a Mauriciusszal körülbelül egykorú szerzőktől kezdve Leo felé, hogy a ténynyelv kapcsolatos érdekes kérdésekre alaposabb választ adhassunk. De maga a tény bizonyos.

Leo kiadójának az a hibás következtetése, melyet Mauricius «hadinyelvének» latinságából levont, abban áll, hogy ő *épen ezért* kisebb időközt vett fel Mauricius és Leo közt, még pedig a következő okból. Mivel a VI. század közepe táján kelt Anonymus Byzantinus-féle taktikában nincs nyoma a vezénylet és a hadinyelv latinságának, ebből azt következtette, hogy Anonymus és Mauricius között nagy időköznek kellett lennie, melynek folyamán a byzáneciak hadinyelve ellatinosodott.*) Már pedig, mennél na-

---

*) Vári, MHK. 3. lap, jegyzet: «Későbbi időre nézetem szerint azért teendő (Mauricius), mert hadi műnyelve lényegesen különbözik a VI. évszázba tehető Anonymus Byzantinus taktikusnak hadi műnyelvéétől. Urbicius (így nevezi V. Mauriciust) műnyelve hemzseg a latin terminusoktól... Bizonyára úgy van a dolog, hogy a byzáneciak hadi műnyelve latin kifejezésekkel bővült az idők folyamán, s Urbicius stílusa ez idegen elemekkel tarkult hadi műnyelvet tükrözteti vissza».

gyobb Anonymus és Mauricius közt az időköz, természetesen annál kisebbnek kell lennie Mauricius és Leo közt. Ezért Mauriciust Anonymustól majd két évszázadnyira teszi, Leótól pedig körülbelől ugyanennyire. Az a föltevés, hogy a byzáneciak hadinyelve (illetőleg a hadsereg nyelve) a VI—VII. század folyamán ellatinosodott volna, s az, hogy azelőtt (tehát még a VI. század közepén) görög lett volna, ellentétben állana *mindennel*, a mit e századok történetére nézve eddig tudtunk, s valóban czáfolásra sem érdemes. Ugyan mit is szóljanak ahhoz a historicusok, hogy a perzsákkal és az arabokkal vesződő byzáneciak a VI. és VII. században kezdtek volna tanulni «latin hadi műnyelvet», mikor ők eddig azt tudták, hogy Justinianusig egészben véve latin volt a byzáneci közigazgatás és törvényhozás nyelve is, a hadügyé pedig annyival is inkább, mert Belizár és Narses Italiában szerezték babérait, de nem a VI. és a VIII. század közt, hanem még Anonymus Byzantinus előtt.*) A mi az Anonymus B. és Mauricius közti különbség magyarázatát illeti, az egészen nyilvánvaló. Anonymus csupán a *régi görög* hagyományokat böngésző és rendszerező szobai-taktikus volt, Mauricius pedig katona, s mint előszava és egész munkája mutatja, reformátor. Emezt első sorban a gyakorlat, saját korának gyakorlata érdekelte; amaz nem törődött a viszonyok változásával, sőt valószínű, hogy a III—VI. századbéli fejlődést, ha ugyan ismerte, sajnálatos romlásnak, a latin vezényletet meg barbárságnak tartotta. Minden korszaknak megvannak a maga tudós-különlegességei; de afféle írói egyéniségeknek megértéséhez, a milyenek némely byzáneci írók voltak, tényleg a byzáneci irodalmi viszonyok némi ismerete szükséges. Mit szóljunk pl. ahhoz, hogy Constantinus császár a birodalom hadiszervezetéről írt művében, ebben a kiválóan gyakorlatinak látszó, alapjában véve földrajzi műben a legnagyobb lelkinyugalommal ismerteti forrásai nyomán az új felosztás keretén belül . . . a Justinus korabeli (tehát 400 éves!) állapotokat, beléjük szöve olyan adatokat is, melyek egészen Homerosig mennek vissza?! Anonymus Constantinusához hasonlítva, koránsem megvetendő írói egyéniség. Rendszeressége alighanem a netovábbja annak, a mi byzáneci írótól valaha telhetett, —

---

*) Ez bizonyos, mert az Anonymus említi is Belizárt, l. Köchly-Rüstow kiad. XXXIII. f. 8. pont. Τοῦτο δὲ ποιεῖ καὶ Βελιζάριος stb.

pedig ez nagy szó ebben a rendszerező-kedvű, a hajdankor hagyományait emésztgető világban. Adatai is megbízhatók lehetnek a régi görögségre nézve. De a maga korával semmi kapcsolatban sem áll, és gyakorlati haszna bizonyára sohasem volt annak a nagy fáradságnak, a melyet munkájába beleköltött. Egészen más Mauricius egyénisége, a ki szintén érzi kora békóit, mert aggodalommal gondol a régiekkel való szakításra, mentegeti is magát bevezetésében bátorságáért: de egészben véve mégis önálló író, s épen azért egészen szokatlan jelenség a byzáczi írók között. Terminusai latinosak, de nem ám azért, mert sokkal később élt volna Anonymusnál, hanem azért, mert ő tekintetbe vette a tényleges viszonyokat is, sőt úgyszólván csupán csak azokat, s ezek a tényleges viszonyok, *mennél inkább haladunk visszafelé, szükségképpen annyival inkább kell, hogy magukon hordják a római bélyeget.* Hogy a római hadinyelv Anonymusig elgörögösödött, aztán Mauriciusig visszalatinosodott, s végül Leóig ismét visszagörögösödött volna, ismétlem, ez én előttem teljességgel érthetetlen feltevés.

Arra, hogy Mauricius és Leo közt nagyobb időköznek kell lennie, újabb bizonyítékot szolgáltat még a két taktika görög nyelvhasználatára is. Ebben a kérdésben ugyan a középkori görög irodalmi nyelv terén mutatkozó mesterséges irányzatok miatt nagy óvatossággal kell eljárni. De mivel a jelen esetben mind a két író erősen kiemeli, hogy a nyelvnek nem csínosságát, hanem világosságát, közönséges érthetőségét tartja szemé előtt, föltehető, hogy kivált Mauricius nem valami mesterkéltnyelven ír (mint pl. Anonymus), hanem hogy nyelvhasználatára, legalább nagyjából, igazán megfelel a korabeli nyelvhasználatnak. Aztán meg vannak olyan *általánosabb*, áruló nyelvsajátságok, melyek még a mesterkéltnyelvhasználatban is elárulják a szerző korát a fürkésző szemek előtt, s ilyeneknek nem lett volna szabad kikerülnie philologus kiadó figyelmét. A dolog úgy áll, hogy Mauricius minden latin terminusai ellenére is szemmel láthatólag közelebb áll a klasszikus görögséghez e tekintetben is, mint Leo. Döntő bizonyíték erre nézve, hogy Mauricius az igenévi szerkezeteket majdnem thukydidesi tömörséggel használja, Leo ellenben a hol csak teheti, kerüli őket. Legtöbb stiláris módosítása is ilyen természetű, miről kiki meggyőződhetik, ha összeveti a MHK. bevezetésében levő

Maur.-féle szöveget a Leo-féle XVIII. fejezet szövegével. Pl. a ἵνα kötőszó, mely az újjörögben egészen kiszorította az infinitivust, Leo legkedveltebb kötőszava Maur. infinitivusainak megfelelőleg. *) De különben is más nyelvsajátságok is rávallanak a két író közti időbeli különbségre. Így pl. Maur. klasszikus ἵστασθαι alakja helyett Leo (XVII. 63.) στηχέωσαν alakot használja; Maur. τέσσαρας πόρτας τελειοτέρως kitétele helyett az újjörögös τ. π. μεγαλοτέρως közép-fokot (XI. 16.), hasonlóképen Maur. ἐλάττων közép-fok alakja helyett ὀλιγώτερον alakot (XII. 33.). Πρόσαπαξ határozót magyarázni látja szükségesnek (XVII. 37: ἕχουν μίαν καὶ μόνην), egyszerű igék helyett frázisokat használ, pl. συνίστανται helyett XVII. 45. οὐστασιν ποιήσωσιν, ὀλιγῶνται helyett VI. 15. ὀλίγοι γίνονται, stb. Érdekes még, hogy míg pl. Maur. az apród jelölésére csak a πάλις szót ismeri, addig Leo rendszeren a kicsinyítő παλιχάρια újabb görög formával él, ἱππεὺς helyett is καβαλλάριος-t mond; σκουτάριον helyett pedig a σκουτάρην alakot használja (Leo XVIII. 13.). A két író nyelv-használata tehát egygyel több okot szolgáltat rá, hogy munkáikat közel egyidőben keletkezetteknek ne tartsuk.

S ezzel, gondolom, ki is merítettem azokat a pozitív bizonyítékokat, melyek a Mauricius-fele mű keletkezésének végső határául Heraclius uralkodásának közepe táját szabják meg. Eddigi vizsgálódásunkban azt vettük alapúl, a mi Mauriciusban tényleg megvan. Kérdés már most, milyen eredményre jutunk akkor, ha a terminus ante quem meghatározásának szokásosabb eljárását alkalmazzuk s azt is megvizsgáljuk, miféle fontos dolgok azok, melyeket Mauricius még nem említ?

III. A munka korát meghatározó negatív adatok.

Azt hiszem, arra nézve nem lehet kétség, hogy egy olyan κατ' ἐξοχήν gyakorlati műről szólva, mint a milyen általában a taktika, s kivált épen a Mauricius taktikája, feltehető a szerzőről,

---

*) L. magukban a kiadott szövegekben pl. a következő helyeket: Maur. ἐφ' ᾧ συνίστασαι etc. Leo 64. οἷον ἵνα ἔχωσι; Maur. εἰς τὸ (ὀχυρὸν τύπον) κατανοῆσαι, Leo 67. ἵνα κατανοήσῃ; M. καὶ διαθεῖναι; L. 64. καὶ τὸ τοῦλδον διαθήσει (Vári: διαθήσῃ, minden megjegyzés nélkül ilyen alak!); M. τὴν παράταξιν ἐκτάσσειν, L. 70. ἵνα ἐκτάξῃ; M. καλὸν δὲ εἶστιν ἔχειν, Leo 72. ἵνα ἔχῃ stb. stb.

hogy a miféle igen fontos, igen gyakorlati jelentőségű dolgot nem említ, arról nem is volt tudomása. A kérdés tehát voltaképen az, miről nincs még a Mauricius-féle mű szerzőjének tudomása?

S ha így fogalmazzuk a kérdést, a történelem minden ismerője azonnal észreveszi, hogy a mi tárgyunk elemzésekor ritka szerencsés helyzetben vagyunk. Hiszen az összes jelenségek a byzáncki történetnek épen arra a pontjára vezettek, melytől kezdve a keletrómaiaknak történetében is, irodalmában is, sőt újabban az egész világtörténetben új korszakot szoktak kezdeni.¹⁾ Nem csoda hát, hogy nem vagyunk szűkében a mű keletkezésének idejét megszabó negatív adatoknak sem. Ez adatok azonban olyan nyomósak s annyira általánosan ismeretesek, hogy megelégedhetünk igen rövid jelzésükkel.

I. Mauricius nem említi a bolgárokat,²⁾ mint a birodalom ellenfeleit, — a mit, ha a Heraclius és Kuvrat közt létrejött 635-i szerződés *után* írja vala művét, okvetetlenül meg kellett volna tennie, hogy ne is szóljunk a bolgároknak 679 táján történt honfoglalásáról, mitől kezdve aztán állandó csapásává válnak a birodalomnak s kivált a tőlük csak néhány mérföldnyire fekvő Byzáncznak. A bolgár még olyan jelentéktelen nép Mauriciusnak, hogy neve is csak egyetlen egyszer fordul elő az egész munkában, a XII. szakasz 8. fejezetének 1. alfejezetében, melyben a gyalogkatonaság ruházatáról van szó, s ekkor is csak annyiban, hogy Maur. valami lenből készült ruhafélét, *nem* pedig bolgár sagionokat ajánl számukra ruházatúl.³⁾

---

¹⁾ I. Gelzer-t Krumbachernál, 2. kiad. 946. l. «Mit Herakleios können wir wieder einen historischen Abschnitt markieren. Seine Regierung ist gleichzeitig der Schlussstein eines absterbenden Zeitalters und der Anfang einer völlig neuen Epoche. Die klassisch-hellenische Kultur . . . hat ihren letzten Schoss in Theophylaktos Simokattes . . . getrieben. Es tritt nun bald die anderthalbhundertjährige Periode völliger Barbarei ein. Der furchtbare Existenzkampf mit dem Osten, der während dieses ganzen Zeitraums andauert, liess Gesetze wie Musen schweigen; . . . mit der altgriechischen Herrlichkeit wurde damals gründlich ein Ende gemacht. In diesen Zeitpunkt können wir am besten die Aenswende verlegen; wir verlassen das klassische Altertum, und betreten die Schwelle der mittleren Zeit.» Azzal hozzáfog a szerző Herakleios uralkodásának előadásához.

²⁾ Ezt az adatot Pauler Gyula is említi idézett művében.

³⁾ I. Scheffert, 303. l. és a hozzávaló jegyzetet az 506. lapon:

II. Az egész Mauricius-féle munkában sehol szó sincs az arabokról vagy szaraczénusokról, kik miatt Leo, saját vallomása szerint,¹⁾ egész munkáját voltaképen írta, s kik a VII. század 3. tizedétől kezdve úgyszólván fellelegzésre sem adtak időt a római hadseregnek.

III. A mű keltezésére nézve még fontosabb, hogy hasonlóképen egyáltalában *semmi*²⁾ nyoma sincs Mauriciusnál az ú. n. thema-szervezetnek (hadtestparancsnokságoknak) sem, melynek kezdetei épen Heraclius idejébe esnek. Hadtudományi mű Heraclius óta, olyan, mely ezzel a nagyfontosságú szervezettel³⁾ ne törődnek, a képtelenségek képtelensége volna. Hiszen Leo magában a M. H. Kútfők közt kiadott XVIII. fejezetben is többször említi.⁴⁾

«Ζωνάρια δὲ λιτὰ καὶ οὐ βουλγαρικά σχίρα» σχίρα aligha egyéb, mint kis *sagum*, de alsó ruhát jelent. A ζωνάρια h. talán ζωμαρίζω irandó, v. ö. Hesychius: ζῶμα = θώραξ, χιτὼν (Scheffer).

¹⁾ L. XVIII. f. 142. «Hogy röviden szóljak, mindent, a mit eddig mondtam . . . elejétől végig . . . a szaraczén nép miatt közöltem és szabtam meg.»

²⁾ Scheffer szövegének 25. lapján (a 10. sorban) θέμα szó fordul elő; de ez csak sajtóhiba τάμα helyett, mint Leo is írja a megfelelő helyen, VI. 19. Már Scheffer kijavította e hibát, l. a jegyzetet a 400. lapon.

³⁾ A VII. században már meglévő themá-k jegyzékét l. Gelzer-nél, i. m. 952. l. jegyzet.

⁴⁾ Leo XVIII. 139. . . . μὴνύσης τῷ Κιβερραιώτῃ τοῦ πλοῖμου στρατηγῷ; 153. καὶ οὕτως μὲν ἐπὶ τοῦ ἐνὸς θέματος ἐπιλεγέσθωσαν . . . στρατιῶται, καὶ πληρούσων τὸ λεγόμενον στρατιωτικὸν θέμα; 154. διπλώσεις τὸ στρατεύμα ἀπὸ ἐτέρων θεμάτων τῶν συστρατηγῶν σου; 155. κατὰ ἐν θέμα ἐκτάξας; 156. ἡα nagyszámú az ellenség, ἔστωσαν καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνατολικῶν θεμάτων στρατηγοὶ . . . ἔτοιμοι . . . ἐπιλεξάμενοι τοὺς χρησίμους . . . καὶ οὗτοι πάντες πλῆθος . . . στρατιωτῶν ἐκλέξουσι, καὶ παραστήσουσιν ἅμα σοι κατὰ τῶν πολεμίων (= és kiállítják veled együtt őket az ellenség ellen; a magyar fordító szerint «kitartanak veled mind egy szálíg» – mintha passivum futurum volna a szövegben). V. ö. még Leo más fejezeteiből különösen VI. 15. és IV. 7. Ezek a helyek meg azért jellemzők, mert Mauriciusból vannak átvéve (l. Maur. I. 2. és I. 3.), de Maur. természetesen nem említi themákat: a themákat említő részek csak *Leo pótlásai*.

B) A mű keletkezésének legkorábbi határai.

Az eddig előadott pozitív és negatív bizonyítékok mind ugyan-
azt az eredményt adták a mű keletkezésének legkésőbbi határait
vonatkozólag. Kimondhatjuk most már, hogy a Mauricius-féle
taktika Heraclius császár (610—641.) uralkodásának végén túl
semmi szín alatt sem keletkezhetett, de addig sem szabad lemen-
nünk a mű keletkezésében, mert Heraclius már 622-ben elkezdi a
perzsa döntő hadjáratot s ekkortájt már végkép lemondott a
Duna vonalának, mint a birodalom határának fentartásáról, és
szervezni kezdi a témákat.

Kérdés már most, nincsenek-e a Mauricius-féle műben olyan
természetű adatok is, melyek keltének legrégibb, legfelsőbb hatá-
rait szabhatják meg?

Mauricius a szlávokra vonatkozó hosszú fejezet (XI. 5.) végén
(Scheffer, 289. lap), kifogván a jó tanácsokból, bizonyos türelmet-
lenséggel azon végzi, hogy végtére sem lehet kívánni, hogy a tak-
tikus író minden esetlegességet előre lásson: azonban «a mit írt,
azt részben saját, rajtuk tett tapasztalatából írta» (ἐκ . . . τῆς πείρας
αὐτῶν . . . ἀπεγραψάμεθα). Ez a hely Leo megfelelő fejezetében
(XVII. 56.) egészen hiányzik. Továbbá az ellenséges földön való
portyázásról szólva (IX. 3., Scheffer 221.), azt a tanácsot adja
Mauricius a hadvezérnek, hogy az ellenséges földön talált élelmi-
szereket és kútvizet először a hadifoglyokkal kóstoltassa meg, s
aztán így folytatja: «Mert mi is tapasztaltuk a perzsa háborúban
(καὶ ἡμεῖς δὲ ἔγνωμεν ἐν τοῖς Περσικοῖς), hogy még az árpát is
megrontotta valamiféle méreggel az ellenség, s ilyenformán, mikor
takarmány szűkében lovasaink abból adtak a lovaiknak, nem kevés
számú ló elpusztult belé.» Leo a megfelelő helyen (XVII. 69.) e
helyett csak ennyit mond: «Mert találtatott *hajdan* *) ilyenformán
megmérgezett árpa is», s ezzel a bevezetéssel mondja el azt a pél-
dát, mely Mauriciusnál kétségkívül személyes tapasztalaton alapult.
Továbbá a Maur.-féle X. szakasz 1. fejezete, melyben ellenséges
erőségek ostromlásáról van szó, következőképen kezdődik Mauri-

*) Εὐρέσθησαν γὰρ ποτε καὶ καὶ αὐτὰ stb., mint máskor is, ha a per-
zsákról szól.

ciusnál: «Igen erős tábornok kell ütni és számos éber őrségeket elhelyezni, kivált éppen a látszólag nem gyanús helyeken, nehogy az ostromlottak, vagy a külső ellenség éjjel vagy nappal váratlanul rajtaütve, veszedelmet hozzon a seregbe, *a mint hogy ez meg is esett Arzanenében, mikor néhány tisztet egy erősség ostroma közben meglepett az ellenség.*»*) Ez a példa, az előbbihez hasonlóan, valami magában véve jelentéktelen esetre vonatkozhatik, mely azonban az író korában elég ismeretes lehetett s talán éppen azért nem szorult pontosabb részletezésre. Leo a megfelelő helyen (XV. 3.) a tanáchoz, melyet szóról-szóra ismétel, csak ennyit fűz hozzá: «a mi meg is esett *gyakran*, városok ostromlása közben.»**) Tehát az arzanenei esetre, melyet már maga sem ismert, nem tartotta szükségesnek külön is hivatkozni. Arzanene a római birodalom keleti határszélén lévő perzsa tartomány, melyben egészen Heraclius császárig gyakran hadakoztak a rómaiak. Ostrom közben való meglepésről ebben a tartományban csak egyetlen egyről értesítenek a források, jelesen Theophanes Chronographiája a világ teremtésétől számított 6078. évhez, mely a mi időszámításunk szerint az 586. évnek felel meg (de Boor-féle kiadás 256. lap). E szerint a hely szerint Philippikos, kit két esztendővel azelőtt Mauricius császár vejének fogadott és a keleti részek hadvezérévé (στρατηγὸν τῆς ἑσῆας) nevezett ki, s a ki már 585-ben sikeres támadást intézett Arzanene tartomány ellen (καὶ καταλαβὼν τὴν Ἀρζανηνήν . . . δεῖλιαν τοῖς Περσικοῖς ἐμποῖσι στρατεύμασιν), a szóban lévő 586. évben kétszer is megveri Kardarigas perzsa vezér hadait s aztán: «betör Babyloniába s Chlomarón erősségét ostromzár alá veszi. Kardarigas azonban szedett-vetett népből új sereget gyűjt s egy holdvilágtalan éjszakán, biztos helyeken átvonulva, a római ostromló sereg hátában terem. Megtámadni ugyan nem merte a rómaiakat, de Philippikosz hiú félelem vett erőt s így odahagyva az erősséget, oktalan futásnak eredt, mire aztán az egész római sereg megfutott s nagy veszedelmekbe került a nehezen járható vidéken: mert holdvilágtalan volt az éjszaka. Napfelkeltekor aztán megszűnt a baj s ekkor

*) Scheffer, 237. lap, hol azonban ἀρζανηνῆ helyett Ἀρζανηνῆ és καταλειφθέντων helyett καταληφθέντων irandó: «ὅπερ γέγονεν ἐν Ἀρζανηνῇ τινῶν τῶν ἀρχόντων ἐπὶ πολιούχου καὶ ἀστροῦ καταληφθέντων».

**) Leo XV. 3. «ὅπερ γέγονε πολλάκις ἐπὶ τῶν πολιούχουμένων πόλεων.

a sereg rátámadva a vezérre, csúnya szidalmakkal illette.» Hogy ezt a chlomaroni esetet a Mauricius-féle példával azonosnak tekintsük, annak csak egy akadályja van: az, hogy Chlomaron Theophanes szerint Babyloniában (εἰς τὴν Βαβυλωνίαν εἰσβάλλει) feküdt. De ez sem komoly akadály, mert Chlomaron erősség Menander Protector egyik töredékében (F. H. G. IV. 258, 57. töredék) határozottan mint Arzanene területéhez tartozó van említve. *) Föltéve tehát, hogy az arzanenei eseten a Philippikos-féle kudarcot kell értenünk (— a mi alig vonható kétségbe —), a Mauricius-féle mű keltezésében legfelső határul az 586. esztendőket kell elfogadnunk (Hogy legeslegalsó határul viszont a perzsák meghódolásának idejét, arra a most említett adatok közül a két első újabb bizonyítékkal szolgál.)

Van végül Mauriciusban még egy igen érdekes hely, mely szintén hozzájárulhat a mű pontosabb datálásához. Ezt a helyet az éjjeli meglepésekről szóló Mauricius-féle fejezet (IX. 2.) foglalja magában. Elmondja itt a szerző, hogy «néhány napon át táborukhoz közel hadirendben szoktak elhelyezkedni, mintha nyílt csatát várnának s úgy tettetik magukat, mintha félnének az ellenségtől s ezért nem mernének messzebbre távozni saját táboruktól; de, mikor aztán ilyenformán elbizakodottá és hanyaggá tették az ellenségüket, éjszakának idején egyszerre rajtuk ütnek: *ezt cselekedte az avarok khagánja Herakleia körül a római lovasokkal szemben*, mikor ezek nem állták ki többé, hogy a gyalogsággal együtt biztonságban táborozzanak a körülsánczolt táborban, hanem őrsegek nélkül a táboron kívül tartózkodtak.» A hely mindenképen olyan fontos és érdekes, hogy részben görög szövegét is közlöm, még pedig melléállítva Leo megfelelő szövegét is:

Maur. IX. 2. (Scheffer 206. lap):   Leo Takt. XVII. 18: Τοῦτο δὲ γι-
... , ὅπερ ἐποίησεν ὁ Χαγὰν τῶν Ἀβάρων   νόσκομεν (!) πεποιηκῆτα τὸν Χαγάνον τῶν

---

*) A Menander-féle hely, melyet később még szóvá teszek, így hangzik: «Mikor a rómaiak Chlomaront ostronolták, s mindenfelől támadásokat intéztek ellene, ... Vinganés olküldi Mauriciushoz az erősség főpapját; — mert Arzanene összes lakosai keresztények voltak . . . » stb. (az itt elbeszélt események 580-ba, Tiberius uralkodásának végére esnek. Mauricius még mint a keleti részek fővezére szerepel bennük).

εἰς τὰ περὶ Ἡράκλειαν τοῖς Ῥωμαίοις
καβαλλαρίοις, μὴ ἀνασχομένοις ἐν φορ-
σάτῳ ἀσφαλῶς μετὰ τῶν πεζῶν ἀπλη-
κεύειν, ἀλλ' ἔξωθεν ἀνυλάχτως.

Ἀβάρων ἐπὶ τῶν χρόνων Ἡρα-
κλείου τοῦ βασιλέως περὶ τὴν Ἡρά-
κλειαν τῆς Θράκης κατὰ τῶν Ῥωμαίων
καβαλλαρίων μὴ βουλευμένων ἐν φορσάτῳ
ἀσφαλῶς μετὰ τῶν πεζῶν ἀπλικεύειν, ἀλλ'
ἔξωθεν ἀνυλάχτως.

A Leo-féle párhuzamos hely magyarul így van: «*Tudomásunk szerint* ezt cselekedte az avarok khagánja *Heraclius császár idejében a thrákiai* Herakleia körül a római lovasokkal szemben, mikor ezek nem akartak a gyalogsággal együtt biztonságban táborozni a körülsáncolt táborban, hanem őrség nélkül, a táboron kívül.» Meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy ime, Leo, a ki legtöbbnyire egyszerűen el szokta hagyni Mauricius elavult adatait, ez esetben nemcsak nem mellőzte az avar khagán ármányosságát, hanem még kommentárral is szolgált hozzá a maga olvasóinak. A «thrákiai» Heracleiáról van szó és nem másról! Nem felesleges megjegyzés, mert tudjuk, hogy Heraklesről régi időktől fogva nagyon sok gyarmatvárost neveztek el a görögök, ez esetben pedig Perinthos-ról van szó, a Byzáncczal szomszédos híres régi városról.*) Ehhez a Herakleiához Leo idejében egy igen nevezetes esemény emléke fűződött. Ugyanis, mint Theophanes meséli (Chron. ed. de Boor, 301, 26. és kk.), a 618. évben Heraclius császár követeket küldött a Thrákiában portyázó avar khagánhoz, hogy tőle békét kérjen: «a khagán — úgymond Theophanes, — bele is egyezett a békekötésbe, s erre a császár egész császári testőrségével és sok nagyértékű ajándékkal kivonult a hosszú falak közül, hogy ünnepélyesen fogadja a khagánt, ki megesküdött volt rá, hogy békeszerződésre fognak egymással lépni. De az a barbár nem törődve az egyességgel meg esküivel, egyszerre csak ellenség módjára közeledett a császár felé. A császár a dolog váratlanságán annyira megdöbbsent, hogy futásnak eredt s úgy tért vissza a városba; a barbár pedig elfogta az egész császári kíséretet és testőrséget.» Kevésbe múlt tehát, hogy a hitszegő avar khagán 618-ban eleven római

*) V. ö. Procopius (Dindorf, I. 363, 38.), ἡ νῦν Ἡράκλεια καλεῖται. Chron. Pasch. ed. Migne 712. B. (a 330. évhez); Theophanes Chron. ed. Boor 101. (a 442. évhez): προσῆλθεν Ἀττίλας . . . πᾶσαν πόλιν δουλούμενος; πλὴν . . . Ἡρακλείας, τῆς ποτὶ Περσίνου κληθείσης.

császárt nem fogott, s ráadásul éppen a hadverő, dicsőséges Heracliust, kinek nevével új korszakot számítanak Byzáncz történetében. Nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy Leot ennek az eseménynek az emléke birta arra, hogy Mauricius példáját Heraclius idejére tegye: de, mint Leo más efféle félreértései mutatják, ez még a (Leora nézve) kedvezőbb felvétel. Mert korán sincs kizárva, hogy a Leo-féle pótlás egyszerűen a Mauricius-féle szöveg hanyag átírásából keletkezett, minden szándéka nélkül a commentálásnak. Annyi bizonyos, hogy nekünk nem a Leo-féle átírásból kell kiindulnunk, hanem magából a Mauricius-féle szövegből. Már pedig az a Heraclius-féle esetre semmiképen sem vonatkoztatható. Az avarok már Heraclius előtt is többször czirkáltak Byzáncz közvetlen közelében, s a hol avarok voltak, ott mindig lehetett szó lesvetésről is. Így már II. Justinus alatt lesvetéssel győzik le az ellenük küldött Tiberiust, a későbbi (578—582.) császárt, akkor *κόμητα τῶν ἐκσκούβιτόρων*.¹⁾ A Byzánczot védő hosszú falakat (*τὰ Μακρὰ τεῖχη*) Mauricius uralkodásának első évében, 582—3-ban fenyegetik először,²⁾ néhány év múlva, Theophanes szerint 587-ben, meg is támadják.³⁾ Aztán 592-ben, mikor Maurikios nem teljesíti a khagán újabb követeléseit, újabb háború támad, melynek folyamán az avarok, Theophanes előadása szerint, Drizipera ostrománál kudarcot vallva, Peirinthos (= Herakleia) ellen támadnak. Priskos, az európai részek hadvezére, «még nézni sem bírván a barbárok sokaságát, Tzurulon erősségbe veszi be magát», hol a barbárok ostromzárától csak Mauricius császár hadicséle által szabadul.⁴⁾ Minden nyom oda vezet, hogy a Mauriciusnál említett «Herakleia körüli eseményeken» (*εἰς τὰ περὶ Ἡράκλειαν*) ennek a Priskos-féle hadjáratnak egyik — magában véve jelentéktelen, de még élénk emlékezetben lévő — kisebb kudarczára kell gondolni. Ebbe az időbe esik a

¹⁾ Theophan. ed. de Boor, 247, 2. (az 574. évhez) *ἡ ττήθη αἰφνιδίως οὐκ αὐτῶν, καὶ ἀποβελῶν πολλοὺς ὑπέστρεψεν.*

²⁾ Theoph. i. h. 253, 8. *Στρατεύσας ὁ Χαγάνος . . . παρέλαβε . . . καὶ τὴν Ἀγγάλων (Fekete-tenger melléki város) ἐπιλαίει δὲ καὶ τὰ Μακρὰ τεῖχη καταστρέψαι.*

³⁾ Theoph. i. h. 258, 6. *Ὁ δὲ Χαγάνος διὰ τῆς μεσημβρίας ὁδεύσας κατὰ τῆς Θράκης χωρεῖ καὶ τὰ Μακρὰ τεῖχη κατέλαβεν.*

⁴⁾ L. Theophanes, ed. Boor, 269, 12—270, 17.

szlávokkal való aldunai háborúság tetőpontja is,*) kikkel szemben mint az európai részek hadvezére, ugyanaz a Priskos vezér hadakozik,**) még pedig olyan módon, mely meglepően megegyezik a Mauricius-féle taktika fennebb ismertetett fejezeteiben (XI. 5., IX. 3., XII. 8., 20., 21.) olvasható utasításokkal. Mindezen és egyéb jelenségek egybevetéséből a Mauricius-féle taktika keletkezésének felső határául meglehetősen biztossággal a VI. század legutolsó két évtizede tűzhető ki, de inkább a legutolsó, mint az utolsó előtti, azért is, hogy a Narses diadalait követő longobárd betörés (568 körül) és a Mauricius-féle előszó között a lehető legnagyobb időköz legyen: említettük ugyanis, hogy Mauricius panaszkodással kezdi művét a «haditudománynak sok időn át való elhanyagolásán, hogy ne mondja, teljes feledésbe menetelén».

Mivel pedig legkésőbbi határul Heraclius diadalmas perzsa hadjáratának kezdetét s a Duna vonalának feláldozását kellett vennünk, látni való, hogy a Mauricius neve alatt ránk maradt

*) L. Borovszky i. m. 462. l.

**) L. Theophanes, ed. Boor (270, 21—274, 4.), az 593—4. évhez, mindjárt a fennebb említett részlet után. «Ebben az évben (593. Kr. u.) Mauricius császár Priskost az összes római hadak élén az Istros (= Duna) folyóhoz küldte, hogy akadályozza meg a szklavin népek átkelését . . . Priskos hallván, hogy Adragastos (szláv vezér) a szklavinok csapatait zsákmányolásra küldte szét, átkelt az Istroson és éjjeltájban váratlanul megtámadta Ardagastost . . . és sok szklavint megölt, . . . másokat Byzáneczba küldött . . . Így nekibátorodva a szklavinok országának belsejébe nyomult s ott katonái fegyelmetlensége miatt egy nyert csata után majdnem bajba került (v. ö. Maur. XI. 5. Scheffer 276. l. 12. sor és kk. alulról), de a Genzon vezetése alatt álló tartalékgyalogság megmentette» (v. ö. Maur. XI. 5. Scheffer 277. l. 9. és kk. sor: «Nem szeretik a szlávok . . . a gyalogosoknak, kivált könnyűfegyvereseknek támadását). — Az 594. évhez: Ebben az évben, miután Priskos ismét átkelt az Istroson, s fosztogatta a szklavinok népeit, és sok foglyot küldött a császárnak, ez Tatimert azzal a parancsesal küldte Priskoshoz, hogy a rómaiak *töltsék ott a tél idejét* (v. ö. Maur. XI. 5, Scheffer 278. lap 7. sor: «az ellenük irányuló hadjáratokat inkább téli időben kell intézni» stb.). A rómaiak pedig ezt hallván, ellene szóltak, hogy ez nem lehetséges, mert a barbárok sokan vannak, az ország ellenséges, a hideg pedig elviselhetetlen. De Priskos szép szóval rávette őket, hogy ott teleljenek és teljesítsék a császár parancsát stb. L. még Theoph. ed. Boor 276. 32, a hol arról van szó, hogy Priskos hajókon (παταλῖβων ὁρώμενας;) megy Singidon város elé, v. ö. ezzel Maur. XII. 8. 21. fejezetét.

taktikának a VI. század legvégén vagy a VII. század legelején kellett keletkeznie. Köztudomás szerint Mauricius császár, Tiberius utóda és (Phokast nem számítva) Heraclius elődje 582 és 602 között uralkodott: *nincs tehát egyetlen egy számbavehető ok sem arra, hogy a szóban lévő taktikát Mauricius császár korától elvitassuk.*

C) A taktika szerzője.

Kérdés tárgya immár csupán csak az lehet, vajjon magától a császártól ered-e a taktika, vagy más valakitől? Nevezetesen, vajjon nem az az Urbicius-e a taktika szerzője, kinek nevét a firenzei kézirat czime állítólag megemlíti, kinek neve a taktika Scheffer-féle kiadásában az utolsó (XII.) szakasz egyik fejezetének címében is előfordul,*) s kitől az Etymologicum Magnum Στρατός czímszava alatt ránk maradt cikk is származik?

Csupán csak a firenzei kézirat címének alapján eldönteni a kérdést kényelmes, de ugyancsak módszertelen eljárás volna. Eddigi vizsgálódásom eredményeinek sem akarom most mindjárt hasznát venni a kérdés megoldásában. Vegyük hát szemügyre és hasonlítsuk össze magukat a szövegeket, azaz: először a Mauricius-féle taktikát a (Scheffernél) beleékelte «Urbicius találmánya» című fejezettel, aztán Mauricius taktikáját az Etymologicum Magnum szintén Urbiciusnak tulajdonított cikkével.

«Urbicius találmánya»-nak szövege így kezdődik: «Az előbb leírt hadirendek régen élt emberek találmányai s olyan katonáknak szólanak, a kik az ellenséges betörések visszaverésébe bele vannak gyakorolva . . . Mivel azonban most dicsőségesen uralkodó és legjámborabb urunk isten rendelésétől indítatva hozzáfogott a római ügyeknek egy csapással való rendezéséhez, és úgy áll a dolog, hogy a tapasztalt katonák elöregedvén, sorban kidőlnek, az ifjabbaknak pedig a veszélyek közepett kell megszerezniök a hadi tapasztalást, s ez okból fáradalmaikhoz még csüggedés meg iszonyodás is járul: bátorkodtam hozzájuk tenni még egy hadirendet, mely a katonát

---

*) Scheffer 364-370. l. A fejezet címe: Οὐρβικίου ἐπιτήδευμα, azaz: Urbicius találmánya. Ez a fejezet a műhöz való általános tartalomjegyzékben nincs jelezve. A szerző, a cím szerint Urbicius, bizonyos saját maga kieszelte hadifogást (mozgó czölöpsánczot) közöl benne.

épségben megőrzi, az ellenséget pedig tönkre teszi, olyan hadi-rendet, melyet *a régiek* nem említenek, hanem *én magam* gondoltam ki. Teszem ezt abban a hitben, hogy ez a közhasznú dolgot közlő felszólalásom *elnézésre talál* valamennyiünk legkegyelmesebb ura (a császár) előtt. Mert nem azért, *mintha csak megmukkanni is merészelnék hadi ügyekben*, hanem csak hogy szerencsés kötelességet teljesítsek, szántam rá magamat, hogy hozzátegyem ezt a hadi alakzatot s kifejtsem a hasznosságát.»

A fejezet befejezésében pedig, miután kiemelte találmányának hasznát, így szól Urbicius: «Tehát, mivel ez újonnan kieszelt dolog s gyakorlatban még nem mutathatta ki a hasznát, nem érdemel megvetést, *mint olyan ember találmánya, a kinek nincs haditapasztalata* (= csak azért, mert nem katona-embertől származik).» S legvégül: «S ilyenformán most betetőződött az Archimedes óta sinylődő hadi bölcsesség, dicsőséges urunk és császárunk, Anastasius idejében, a mikor is az eddig gyakorlatlan katonaság veszély nélkül való gyakorlatokban szokhatik majd hozzá az ellen-ségek megveréséhez.»

Gondolom, az itt idézett részleteknek s kivált kiemelt szavainak igen felületes átolvasása is tüstént nyilvánvalóvá teszi, hogy ezeket a részleteket nem írhatta ugyanaz a férfiú, a ki magát két ízben is *) hadban tapasztalttnak mondja, a ki a maga emberanyagáról, melynek utasításait szánta, igen kedvezőtlenül nyilatkozik a maga előszavában, s a kinek hangja általában távol áll Urbiciusnak szinte szolgálai megalázkodásától. Vegyük észre azt is, hogy Urbicius *egyes számban beszél magáról, mit az egész mű szerzője sohasem tesz*. Magának a találmánynak ismertetésében pedig Urbicius az ἔμπετος (= impetus, roham) szót, melyet Mauricius megjegyzés nélkül használ (l. pl. a 269. lapon), itt, a mű végén csak mint a προσβολή szó magyarázatát említi,**) s a taktika egyik legismertebb, leggyakoribb elemét, a hadirend mélységét alkotó *rendeket* nem δεκαρχία-knak nevezi, mint Mauricius, hanem több ízben is δεκανία-knak. Tegyük még azt is hozzá, hogy Mauriciusban nincs nyoma az Urbicius-fele találmányban főszerepet játszó κανών (ezölöp) szónak, sem a στήλη szónak, mely Urbiciusnál szintén elő-

*) Erre még visszatérek.

**) Scheffer 366. lap: ἡ τῶν βαρβάρων προσβολή, ὃ νῦν ἔμπετον καλοῦσι.

fordul. De negatív argumentumokra nincs is szükség, annyira nyilvánvaló dolog, hogy a két szöveg egy ember műve nem lehet.

De talán lehetséges, hogy Urbicius későbbi időben lemásolta a Mauricius-féle taktikát s hozzáfűggesztette a végére a maga «találmányát»? Nem, ez sem lehetséges. Először is miért hagyta volna meg akkor a Mauricius-féle előszót? Aztán miért kezdte volna a saját előszavát az «előzetesen előadott *hadirendekre*» való hivatkozással, melyeket «*régen élt*» emberek találtak ki, *gyakorlott* katonák számára? Hiszen azt már Scheffer is észrevette,*) hogy a Mauricius-féle taktikának az Urbicius-féle cikket közvetlenül megelőző fejezeteiben nincs is szó hadirendekről. Annyi bizonyos, hogy Urbicius valami régi fajta taktikához való függelékül közölte a maga «találmányát», — de az a munka nem a Mauricius-féle taktika volt.

S vajjon egyáltalában élhetett-e *később* Urbicius? Tudjuk, hogy saját vallomása szerint Anastasius császár idejében élt. Anastasius nevű byzáncezi császár tudvalevőleg kettő volt, kik közül az egyik, I. Anastasius (Dikoros) 491—518 közt, a másik sokkal később, 713—715 közt uralkodott. Kérdés, melyik az Urbicius császára? II. Anastasius, másik nevén Artemios, a lehető legbonyodalmasabb időkben, az irodalom általános hallgatása idejében, 713—715 közt, mindössze két évig, vagy még pontosabban *egy évig és három hónapig* uralkodott (Theophan. ed. Boor 386, 14.), polgári tisztviselőből lett vénségére császár s rövid, diestelen uralkodása alatt szüntelenül a szaraczén *arabokkal* vesződött, míg csak számkivetésbe nem került s a *bolgárokkal* való szövetkezése miatt III. Leo le nem fejeztette. Urbicius Anastasiusa ellenben:**) «az a „dicsőséges“, „diadalkoszorúzza“ (καλλινίκος) császár, a kit maga az isten rendelt arra, hogy a rómaiakért bosszút álljon (πρὸς ἐκδίχῃσιν τῶν Ῥωμαίων πραγμάτων θεόθεν κινούμενος) s a ki hozzá is fogott (ᾠρμησε) hivatása teljesítéséhez»: egyszóval, I. Anastasius, melléknevén Dikoros (v. ö. πρὸς ἐκδίχῃσιν κινούμενος, finom, hízalgő szójáték), — a ki 491-től 518-ig tartó 27 éves uralkodása alatt a többi közt felépítette a fővárost védő híres hosszú-falakat (Ἀντιστά-

*) I. jegyzetét a 383—4. lapon.

**) I. Mauricius XII. fejezetében a beleékelt Οὐρβικίου ἐπιτείνουμ-*t*, Scheffer 364. lap.

στον ταίχος, l. Theophanes, ed. Boor, 233., 9.), a ki megtagadta a perzsáktól az adófizetést (Theoph., Boor, 144., 21.) és 505-ben akkora sereget indított el Perzsia ellen, a mekkorát Procopius szerint¹⁾ «soha a rómaiak sem azelőtt, sem azután ki nem állítottak». Annak bizonyítására, hogy Urbicius *második* Anastasius idejében mért nem írhatta a taktikát, legyen szabad most már egész értekezésem fennebb kifejtett eredményeire is hivatkoznom, s ezzel, úgy hiszem, végképen el is van intézve a kérdés. Urbicius I. Anastasius idejében, az V. század végén vagy a VI. legelején írta a maga επιτήδευμα-ját, s ezt a munkácskát függelékképen beleiktatták az egy századdal később keletkezett Mauricius-féle taktika végére.²⁾ Tudni való, hogy a Mauricius-féle taktika végső szakaszának többi fejezetei sem mind eredetiek, hanem többnyire csak más munkákból készült excerptumok. Bizonyos ez a XII. szakasz 17. és következő fejezeteiről (a 20.-at kivéve),³⁾ melyeknek formája és nyelve kétségtelenné teszi az átvételt. Tehát Urbicius egy századdal régiebb, mint a Mauricius-féle taktika: s ha Urbicius az V. század végén élt és írt, akkor természetesen nem beszélhetett az avarok herakleiai táborozásáról, mely egy egész századdal később történt. Tehát sem nem írhatta, sem nem másolhatta a Mauricius-féle taktikát.

Még világosabb bizonyítékkal szolgál az Etymologicum Magnum Urbiciusnak tulajdonított czikke. A benne lévő terminusok ugyanis *egészen különböznek* a Mauricius-féle terminusoktól. A következő táblázat megmutatja a seregrészek és a tisztek neveit egy-

¹⁾ L. Procop. de bello Pers. I. 8. (Dindorf I. 40. l.), v. ö. Theophanes, ed. Boor 145, 16.

²⁾ Ki iktatta be, s mikor, nem tudhatom, hiszen a kéziratokat sem vizsgáltam át magam. Legujabban azt hallottuk, hogy a firenzei kéziratban nincs is benne az Urbicius találmányát magában foglaló fejezet. Ez nem változtat a kérdés lényegén: legelső további teendő a találmányt magukban foglaló kéziratoknak (tehát mindenekelőtt a Scheffer-Holsten-féle kéziratnak) szakértő megvizsgálása volna.

³⁾ Bizonyos, mert a szerző a 22. fejezetben egyenesen hivatkozik az excerptált íróra (Scheffer 353. lap: ἐπειδὴ δὲ ὁ συγγραφεὺς stb.), s összes tanácsait a Scheffer-féle 331. laptól kezdve oratio obliqua-ban (ὥστε-val vagy ἔτι-val kezdődő mondatokban) adja. Kár, hogy az oratio obliqua áruelő fontosságára eddigelé más írónál, többi közt Constantinus Porphyrogenitusnál sem ügyeltek eléggé a kutatók.

részt Mauriciusnál (kivált I. 3—5 szerint), másrészt az Urbicius neve alatt az Etymologicum Magnumban Στρατός szó alatt ránk maradt cikkely szerint.

Mauricius:	Urbicius:
Τετραρχία, Τετράρχης	?
Πενταρχία, Πεντάρχης	Πεμπάς, Πεμπάδαρχος.
Δεκαρχία, Δεκάρχος.	Δεκάς, Δεκάδαρχος
?	Λόχος (25 ember) Λοχαγός
?	Πεντηκοστός, Πεντηκόνταρχος
Ταξίαρχος = az optimaták μοιράρχης-e	Τάξις (100 e.), Ταξίαρχος
Ἰαράρχης = az első százados	?
Ἑκατόνταρχος, a százados	?
?	Σύνταγμα (250 e.), Συνταγματάρχης
?	Πεντακοσιοστός, Πεντακοσιάρχης
Τάγμα v. ἀριμύς v. βάνδον, κόμης v. τριβούνος	?
Μοῖρα v. δροῦγγος v. χιλιαρχία, Μοιράρχης v. δούξ v. χιλιάρχος, de nem ezer ember	Χιλιοστός, Χιλίαρχος, ezer ember feje.
Μέρος (de nem 2000 ember), Μεράρχης v. στρατηλάτης	Μεραρχία v. τέλος (2000 e.), Μεράρχης, τελάρχης
?	Φάλαγξ, Φαλαγγάρχης
?	Τετρασφαγγία, Τετρασφαγγάρχης (= 16000 ember)
Ἰποστράτηγος	?
?	Ἱππαρχος

Tehát maguk a terminusok is legtöbbszörre különböznek. De még a hol megegyeznek is, *ott sem ugyanazt jelentik*, mert Mauriciusnál a határozatlan számú (rendszerint tizenhatos) δεκαρχία vagy ἀξία (rend) az alap, Urbiciusnál pedig a számok valóságos értelmükben vannak véve (tehát πεμπάς = 5 ember, πεντηκοστός = 50 ember, χιλιοστός = 1000 ember, stb.). A byzáncki korra annyira jellemző μέρος-δροῦγγος-τάγμα felosztásnak Urbiciusnál semmi nyoma. Azaz: rendszere és terminusai a régi*) görög állapotokra vonatkoznak, olyanformán, mint Anonymus Byzantinuséi is. Hogyan lehetett mégis az Urbicius-féle cikkelyben a Mauricius-

*) Ezért a Henricus Stephanus-f. nagy szótár párisi kiadásának appendixe, mely közli az Etym. Magn. cikkelyét, Urbiciust épenséggel Hadrianus vagy Traianus idejébe teszi (VIII. 344: «nomen eius erat Urbicius, Οὐρβίκιος; sub Hadriano vel Traiano vixit»). Tehát az I—II. századba

féle taktika szerzőjére ráismerni¹⁾ az — legalább én előttem — teljességgel megfoghatatlan dolog, valósággal találós mese.

A firenzei kézirat állítólagos címét nem számítva, nincs tehát egyetlen egy érv sem, mely a mellett szólana, hogy a Mauricius-féle taktika szerzője Urbicius lehetne. Ellenben minden vizsgálódás azt bizonyítja, még pedig nemcsak negatív, hanem pozitív érvekkel: hogy Urbicius az V. század végén vagy a VI. elején élt, s ilyenformán a Mauricius-féle taktika szerzője nem lehet.

Ki hát az igazi szerző? Vajjon maga a császár? A szerzőről annyi bizonyos, hogy katonaviselt ember, mert haditapasztalataira két ízben nyíltan is hivatkozik, egyszer művének bevezetésében («némi tapasztalatra maguk közt az események közt is szert tévén» l. Scheffer, 2. lap), másszor a szlávokról szóló, már említett helyen («rajtuk tett tapasztalatok alapján kigondolva», Scheffer, 289. l.). Előadásának hangja mindenütt öntudatos, önállóságra valló; a «kitaláltuk» (ἐφεύραμεν),²⁾ «kigondoltuk» (κατανοήσαντες)³⁾ s ehhez hasonló kitételeket egész művéről szólva is, más alkalommal is gyakran használja. Kiváló gyakorlati érzékét az is mutatja, hogy művét okos óvatossággal csak a «régi elméletek (τῶν ἀρχαίων θεωρημάτων) megértéséhez vezető lépcsőnek» nevezi, éppen azért, mert érzi és tudja azt a nagy különbséget, mely a tényleges viszonyokkal nem törődő többi taktikusoktól elválasztja. Művének gyakorlatiaságára vall továbbá az a körülmény is, hogy sűrű illusztrációkkal (καταγραφαί) látta el az egyes hadirendeket, melyek nem lehetnek későbbi toldások, mert magában a munkában minduntalan hivatkozást találunk rájuk.⁴⁾ Ilyen illusztrációk készítéséhez kétségkívül gyakorlati ismeretek voltak szükségesek. Tehát minden arra vall, hogy katonaviselt ember a szerző. Azonban viszont hiányzik a

¹⁾ L. Vári, akad. értek. 47. lap. jegyzet: «Bátran neki tulajdoníthatjuk végre az Etymologicum genuinum Στρατός szója alatt fennmaradt Οὐρβικίου τῶν περὶ τὸ στρατεύμα τάξεων-című czikkelyt is». Tehát V. szerint ez a czikk, melyet Henricus Stephanus az I—II. századba helyezett, «bátran» a VIII. század elejére tehető!

²⁾ Scheffer 2. lap: μετρίαν τινα στοιχείωσιν ἔτοι: εἰσαγωγὴν τοῖς εἰς τὸ στρατηγεῖν ἐπιβαλλομένοις ἐφεύραμεν.

³⁾ L. XI. 5. Scheffer 289.

⁴⁾ Ezeket a hivatkozásokat Leo az illusztrációkkal együtt elhagyta. Jellemző dolog!

munkában az az «autokratori» hang, mely Leo művét annyira jellemzi. Munkájának motivumául (a bevezetés elején) «egyedül az állam iránt való szeretetet» (διὰ μόνην προθυμίαν τὴν πρὸς τὴν πολιτείαν ὀρμηθέντες ἐγράψαμεν), mint most mondanók, hazaszere- tetét vallja, s tanácsait többnyire nem rendeletformában közli, mint Leo, hanem éppen csak a jóakaró tanács hangján (συμβουλευόμεν), kivéve néhány helyet, hol mégis erősebb kitételeket találunk (I. 8. κελούμεν, parancsoljuk, IX. 4. οὐκ ἐπιτρέπομεν, nem tűrjük). Sőt bevezetése végén kijelenti, hogy «ha valamely hadvezér saját haditapasztalatai és buzgalma révén az övénél jobbat talál, hálát ad akkor is az istennek, minden jó kútfejének.» A maga buzgal- máért pedig elnézést remél (τῇ δὲ ἡμετέρᾳ προθυμίᾳ συγγνώμη). Talán ezek azok a «belső bizonyítékok», melyek Krumbachert arra birták, hogy ne a császárt magát tartsa a mű szerzőjének.¹⁾ én legalább nem találtam a műben más effélet. Szerintem ezek az adatok nem zárják ki határozottan a császár szerzőségét,²⁾ kivált, ha a művet néhány részlet kivételével még mint comes excubitorum, vagy mint a perzsák ellen hadakozó hadvezér írta; de nem tartom őket elégségeseknek arra, hogy a császár szerzőségét határozottan állíthassam.

Arról azonban meg vagyok győződve, hogy ha nem maga Mauricius írta is a taktikát, az ő intézkedésére, az ő tudtával s mindenesetre az ő intencióinak megfelelően készült. Suidas (Μαυρίκιος czímszó alatt) azt mondja Mauricius császárról, hogy «rend- kívül nagyrabecsülte (τιμᾶν τε λίαν λαμπρῶς) a tudományokért buz- gólkodó embereket s ő maga is okos, komoly, pontos ember (ἐμπρων, ἐμβριθής, κατηκριβωμένος) volt, a ki szerencsésen egyesítette magá- ban a fenkölt gondolkodást (ᾠγκον φρονήματος) s a minden ridegség- től és homlokránczoló gögtől (ὀφρύος) ment kegyességet.» S ugyan- csak Suidas (Menander czímszó alatt) idézi³⁾ Menandernek nyilat- kozatát, melyben ez a jeles történetíró elbeszéli, hogy haszonta-

¹⁾ Krumbacher, *Gesch. der byz. Lit.* 2. kiad. 635. lap. De részlete- sebben nem fejti ki véleményét. Rufus szerzőségéhez most a vizsgálódás- hoz való eszközök hiányában nem szólhatok hozzá.

²⁾ Annyival kevésbbé, mert hiszen a bevezetés végén lévő, fenn idézett szerény nyilatkozatot még Leo sem tartotta magához méltatlan- nak, hanem szóról-szóra átvette az egészet, l. Migne-nél 677. A.

³⁾ L. Müllernél is FHG. IV. 202. l.

lanúl elpazarolt ifjúsága után minek köszönhette szellemének komolyabb irányba való fordulását. «Ekkor, úgymond, Mauricius lépett trónra, a ki egyrészt alattvalóira igen nagy gondot fordított, másrészt a Múzsák kedvelője (Μουσῶν ἐραστής) is volt; mert igen nagy kedve telt költeményeknek és történeti műveknek hallásában, annyira, hogy az éjszakák nagyobb részét is ebbeli tanulmányaira fordította, s *ilyenformán gyámolítás útján* (τοῖς χρήμασι) *mozgásba hozta és megélesítette az eltompultabb elméket* (παρορμᾶν ἐν-τεῦθεν καὶ ὀξύνειν τοὺς ἀμβλυτέρους τὸν λογισμόν). Én is . . . meg-gondolva, hogy nem való egész életemet haszontalanul eltölte-nem, . . . hozzáfogtam ennek a munkának a megírásához.» Az a császár, a kinek gyámolítása nélkül olyan jelentékeny munka, mint Menander históriája, nem jött volna létre, bizonyára a hadi-taktikai irodalom iránt sem lehetett közömbös. S hogy nem volt közömbös, ez a tétel sem pusztá hozzávetésen alapszik. Hisz a régi történetírók számos helye bizonyítja, hogy Mauricius, még mielőtt trónra lépett volna, nagy háborúk fővezére volt. De még többet is tudunk ennél. Tudjuk, megint Menandernek Suidasnál megmaradt egy másik töredékéből, hogy Mauricius bizonyos tekintetben refor-málta is a római taktikát és hadifegyelmet. A hely így szól (Suidas, s. v. Ἀπετάφρευον): «A rómaiak azelőtt nem vontak árkot tábor-helyük körül s egyáltalában nem is értettek előbb efféléhez, mind-addig, míg Mauricius, Paulus fia, vezér nem lett a keleti háború-ban; ő volt az, a ki, miután megkapta a fővezérletet, mely út-at nyitott neki a császárságra, az említett dolgot, melylyel a rómaiak a maguk könnyelműségében addig nem törődtek, kellő módon ismét meghonosította. A rómaiak ugyanis nem szerették a dolgot, s feledésbe engedték menni: mert a renyhesség nagy ellensége a munkának.» Menandernek ez a helye valószínűleg Chlomarón arzanenei várnak fennebb említett ostromához tartozott: oda he-lyezte el a töredékek összeállítója, Müller Károly is.*)] Sőt még ennél is többet tudunk. Tudjuk, hogy Mauricius már fővezér korá-ban szükségét érezhette a vezéreknak szóló gyakorlati utasítások-nak. Tudjuk pedig ezt ismét Menandernek következő töredékéből,**) mely az 580. esztendő eseményeire vonatkozik: «A mondottakból

*) FHG. IV. 259, 58. töredék.

**) FHG. IV. 260, 59. töredék.

kitűnik . . . mennyire veszedelmes dolog az alattvalók engedetlen-sége, s mennyire megronthatja az államot. Mert Mauricius, a rómaiak fővezére megfontoltan intézkedett s a mennyire embertől telhetett, előre látta a vállalatok kétes kimenetelét, de *a többi vezérek rendetlensége következtében*, mivel nem fogadták meg az ő szavait és intelmeit, a legnagyobb veszedelembé jutottak a rómaiak ügyei. Így aztán nemcsak az a sereg járt pórul, melyet a vezér Dubionba (armeniai város) és Iberiába küldött. . . . . hanem ő maga is a legnagyobb veszedelembé került s alig menthette meg életét.» Ilyen értesülések mellett, ha nem ejtene gondolkodóba a herakleiai kudarczot említő, fennebb tárgyalt hely (IX. szakasz 2. f.), hajlandó volnék egyenesen azt állítani, hogy a taktikát Mauricius maga írta, de még trónralépte előtt, mint a keleti részek fővezére. Mivel azonban a tárgyi okok a műnek a század utolsó tizedében való keletkezését tették valószínűvé, Mauricius pedig 582-ben lépett trónra, nem állítom, hogy éppen maga Mauricius volna a szerző: lehetett más is, de, mint már említettem, a munka kétségkívül Mauricius szellemében készült. S hogy az ő szellemében készült, ez az állítás ismét nem pusztá ötlet: mielőtt hozzá-foghattam olvasásához e taktikának, mely, szerencsére, csak hosz-szas várakozás után *) jutott kezeimhez, áttekintettem a kor forrás-műveit, s a taktika olvasása közben egyetlen egy olyan adatot sem találtam, mely egyéb hagyományainkkal ellenkeznék, ellenben találtam több olyat, melynek olvasásakor önkéntelenül is Mauriciusra kellett gondolnom. Már a Mauricius-féle taktika bevezetése is azzal kezdődik, hogy «a hadvezérségre vállalkozó egyének még a legközönségesebb hadműveletekhez sem értenek» s ez az oka annak, hogy a hadjáratokban sok kellemetlenség érte a római seregeket». Ki lehetne jogosultabb ilyen panaszra, mint Mauricius, a kinek perzsa hadjárata vezértársai hibájából kudarczczal végződött? Az a tény, hogy a hol a rómaiaknak ellenséges földön szenvedett kudarczait említi, ezt nevek említése nélkül (τινὲς τῶν ἀρχόντων!) teszi,**) nem ellenkezik azzal a felfogással, hogy azokon a helyeken még élő személyiségekről, Mauricius hadvezértársairól

*) 1901. év november hó 21-én.

**) Leo a maga taktikájában többször névszerint is felemlíti a maga vezéreit, vagy atyjáéit, még Mauriciustól átvett helyekbe betoldva is.

vagy hadvezéreiről, az arzanenei esetben (X. szakasz 1. f.) pedig épenséggel vejéről, Philippikosról van szó. Hogy Mauricius császár maga is járt Arzanenében, sőt éppen ő is ostromolta néhány évvel azelőtt Chlomaron erősséget, azt Menandernek egy másik töredékéből tudjuk. (FHG. IV. 258. 1. 57. töredék.) Feltűnő továbbá a sereg fegyelmezésére és a hadi büntetésekre vonatkozó sok utasítás (I. szakasz, 6, 7, 8. fejezet), melyeket Leo (a *καθοσίωσις* szót nem számítva), teljesen átvett tőle. Mint tudjuk, ebben a részben van a «*καλεούμεν*» (parancsoljuk) kitétel is, melyet máskülönben nem használ a szerző. Feltűnő továbbá annak, a ki Menandert ismeri, a várostromlást tárgyaló egész fejezet (X. 1.), melyben, mint tudjuk, az arzanenei kudarc is említve van. S végül van még egy, nekem elég fontosnak látszó symptoma. Tudvalévő, hogy Mauricius császárnak, kit egyébként az összes hagyományok nagy dicsérettel emlegetnek, volt egy nem népszerű tulajdonsága, mely később a Phokas-féle összeesküvésnek, s ezzel letételének és halálának is okozója volt: mivel mint jó hadvezér és böles uralkodó nagy gondot fordított a háborúban való takarékosásra, katonái között nem egyszer fősvény, zsugori hirbe került. Theophanes meséli,^{*)} hogy 596-ban az avarok ellen hadakozó hadsereget Petrus hadvezér alig tudta lecsendesíteni azon való forrongásában, hogy Mauricius császár a zsoldnak csak harmadrészét akarta pénzben kiszolgáltatni, kétharmadrészét pedig fegyverekben és ruhanéműekben. Hat évvel később történt aztán a második efféle eset, mely trónjába is került Mauriciusnak. Ekkor meg azt a rendeletet küldte a császár ugyanannak a Petrus vezérnek,^{**)} hogy ne töltse a telet a Dunán innen (Thrákiában), «hanem keljen át a folyón, hogy a télre való eleséget az ellenséges Szlavin ország szolgáltassa, s ő ne legyen kénytelen államköltségen tartani el a római katonaságot». Erre teszi aztán Maur. követének azt a szemrehányást a vezér, hogy «semmi jóra sem vezet a kapzsiság (*οὐδὲν καλὸν τίπτει φιλαργυρία*), s minden bajnak az az oka. Ebben a bajban szenved — így szólt — a császár s nagy bajba dönti vele a rómaiakat». Mennyiben volt igaza Petrusnak, mikor hibáztatta az óvatos császárt, — azt a kérdést ezúttal nem akarom feszegetni. Az én czélom most csak

^{*)} Chronographia, ed. Boor, 274. 6.

^{**)} Theophanes, Chronogr. ed. Boor, 286. 23. és kk.

az, hogy megértessem olvasóimmal, miért dicséri annyira a mi taktikánk szerzője a perzsák és a szlávok igénytelenségét élelmezés tekintetében,¹⁾ hogy Leo császár később a perzsákra és szlávokra vonatkozó efféle adatokat ugyanazon szavakkal, de jó tanácsok formájába átgyúrva ismételhette a rómaiaknak; miért ajánlja a szlávok ellen a téli hadjáratokat;²⁾ mért kívánja, «hogy az országban talált élelmiszereket nem kell mindjárt oktalanul felemészteni, hanem iparkodni kell marhaháton és hajón a római földre átszállítani».³⁾ Elismerem, magukban véve ezek a helyek nem teljesen meggyőzőek; de ha az egész műben semmi olyan hely sincs, mely ellenkeznék a tétellel, mindenesetre jogosan használhatók a tétel bizonyítására. A tétel pedig az volt, hogy a taktika mindenesetre Mauricius szellemében van írva, már azután akár a császár írta, akár más az ő utasításai szerint. S végtére is, hogy ő maga-é, vagy más, felfogásom szerint az meglehetősen lényegtelen, mert, ha a mű csupán csak a császár gondolatait foglalná is magában, akkor sem tehetnők fel byzáncki császárról, hogy a szöveget saját felsőleges kezeivel írta.

Összefoglalva vizsgálódásunk első szakaszának eredményeit, kimondhatjuk, hogy:

1. A Mauricius neve alatt kiadott taktika csakugyan Mauricius császár idejében (582—602.) keletkezett, mint a firenzei kézirat czimén kívül az összes hagyomány tartja s a legtekintélyesebb tudósok (Krumbacher, Pauler Gyula) jelezték.

2. Nem lehetetlen, hogy a művet maga Mauricius császár még 580 körül, mint a keleti részek fővezére írta vagy legalább tervezte.

3. Azonban valószínűbb, hogy már császár korában, a VI. század utolsó évtizedében mással, de a maga szellemében iratta.

4. Az «Urbicius találmánya» című fejezet még az V. század végén, I. Anastasius idejében keletkezett és csak utólagosan került bele a taktika kézírataiba, többi közt a Holstein-Scheffer-féle kéziratba.

¹⁾ Maur. XI. 2. Scheffer 254. és XI. 5. Sch. 272.

²⁾ Maur. XI. 5. Scheff. 278.

³⁾ Maur. u. o. Scheff. 282. Τὰς εὐρισκομένους δαπάνας ἐν τῇ χώρᾳ ἐκ τοῦ πλησίου μὴ ἀκαιρίως ἀναλίσκειν, ἀλλὰ σπουδάζειν ἐν τῇ ἰδίᾳ μετακομίζειν διὰ τε ζώων καὶ πλοίων.

MÁSODIK SZAKASZ.

Leo viszonya Mauriciushoz és adatainak értéke.

VI. vagy Böles Leo császár, a szóban lévő taktika szerzője, tudvalevőleg 886 és 911 között uralkodott. Hogy adatainak hitelességét megállapíthassuk és írói eljárását kellőleg méltathassuk, ezentúl nem lesz szabad szem elől tévesztenünk ez értekezés első szakaszának eredményeit. Leót forrásától, Mauriciustól *teljes három évszázad* választja el, még pedig olyan három évszázad, melybe Heraclius trónralépésével és az izlám terjeszkedésével nemcsak a byzánzi történetnek, hanem az emberiség egyetemes történetének egyik legjelentékenyebb fordulópontja esik, s melynek egész első fele egyúttal az irodalom terén is a legteljesebb barbárság és sivárság korszaka.*)

Hogy Leo hitelességének kérdésében az egész taktika anyagát figyelembe vegyem, az nem lehet ezúttal czélom; szűkre szabott terem sem engedné. De remélem, fog járni némi eredménynyel csupán csak azoknak a helyeknek vizsgálata is, melyek a *Τοῦρκαι* néven szereplő néppel kapcsolatban állanak. A munkának más népekre vonatkozó adataival tehát csak annyiban foglalkozom, a mennyiben ezek az adatok épen a «Magyar Honfoglalás Kútfői» közt kiadott XVIII. fejezetben foglaltatnak. Ezeket azért teszem mégis szóvá, mert mellékes czélom az, hogy e hirhedt fejezet szövegének összefüggését — nem mondhatom, szerkezetét — ismer-tessem meg olvasóimmal.

Először tehát e XVIII. fejezet Mauriciusból vett részét fogom a szöveg rendjében vizsgálni, azután pedig szóvá teszem a taktika többi helyeit, melyek ezenkívül a turkokkal még kapcsolatosak.

A) A XVIII. fejezet.

Leo XVIII. fejezetének, melyben «különféle idegen és római hadirendek gyakorlását» ajánlja, első 108 cikkelye egészen csak Mauriciuson alapszik és csupán a fejezet utolsó harmadrésze, a 109—157. cikkely független tőle.

---

*) L. Gelzer-t Krumbachernál, 2. kiad. 946. 1.

Az 1-108. cikkely eredetije Mauriciusnál két külön, egymással össze nem függő részben található, a Scheffer-féle kiadás szerint¹⁾ a mű VI. és XI. szakaszában.

Az első 13 cikkely kizárólag csak a Mauricius-féle VI. szakaszon alapszik. Ennek Scheffer kiadásában (I. 127—133. l.) nincs külön címe; de 1. fejezetének címe: *Ἐπὶ διαφόρων τάξεως καὶ γυμνασίας* (= A különböző hadirendekről és gyakorlatokról) az egész szakasz címének is beválik. Ez az 1. fejezet csak bevezetés. A következő 2., 3. és 4. fejezetben négy, a maga korában divatos, idegen hadirendet ír le és ajánl Mauricius, mint olyanokat, melyek hadigyakorlatokul²⁾ különösen alkalmasak. Ajánlja azonban az idegen hadirendeket csak arra az esetre, ha sok idő és alkalom (*πολλὴ σὺκαιρία τις*) van a szokottnál nagyobb méretű gyakorlásra (*πρὸς μεῖζονα γυμνασίαν*): máskülönben elégségesnek jelzi a már korábban³⁾ is ajánlott egyszerű s a haditervet mindamellet el nem áruló hadirendet. Mivel pedig a többi, másodsorban ajánlatos hadirendek különfélesége komoly harc idején zavarra adhat alkalmat, czélszerűnek jelzi, hogy eme, nem épen szükséges⁴⁾ de néha ajánlatos hadirendek *külön névvel* jelöltessenek (*ἐκάστη τάξι: ἦτοι γυμνασία γνῶρισμα ἴδιον ἐπιθεῖναι*), s így alakításuk rövid, ismeretes vezényszóra gyorsan megtörténhessék, ha ugyan valamikor komoly harcban is szükségeseeknek mutatkoznának. Maga Mauricius is elnevezi ilyen nevekkal ezeket a *σχηματικῶς* (= in speciem, csak forma kedvéért, gyakorlat czéljából) tartható hadigyakorlatokat: azt, melyről a 2. fejezetben szól, «skytha» gyakorlatnak nevezi, a másodikat «alán»-nak, a harmadikat «afrikai»-nak, a negyediket

¹⁾ Arriani tactica et Mauricii artis militaris libri duodecim. (I. Schefferus Argentoratensis. Upsaliae, MDCLXIV.)

²⁾ Az egész Maur.-féle VI. szakasznak és Leo XVIII. fejezetének megértésére főfontosságú tudnivaló, hogy Maur. VI. szakaszában (és Leo XVIII. 1-13. cikkelyében) nem komoly küzdelmekről, hanem csupán gyakorlatokról (*μελεταί, γυμνασίαι*) van szó. A komoly, igazi háborúban való teendőkéről Maur. a következő VII. szakaszban, Leo pedig az ennek megfelelő részletekben (XII. 126-138, XIII. 1-13, XI. 12-13, XIV. 2-37, XII. 103-125, VII. 24-28.) szól. Leo magyar kiadója ezt nem vette észre, s félreértéseinek jókora része épen ebből is magyarázható.

³⁾ L. a II. és III. szakaszban.

⁴⁾ ἄλλας (τάξεις καὶ γυμνασίας) ἐκ περισσῆ καὶ οὐκ ἀνγκαίως, tehát szinte luxusnak tartja a gyakorlásukat!

«illyr»-nek. Minden egyes hadgyakorlatnak egy-egy rövid fejezetet szán: de az afrikai és illyr gyakorlatot, mint egymásnak változatait, egy fejezet keretében (4.) tárgyalja. Ezen idegen hadirendek leírása után az 5. fejezetben még egyszer nyomatékosan kiemeli Maur. a rendes, használatos (συνήθης, χρηώδης), vagy külön néven «italiai» hadirend fontosságát, melynek gyakorlása magában véve is elegendő, föltéve, hogy a vezér nem együttesen, hanem seregrészenként külön (ἰδίᾳ. v. καὶ ἐκαστῶ) gyakoroltatja be a vele járó hadimozdulatokat. Ez a külön gyakorlás azért kívánatos, mert különben az ellenség kémei könnyen kitanúlhatják (μεθοδεύουσιν) az itáliai hadirend összes fortélyait. A szakasznak még hátralévő utolsó (6.) fejezete is arra figyelmezteti a hadvezért, hogy a megkerülésre és oldalvédésre szánt csapatokat is lehet külön (ἰδίᾳ) gyakoroltatni.

Ez a Mauricius-féle VI. szakasz tartalma, melyből Leo a maga XVIII. fejezetének első 13 cikkelyét alakította.

Leo egészben véve szolgai hűséggel ragaszkodik az egész szakasz tartalmához. Az első 13 cikkelyből csupán a legelső az övé, melyben kijelenti, hogy a következőkben ismertetni fogja némely más népek hadirendjeit, meg azokat, a melyeket a római seregek *hajdani* hadvezérei a különböző népek ellen alkalmaztak. Azzal hozzáfog Mauricius kiírásához, s fontosabb kihagyás nélkül, de szokása szerint henye és csak zavart okozó közbeszúrásokkal *) ismétli Maur. szavait. Átveszi azt a figyelmeztetést is (l. XVIII. 5.), hogy az egyes hadigyakorlatoknak külön nevet (γνώσιμα ἔδη) kell adni: azonban annyira ész nélkül dolgozik, hogy mindamellett a következő dolog esik meg rajta. Elérkezve (6. cz.) a Maur.-féle külön nevű hadgyakorlatok részletes ismertetéséhez, Maur. következő szavaira bukkan: «A gyakorlat czéljából alakítandó hadirendeknek három fajtája van, *meg még egy* (καὶ μία), a szokásos: tudniillik a skytha, az alán, az afrikai**) *meg az itáliai.*» Mivel Leo 300 esztendővel Maur. után ír, a régi népneveket egész művében ki szokta hagyni: *kihagyja tehát itt is valamennyit*, nem gondolva meg,

*) Leo közbeszúrásait én a szöveg idézése alkalmával szögletes zárójelekbe fogom foglalni.

**) Maur. itt a később említendő illyr gyakorlatot, mint az afrikai-nak csupán változatát, külön nem említi.

hogy ezzel a saját maga ajánlta «külön neveket» hagyja el, a nélkül, hogy másokat adna helyettük. De még ez sem elég. A legnagyobb felületességgel dolgozva, meg sem nézi a Maur.-féle szakasz következő fejezeteit, melyekből láthatta volna, hogy 3 + 1 hadgyakorlatról, sőt az illyrt is számítva 4 + 1-ről lesz szó, hanem, kihagyva a Maur.-nál meglévő καὶ (= és) kötőszót is, adja a helyet következőképen: «A gyakorlat céljából alakítandó hadirendeknek három fajtája van, melyeknek egyike a szokásos [a melylyel a rómaiak is élnek]. És az első az . . .» stb. s folytatólag ismerteti Mauriciusnak mind a 3 + 1 (illetőleg 4 + 1) hadirendjét, a nélkül, hogy hibáját észrevenné.*)

Néhány más félreértés és felületesség is van a szóban lévő első 13 cikkelyben. Ilyen a 6.-ban ἐν τῇ μαρτίᾳ μὴνί, mi helyett Maur.-nál (Sch. 127. l.) ἐν τῇ μαρτίᾳ ποτὲ . . . ἐν τοῖς παραχειμαδίαις szavak olvashatók. Nagyobb zavart okoz már a 7. fejezet egy mondata, mely azonban talán csak szövegromlás,**) és végül a 12. cz. egy helye, hol Leo, miközben Maur. szövegét szokása szerint szószaporító töltelékekkel tűzdeli teli, ebbeli gondjában elrontja a szerkezetet.

A Leo-féle XVIII. fejezet következő, Maur.-ból átvett részlete, mint említettem, az első részletet nyomban követő 14—108. cikkelyekben foglaltatik, tehát az elsőnél sokkal terjedelmesebb. Eredetije a Maur.-féle XI. szakaszban (Scheffernél 252—290. l.) található. (Ebben vannak a turkokra vonatkozó hírhedt adatok is.)

A Maur.-féle XI. szakasz öt fejezetre oszlik, melyek elseje bevezetés a többihez, úgy hogy címe (Περὶ τῶν ἐκάστου ἔθνους ἔθων τε καὶ τάξεων = Az egyes népek szokásairól és hadirendjeiről) az egész szakasz foglalatúra is vonatkoztatható. Ez az a híres szakasz, melyben Maur. sorra veszi mindazokat a népeket, melyek az

*) Leo magyar kiadója aztán még megtététzte a zavart, mert egy szerencsétlen «emendatiójával» (καὶ ἤ e h. καὶ ἥ) egyenesen a következő *skytha gyakorlatot tette meg a «szokásosnak, az itáliainak»*. Így aztán az 1—13. cikkelyek összefüggése a magyar fordítás szerint végkép értelmetlenné vált. L. a Századok 1902. évi 3. füzetének 253. lapját.

**) Mert Leóról ekkora félreértés még sem föltételezhető, s mert palaeographiaiilag lehetséges hiba. (Kimaradt a ποδῶν szó.) A magyar kiadónak nem tűnt fel az értelmetlenség. Ismertetését l. Századok, 1902. 3. 253. l.

ő idejében a római birodalom legfélelmesebb ellenségei voltak, azzal a kimondott célzattal, hogy «az általa elmondottak segítségével is azok, a kik ama népek ellen hadakozni akarnak, tudjanak kellő módon hozzájuk alkalmazkodni».*) A 2. fejezetben a perzsákról, a 3.-ban a «skythákról, vagyis avarokról és turkokról és más, ezekhez hasonló hunn-fajta népekről» van szó; a 4.-ben a «szőke népekről, azaz a frankokról és longobárdokról», az utolsó 5-ben a szlávokról és antákról.

Látnivaló, hogy a Maur.-féle szöveg átvétele ebben a részletben már nem folyhatott le oly simán, mint az előbbiben. A Maur.-féle taktika kora óta háromszáz esztendő telt el. Leo idejében a perzsák, avarok, szlávok, anták már rég eltűnt ellenfelei voltak Byzáncznak, s a többi, Maur.-nál szereplő ellenségektől sem kellett már komolyan tartani: helyükre már évszázadok óta Európában a bolgárok, Ázsiában és Afrikában a szaraczen arabok léptek.

Ilyenformán alig képzelhető philologus kutatóra nézve tanulságosabb, de egyúttal érdekesebb, sőt mulatságosabb feladat, mint annak megvizsgálása, *hogyan bánt el Leo a Maur.-féle XI. szakasz szövegével?*

Bevégezvén a 13. cikkelyben a Maur.-féle VI. szakasz átírását, a 14. cz.-ben záradékkül még egyszer ismétli, a mit az 1. cz.-ben Maur. nyomán bevezetésül mondott. Aztán hozzálát az új átvétel előkészítéséhez, jelezvén a 15. cz.-ben, hogy ezentúl más *hadirendeket* fog ismertetni, még pedig «mindazokat, a melyekkel a rómaiak idegen népeken tett tapasztalataik útján ismerkedtek meg».

Következnének már most a perzsák. Úgyde ezekről, mint ellenségekről már nem beszélhet. Pedig elhagyni nemesak hadirendjük ismertetését nem hajlandó, hanem a többit sem, a mit szokásaikról, életmódjukról Mauriciusnál talált, noha ez adatok egy része semmi összefüggésben sincs azzal, a mit a 15. cz.-ben e rész tartalmának jelzett. Ezt a «többit» valamiféle formában szintén bele akarta ékelni előadásába, hogy aztán a 26. cz.-ben áttérhessen

---

*) «... ἀναγκαῖον καὶ τὰς ἐκάστου ἑθνους ἐνοχλοῦντος τῇ πολιτείᾳ τάξεις καὶ τὰ αὐτῶν ἔθνη διηγίσασθαι, ἐφ' ᾧ θύνασθαι καὶ διὰ τῶν παρ' ἡμῶν εἰρημένων τοὺς πρὸς αὐτὰ πολεμεῖν ἐέλονται ἰκανῶς ἀρμόζεσθαι».

igazi céljára, a «harczban is» (xzi tōv ēv μάχη)*) szokásos különféle hadirendek leírására, értsd: egyelőre csak a hajdani perzsa hadirendére. Beleékeli tehát ezt a «többbit» úgy, hogy a mi dicséretes szokását a perzsáknak Maur. említi, azokat ő a perzsák említése nélkül**) *jámbor tanácsokká alakítja* s mint a maga bölcsességét találja fel a római hadvezéreknek. «A perzsák népe hazaszerető, vezérei iránt csupa félelemből is engedelmes» — úgymond Mauricius. Leo e helyett egy 17 soros periodusban így szól: «Tudd meg, hadvezér, hogy . . . stb. stb. . . katonáidat bele kell gyakorolnod abba, . . . hogy hazaszeretők legyenek és vezéreiknek engedelmeskedők, akár szeretetből, akár félelemből.» Mauricius szerint a perzsák «inkább tervszerű hadvezetés útján iparkodnak czélt érni nagyobb részében annak, a mire törekesznek». Leo ebből ezt a tanácsot formálja: «Te magad is inkább tervszerű hadvezetés útján iparkodjál czélt érni nagyobb részében annak, a mire törekszel, nem pedig vakmerőséggel vagy hirtelenkedéssel.» Hogy már most ezek a beékelt jó tanácsok, melyek a 16—21. cikkelyekre terjednek, hogyan illenek a 15. cikkelybeli expositióhoz, azzal Leo nem törődik. Sőt az újabb expositiót megelőző 22—25. cz.-ben még jobban elkalandozik tárgyától. A mint ugyanis Maur. a perzsák nyilazásbeli ügyességét említi, ő ebből is tanácsot formál, ajánlván a római hadvezérnek, hogy az ijjal való felszerelésre és a nyilazás gyakoroltatására különös gondot fordítson, mert eszébe jut, hogy az ijjas *szaraczenokkal szemben* az ő idejében is nagy szükség van ügyesen nyilazó katonákra. Ezzel telik meg a 22—24. cikkely. A 25. cz.-ben aztán már ismét Maur. szövege szerint, de megint tanács formájában (és természetesen a perzsák említése nélkül) figyelmezteti hadvezéreit a táborütés fontosságára, melyet Mauricius, mint tudjuk, a perzsák közt személyesen tanult méltányolni.

Ekkor végre valahára megkezdődvén Mauriciusnál a perzsa

---

*) A magyar kiadó nem fordította az «is» (xzi) kötőszót, épen, mert az összefüggéssel nem volt tisztában. Leo a fejezet elején még csak hadigyakorlatokról akart szólni: ő maga is itt vette csak észre, hogy ez a rész már nem igen illik az első 13 cikkelyhez. Ez a magyarázata az újabb expositiónak a 26. cz.-ben.

**) Egy helyen (a 21. cz.-ben) mégis említi a perzsákat, azonban csak követendő példaképen, mint «hajdani» ellenséget.

hadirend ismertetése,¹⁾ Leo is belezökken a kerékvágásba. De előbb, mint már jeleztem, újabb expositiót ad a 26. cz.-ben (ὁποδεῖξω δέ σοι ἐτέρας καὶ τῶν ἐν μάχῃ παρατάξεων διαφοράς ὥς ἐν ὀλίγοις), mert Maur. ἐπὶ μάχην szavai következtében mégis érezte, hogy a 16 - 25. cz.-ben nem arról beszélt, a mit a 15. cz.-ben ígért, s gondolt tán a 6. cz.-ben lévő expositióra is s nevezetesen ebben az expositióban a κατὰ σχῆμα kitételekre, melylyel a τῶν ἐν μάχῃ ellenétben áll.

A perzsa hadirend ismertetésében (26—40. cz.) aztán ismét nem jelzi, hogy voltaképen a hajdani perzsákról van benne szó, csak «valamiféle» hadirendről beszél (l. idézve a helyet a jegyzetben). Egyébként pedig *egyetlen egy adata sem* eredeti; mind Maur.-ból van véve, csakhogy a szöveg néhol szinte az érthetlenségig tele van tűzdelve a sok felesleges és szöszaporító közbeszúrással.²⁾ A perzsákat egyszer, a 38. cz.-ben felemlíti, de ezúttal is csak példaképen s mint hajdani ellenséget,³⁾ kik bizonyos hadiszokás tekintetében különböznek a *turkoktól*.

Itt (a XVIII. f. 39. cikkelyében) említi ugyanis Leo e fejezetben legelőször a turkokat, azaz, állítólag a mi őseinket. Az egész hely Mauriciusból való,⁴⁾ csakhogy Maur. *nem turkokról*, hanem skythákról beszél, skytháknak nevezi pedig Maur., mint tudjuk, az összes északi népeket, még a gótokat is (IV. sz. 3. f.). Leo a skythák helyébe egyszerűen a turkokat tette. Miért? Mert az ő korában a turkok voltak a κατ' ἐσχῆν skytha, azaz északi népek. Hogy Leo a mi őseinket értette, az bizonyos. De hogy vajjon azo-

¹⁾ Scheffer, 255. l. Τάσσεται δὲ ἐπὶ μάχην ἐν τρισὶν ἴσοις μέρεσιν stb. Leo 27. cz.: Ἔστι μὲν τις παράταξις μάχης ἐν τρισὶν ἴσοις μέρεσι τασσομένη stb.

²⁾ Ezek a közbeszúrássok zavarták aztán annyira meg a magyar fordítót, hogy pl. a 28. cz.-t egyáltalában nem értette meg, a 30. cz.-ben pedig már azt sem tudja, vajjon a Leonál agyonhallgatott perzsákra, vagy ezeknek ellenfeleire vonatkozik-e a πρὸς αὐτοὺς kitétel? Mauriciusnál világos a dolog, de a baj épen az, hogy a kiadó nem használta, vagy nem értette Maur. szövegét.

³⁾ A magyar kiadó nem értvén a két író egymáshoz való viszonyát, elrontotta a szöveg interpunctióját.

⁴⁾ Még pedig a szöveg szerinti összefüggésben, úgy hogy a magyar kiadó hibája súlyosabb mint a milyennek a Budapesti Szemle bírálata (300. füzet, 356. l.) jelzi. A Maur.-féle 3. fejezet kiaknázása csak a 41. cz.-ben kezdődik Leonál.

nosak lehettek-e a mi «turk» őseinknek meg Maur. skytháinak hadiszokásai, sőt tovább, a Maur. skytháinak meg a Maur. turkjainak hadiszokásai, éppen ez a döntő kérdés, quod erit demonstrandum. Lássuk azonban magát a turkokra vonatkozó részletet.

A 40. cikkely végén befejezvéen Leo mindannak átírását, a mit Mauriciusnak a perzsákra vonatkozó fejezetében talált, hozzáfog a Maur.-féle 3. fejezet kiaknázásához, azéhoz, mely részletesen ismerteti a «skytha népeknek, vagyis az avaroknak és turkoknak s más ezekhez hasonló hunn-fajta népeknek» hadiszokásait.

Bizony, ha nem maradt volna ránk Leo forrása, az ő előadásából alig sejthetnők, hogy összes adatai kivétel nélkül¹⁾ ebben a részben is Mauriciusból vannak átvéve. Az egész részletben (41—76. cikkely), ismétlem, a Leo-féle pótlások nem egyebek per antithesim vagy per analogiam készült töltelékeknél, henye és naiv szószaporításoknál, s mi sem volna érdekesebb, mint úgy adni ki Leo szövegét, hogy azok az ő pótlásai zárójelbe volnának foglalva.²⁾

Magából a Leo-féle szövegből azért nem gyanítaná ezt az olvasó, mert a 41. cz.-ben Leo (egy könnyed, erőszakolatlanak látszó fordulattal³⁾ áttérve új tárgyára) bevezetésül saját magának (vagy csak a rómaiaknak?) «némi tapasztalataira» hivatkozik (διὰ μετρίας περὶ τὰς ἀναμνηστέων), melyeket a turk-bolgár háborúban szerzett. Pedig úgy áll a dolog, hogy csupán ez az egy (41.) cikkely

¹⁾ Ha csak ilyen kivételnek nem tekintjük Leo némely máshol is szokásos közbeszúrását, pl. azt az «adatot» (48. cz.), hogy a turkok üldöztetés közben több hasznát veszik a nyilaiknak, meg azt (51. cz.), hogy kanczáikat nemcsak «táplálkozás czéljára» viszik magukkal, mint Maur. mondja, hanem «tejivás» czéljából is. Egyéb új «adatot» nem találtam. E ténynek első constatálása a BSz. bírálójának érdeme.

²⁾ A fordítónak természetesen okvetetlenül meg kell ezt tennie, mert különben oda jut, a hová Leo legujabb fordítója, hogy t. i. a sok közbeszúrásba belegabalyodva, nem tudja kiválogatni azt, a mi a szövegben igazán fontos.

³⁾ «Mivel már említettem — úgymond — a turkokat, nem ítéljük (!) érdemetlen dolognak, hogy világosabban kifejtsük . . . » stb. Milyen routine! Milyen könnyedség! Pedig Maur. is említette fennebb a . . . skythákat, a turkokról pedig «*muszáj*» volt Leónak itt szólnia, mivel hogy Mauriciusban is azok következtek. Megfordítva az okoskodást, lehet, hogy Leo csupán ennek az átmenetnek a kedvéért írt néhány sorral fennebb «turkokat» skythák helyett.

Leo tulajdona, a 42. cz.-ben pedig már megkezdődik Maur. újabb kiaknázása s az előadandó megszakításokkal eltart egészen a 76. cz. végéig.

A megszakításoknak és apró közbeszúrásoknak oka pedig a következő.

Az avarok Leo idejében már végkép letűntek a történet színpadáról. A turk nép sem volt sem előbb, sem akkor a rómaiak veszedelmes ellensége. De bezzeg az volt a *bolgár* nép, mely Kuvrát ideje óta ugyancsak sok keserves órát szerzett a byzáncki császároknak.

Mármost azonban (és itt a bökkenő): ez az alkalmatlan, gyűlöletes nemzet Leo idejében már a keresztény hitre tért volt. Históriai vagy stratégiai aggodalmai nem lettek volna a «gyöngye elméjé» Leónak, hogy mindazt, a mit háromszáz éves forrása a skythákról, avarokról, turkokról, hunnokról mond, brevi manu a bolgárookra alkalmazza. De annál már sokkal áhítatosabb keresztény volt, semhogy kitelt volna tőle, hogy *keresztény nép ellen* formaszzerű hadi útasításokat adjon.¹⁾ Hiszen a mohamedán szaraczénoknak is szemükre veti,²⁾ hogy szerintük «az Istenség örvend a háborúnak s elterjeszti (azaz segíti) a háborút akaró népeket». Egész művének bevezetésében is (l. Migne, 673. B—C) az ördög sugalmának tulajdonít mindenféle hadviselést, s ebben a XVIII. fejezetben is, ott, a hol a perzsák erényeiből jámbor tanácsokat formál (16. cz.), a keresztény istenfélelmet jelzi a hadvezér fő-fő sajátságának és kötelességének. Nem, az istenfélő császár nem utánozhatja az istentelen, Krisztus-káromló szaraczénusokat! A bolgárok ellen nem ajánl hát semmit.³⁾ Mindazt, a mit Maur. látszólag a skytha-hunn népekről, voltaképen az avarokról mond, Leo *színlég* nem a bolgárokra, hanem a pogány turkokra vonatkoztatja. Csakhogy gondja volt ám rá, hogy titkos czélzatát valahogy félre ne értse még a legeggyűbb hadvezér se. Megmondja ugyanis a turkokról (75. cz.), hogy azok «sem nem szomszédai, sem nem ellenségeik a rómaiaknak s velük szemben nincs kilátás hadjáratra». A bolgárokról pedig, hogy a «turkoknak» itt leírt hadi-

¹⁾ L. 43. cz. V. ö. később a frankokról szóló 77. cikkelyt, hol Leo vallásos aggodalma újból megnyilatkozik.

²⁾ L. 111. cz. A magyar fordításban egészen félreértett hely.

³⁾ S hogy nem ajánl semmit, azt határozottan jelzi is a 43. cz.-ben.

szokásai «*kereset, vagy épen semmit sem különböznek a bolgárokétól.*» És — figyelmet kérem, szíves olvasó! — ezt a megjegyzését majdnem ugyanazokkal a szavakkal *négy ízben* ismétli!¹⁾

Nemcsak történeti, hanem philologiai alapon is teljes bizonyossággal állítom tehát, hogy *Mauriciusnak az avarokra vonatkozó utasításait Leo a bolgárookra vonatkoztatja*; a turkok pedig igazán csak úgy kerülnek belé az előadásba, mint «*Pilátus a credóba*». A mint hogy a bevezető 42. cikkelyben tényleg csak mellékesen szerepelnek még Leo előadásában is (τῶν Βουλγάρων (ἔθνη), προσέτι δὲ καὶ τὰ τῶν Τούρκων == a bolgárok népe, és *kivülök még* a turkoké).

Mivel, e most okadatolt módosításokat nem számítva, Leo előadása egészen megegyezik Mauriciuséval, a részlet *tartalmának* pontosabb összehasonlítása feleslegesnek látszik. Azonban egy bizonyos adatra, melyet eddig nem vettek észre s mely a legújabb magyar fordításban egy szövegbeli és több fordításbeli hiba miatt fel sem található, mégis szükségesnek látom felhívni olvasóim figyelmét.

Ez az adat a tartalmilag annyira fontos bevezető cikkelyben (Várinál 42., Migne-nél 43.) olvasható, mely cikkelynek egész szövege (a neki megfelelő Mauricius-féle szöveg szembeállításával) a következő:

Maur. XI. 3. (Scheff. 261. l.): Τὰ Σκυθικά ἔθνη μίας ἐστίν, ὥς εἰπεῖν, ἀναστrophῆς τε καὶ τάξεως, πολύαρχά τε καὶ ἀπράγμονα. Μόνα δὲ τῶν Τούρκων καὶ Ἀβάρων φροντίζουσι²⁾ τάξεως πολεμικῆς, ἰσχυροτέρας τῶν ἄλλων Σκυθικῶν ἔθνων τὰς κατασυστάδην³⁾ μάχας ποιούμενα.... Ταῦτα τοῖνον, ὥς μοναρχούμενα stb.

Leo, XVIII. 42. (Migne szövege szerint): Τὰ Σκυθικά τοῖνον ἔθνη μίας εἰσίν, ὥς εἰπεῖν, ἀναστrophῆς καὶ τάξεως, πολύαρχά τε καὶ ἀπράγμονα, νομαδικῶς ὥς ἐπίπαν βιοῦντα. Μόνα δὲ τὰ τῶν Βουλγάρων προσέτι δὲ καὶ τὰ τῶν Τούρκων τῆς ὁμοίας φροντίζουσι²⁾ τάξεως πολεμικῆς ἰσχυροτέρας τῶν ἄλλων Σκυθικῶν ἔθνων τὰς κατὰ σύστασιν μάχας ποιοῦμενά τε καὶ μοναρχούμενα.

¹⁾ Először a részlet elején, 42. cz.; aztán a hadiszokások bevezetése képen, 44. cz.; aztán azok előadásának végén, 60. cz., itt újra kiemelve a bolgárok keresztény voltát is; s végül az egész részlet befejezésében, 74. cz., közvetlenül a fennebb már ismertetett 75. cz. előtt.

²⁾ A Vári-féle szövegben ez a φροντίζουσι verbum regens, mely Mauriciusban is, Migne szövegében is megvan, egyszerűen kimaradt. Az apparatus criticus se emlíkezik meg róla.

³⁾ V. ö. κατακρύβδην, καταλογάδην, ὑποβλήδην stb. Scheffernél hibásan két szóba van írva.

Azaz pontos magyar fordításban :

Mauricius:

A skytha népeknek úgyszólván egyforma az életmódjuk és hadirendjük, sokfejűek és dologtalanok. Egyedül a turkok és az avarok (népei) törődnek hadirenddel, erősebbel mint a többi skytha népek, a mennyiben tervszerű csatákban hadakoznak (így, ha ἰσχυροτέρα = genitivus). Vagy: Egyedül a turkok és az avarok (népei) törődnek hadirenddel, a többi skytha népeknél erősebben hadakozva tervszerű csatákban. (Így, ha ἰσχυροτέρα = többes accusativus).

Leo:

Tehát a skytha népeknek úgyszólván egyforma az életmódjuk és hadirendjük, sokfejűek és dologtalanok, többnyire pusztai életet élve. Egyedül a bolgárok és kívülők még a turkok (népei) törődnek az egyforma (v. hasonló) hadirenddel, mely erősebb a többi skytha népekénél, a mennyiben tervszerű csatákban hadakoznak és egyeduralom alatt élnek (így, ha ἰσχ. = genitivus). Vagy: Egyedül a bolgárok és kívülők még a turkok (népei) törődnek az egyforma hadirenddel, a többi skytha népeknél erősebben hadakozva tervszerű csatákban és egyeduralom alatt élve (így, ha ἰσχ. = accusativus). Vagy: Egyedül a bolgárok és kívülők még a turkok (népei) törődnek a többi skytha népek egyforma hadirendjénél erősebb hadirenddel, a mennyiben tervszerű csatákat vívnak és egyeduralom alatt élnek (így, ha τῆς ὁμοίας a μᾶλλον-szal parallel, s nem ὁμοιότητος-tól függ, hanem genit. comparativus).*)

Látnivaló, hogy akármi képen értelmezzük is Leo toldott-foldott szövegét, egy dolog mindenképen bizonyos. S ez az, hogy a *«skytha» népek nem voltak mind egyforma hadiszokásúak*, hanem hogy Maur. szerint az avarok meg a török-turkok, Leo szerint a bolgárok meg a magyar-turkok κατὰ νότον, azaz rendes, terv-

---

*) Melyik fordítás felel meg legjobban Leo célzatának, nem lehet eldönteni a szerkezet homályossága miatt. A névelő a τῆς ὁμοίας (= az egyforma) kitételben a 3. változat mellett szól, de ekkor Leo egészen mást mondana, mint Maur. Valószínűbb tehát, hogy a τῆς ὁμοίας, mely mindenesetre Leo közbeszúrása, az 1. vagy 2. változat szerint magyarázandó, kivált, ha a ὁμοιότητος ige is benne van a szövegben. Miért hagyta ki Vári, nem tudom. Az ő szövege mindenesetre csak a 3. változat szerint értelmezhető.

szerű hadirendben harczoltak.)* Van-e erre nézve a kivételes hadirendre nézve más részletes értesülésünk is, vagy csak az, a melyet Leo XVIII. fejezetének 54—56. cz.-eiben olvasunk, egyelőre nem kutatom, mert főczélom most az, hogy a XVIII. fejezet összefüggését világítsam meg. De annyi magából a 42. cikkelyből is kiderül, hogy e szerint a fennebb tárgyalt helyen (39. cz.), a turkok első említésekor, *nem volt joga rá Leónak, hogy a Mauricius skythái helyébe egyszerűen a turkokat tegye*, s hogy, mikor ezt a változtatást tette, aligha gondolt arra, a mit Mauricius nyomán haladva három fejezettel később kellett mondania. Magában a 41—76. cz.-ekből álló részletben is minduntalan beletűzi Leo a turkok nevét a szövegbe, holott Mauriciusnál a szakasz legelején túl *schol* sincsenek többé említve. Ilyen töltelékek: 46. cz.: *ἡερίεργα δέ [εἰσι τὰ Τούρκων φύλα]*; 52. cz.: *πλησίον τῶν [Τουρρικῶν] τεπτῶν*; 61. cz.: *Ἐναντιοῦνται δέ [πολεμίοις Τούρκοις]*; 70. cz.: *διὰ τὰ [παρὰ τῶν Τούρκων ἐπισοούμενα] ἐγκρόμματα*.

Egyéb közbeszúrásokkal legjobban, szinte az értelmetlenségig tele vannak zsúfolva a 42. cz.-en kívül a 44., 45., 56., 67., 69. és 70. cikkelyek. Ezeknek a helyeknek a megfelelő Maur.-féle helyekkel való összehasonlítása a helyes fordításhoz okvetetlenül szükséges, s philologiai szempontból rendkívül érdekes dolog: de mivel történeti vagy tárgyi tanulssággal nem jár, ezúttal bízvást mellőzhetem.

A frankokról és a longobárdokról szóló most következő részlet (77—97. cz.) Mauricius XI. 4. fejezetének felel meg. Leo tulajdona csupán a ket bevezető cikkely (77—78.). Ezeknek beékelése szintén a császár istenfélelme adott okot, mert hiszen az ő idejében a frankok és a longobárdok is keresztények voltak már. «Hadi szokásaikat — úgymond a 77. cikkelyben, — nem is azért adja elő, mintha támadásuktól lehetne tartani,**) hanem csak a belőlük vonható általános tanulságok kedvéért.»

Itt eszébe ötlenek a szlávok, kik nemrég szintén kereszténységre tértek. Beékel hát még egy cikkelyt (a 78.-at), melyben előre jelzi, hogy mindamellett ő róluk is külön fog szólni, de épen olyan czélzattal, mint a frankokról és a longobárdokról.

*) A κατὰ νόστον kifejezés értelmének magyarázatát l. Századok, 1902. 3. f. 258. l. A magyar fordító egészen félreértette.

**) A magyar fordításban megint félreértett hely.

Azzal (a 79. cz.-ben) megkezdődik az átvétel, mely tárgyi tekintetben csak annyi eltérést mutat Mauriciustól, hogy Leo a longobárdoknál már pusztulását jelzi a szabadságszeretetnek (79. cz.), hogy a frankok fejtelenségét valamivel bővebben jellemzi (86. cz.), s hogy a frankok kapzsiságáról szólva, az átlátogató frankokon tett római tapasztalatokra hivatkozik. Egyébiránt csak a már említett idéetlen töltelékek módosítják az átvett szöveget, a 80. cz.-ben szövegromlást s a 95. cz.-ben összefüggésbeli zavart okozva.

Következik aztán, s ezúttal már minden átmenet nélkül, a szlávokra vonatkozó, már előre jelzett részlet (98—108. cz.), mely Mauricius XI. szakaszában az utolsó, 5. fejezetnek felel meg. Maur. taktikája, mint kifejtettem, a szlávokkal és antákkal való aldunai háborúskodás tetőpontjának idején, a szlávoknak a Dunán innen való szervezkedése előtt keletkezett. Attól kezdve háromszáz esztendő alatt nagyot változtak a viszonyok s Leo korában maguk a szlávok már nagyon jelentéktelen ellenfelek voltak az őket leigázott bolgárokhöz képest. A viszonyok eme változását jelzi is Leo mindjárt a 98. cz.-ben, azután a 100.-ban, hol Basilius idejében történt megkeresztelkedésüket is említi. Egyáltalában csak mint «hajdani» ellenségről beszél róluk s így aztán nem csodálkozhatunk rajta, ha nem is tud az átvetteken kívül új adatokat mondani harci szokásaikról. *) De az érdekes az a dologban, hogy voltaképen nem is hadiszokásaikat ismerteti, hanem csak egyéb hajdani szokásaikról és fegyverzetükről emlékezik meg, úgy hogy ez a részlet (98—108.) valósággal kéri az egész XVIII. fejezet tartalmából. Hát igaz, hogy a szlávoknak Maur. szerint sincs hadirendjük, igazi hadirendről tehát már ezért sem beszélhetett ezen a helyen Leo. De miért nem ismertette legalább harci szokásaikat, holott pedig a Maur.-féle hosszú fejezetben igen sok érdekes efféle adat is olvasható? Ő, a ki a perzsák hadierényeiből jámbor tanácsokat formált, átlátta volna ezúttal, hogy nem «muszáj» épen mindent ismételni, a mit csak forrásában talált? Dehogy! Azért nem ismertette, mert rábukkanva Mauricius egy megjegyzésére (l. Scheffer-

---

*) Henye töltelék azonban ebben a részletben is sok van, kivált a 102. és 103. cz.-ben, úgy hogy a 102. cz.-ben a sok közbeszúrás szövegromlást is okozott.

nél 284. l., a középen), melyben Maur. az ellenséges földre való betörést tárgyaló fejezetére (IX. 3.) hivatkozik, eszébe jutott, hogy ott jobb helyen lesz ez az egész részlet, mert hiszen először is neki (Leónak) ebben a fejezetben idegen «hadirendekről» kellene szólni, hadirendjük meg a szlávoknak sohasem volt s Maur.-ban sem található; s mert másodszor az ő idejében (Leóében) komolyabb harcra úgyszem volt többé kilátás velük szemben. Nála a XVII. fejezet szól általában «az ellenséges földre való betörésről», abban helyezte tehát el a szlávok harci szokásaira vonatkozó Maur.-féle adatokat s ezt az áttételt jelezte is a XVIII. fejezet 108. cikkelyében. «Hogyan intézték ellenük hajdan *) portyázásaikat és hadjárataikat a rómaiak, fennebb adtam elő — úgymond — a váratlan betörésekről szóló fejezetben.»

Persze, ha az ember Mauriciust nem ismeri, ugyan nehezen találná meg e határozott utalás mellett is, a XVII. fejezet mely cikkelyeiben adta is hát elő Leo azt, a mit a XVIII.-ban mellőzött.**) S miért? Nem egyébért, hanem azért, mert Leo a XVII. fejezet 51—56. cikkelyeiben a szlávok hadiszokásaira vonatkozó részleteket előadja ugyan, de nemcsak hogy nem említi benne a szlávokat, hanem az egész helyet *a skytha népek ellen viselendő háborúra alkalmazza.*

Mivel a 108. cikkelylyel aztán be is fejeződik a Mauricius-ból való átvétel s a 109—157. cikkelyek forrását nem ismerjük, ezzel én is befejezem a Leo-féle XVIII. fejezet tárgyalását s végezetül még csak összefoglalom vizsgálódásunk eredményeit.

Az első eredmény Leo XVIII. fejezetére vonatkozik. Az előadottakban megmagyaráztuk e fejezet szerkezetbeli gyöngéit. Mikor Leo hozzáfogott a fejezet diktálásához, *még csak nagyjában volt tisztában a tartalmával*, s a Mauricius-féle szöveg összehasonlítása közben minduntalan eltért főcéljától: az idegen hadirendek ismertetésétől. Tárgyalása olyanformán indul, mintha csupán bizonyos idegen hadirendek *gyakorlásáról* (κατὰ σχῆμα γινόμενον, 6. cz.) akarna szólni. Ebbe az irányba bele is éli magát, s a perzsa hadiszokásoknak tanácsokká való átgúnyása után a haj-

*) Nyilvánvaló, hogy Ῥωμαῖοι, τότε helyett Ῥωμαῖοι ποτέ, olvasandó a szövegben.

**) A magyar kiadó nem is idézte pontosan a helyet.

dani perzsa hadirendet még azzal az átmenettel ékeli be, hogy ezentúl «harczba való parataxisokat» (καὶ τὼν ἐν μάχῃ, 26. cz.) fog ismertetni. De mivel a Mauriciusból vett további anyag nem ad újabb hadirendeket, hanem csupán hadiszokásokat, sőt néha csak általános népszokásokat, innen (a 28. cz.-től) kezdve egészen összezavarodik a fejezet tartalma s marad is zavaros mindvégig.

A második eredmény Leo egész írói eljárására vet világot. Szembeötlő tulajdonsága Leónak, hogy *nem annyira az ellenséges népek pontos jellemzésére helyez súlyt, mint inkább arra, hogy a mit csak forrásában talált, valami úton-módon belegyömöszölje a maga taktikájába.* Azért nem riad vissza attól, hogy a mit forrásában hajdani népekre vonatkozólag olvasott, azt ő maga egészen más népekre alkalmazza. Avarok vagy bolgárok, török-turkok vagy magyar-turkok, skythák és turkok, sőt szlávok és skythák *neki tökéletesen mindegy*: fő, hogy a taktikában minden képzelhető hadi eljárás meg legyen s az illető népek állítólagos hadiszokásai csak annyiban érdeklik, hogy alkalmat adnak az övéikkel ellenkező, s azokkal szemben használandó hadiműveletek *előadására.* (L. különösen a 75. és 76. cz.-ben magának Leónak szavait.) Hogy ilyenformán egy fejezet keretén belül is tárgyi ellenmondásba kerül saját magával, mikor idegen népekről beszél, azzal aztán nem törődik s az efféle ellenmondást még akkor sem veszi észre, ha az ellenmondó helyeket csak néhány fejezet választja el egymástól.

B) A turkokra vonatkozó többi helyek.

A XVIII. fejezeten kívül a Leo-féle taktikának még két helye van kapcsolatban a turkokkal. Ezek közül az első hely általánosan ismeretes, a második azonban eddig elkerülte a kutatók figyelmét.

Az első hely a Leo-féle taktika XIV. fejezetének 42. cikke, mely Mauricius IV. szakaszának 1. és 2. fejezetéből van átvéve.

Lássuk előbb a Mauricius-féle helyet, mely a «hatalmasabb ellenséges népek ellen (κατ' ἐχθρῶν) alkalmazható lesvetésről és hadicselről» szól. Rövid tartalma a következő. Mauricius előadja benne a lesvetés két főfajtáját. Ha vannak ott alkalmas helyek, — erdőségek, hegyek, szakadékok, — akkor a vezér rendszerint az ellenség hátában szokta elhelyezni a lesvetésre való csapatokat;

ha nincsenek, akkor a két sereg közt, valahol oldalt és távolabb, vagy a saját serege mögött. És pedig ilyenkor a sereg nagyobb részét helyezi el lesben s a többivel csak színleg (σχηματικῶς) indul nyílt csatára. «*Ez a mód alkalmas*... így fejezi be Maur. az 1. fejezetet, — *a szőke népek és más, hadirend nélkül harczoló népek ellen* (ὅπερ ἐστὶ χρήσιμον κατὰ τῶν ξανθῶν καὶ ἄλλων ἀτάκτων ἐθνῶν).» «Mások pedig — teszi még hozzá, — a seregnek nem nagyobb részét, hanem csak kisebb részét állítják lesbe.»

Ez az utolsó megjegyzés a Scheffer-féle kiadás szerint még az 1. fejezet legvégén van, de nyilvánvaló, hogy a lesvetés másik fajtáját tárgyaló 2. fejezet elejét teszi.*) Ennek a következő fejezetnek címe Περὶ Σκυθικῆς ἐνέδρας = a skytha lesvetésről. Mauricius nyelvhasználata szerint már ez a cím is olyan lesvetést jelez, melyet a skythák szoktak a maguk ellenfeleivel szemben alkalmazni. De a végén határozottan is megmondja Mauricius, hogy «*ezt cselekszik többnyire a skytha népek*» (ἃπερ ποιοῦσιν ὡς ἐπίπαν τὰ Σκυθικὰ ἔθνη). Az egész fejezet, hozzávévén az 1. fejezet utolsó mondatát is, magyarul így van: «Mások pedig a seregnek nem nagyobb, hanem csak kisebb részét állítják lesbe s az összecsapás megtörténtével az előre rendelt csapatok önként futásnak erednek. Ha már most az ezeket rendetlenül üldöző ellenség elhaladt a lesvetés helye mellett, a lesvetők előtörnek s hátba kapják az ellenséget, a színleg menekülők pedig a megegyezés szerint (πρὸς τὴν σὺνταξίν) szembe fordulnak velük s így közrefogják őket. *Ezt cselekszik többnyire a skytha népek.*»

Mint látjuk, Mauriciusnál megint szó sincs turkokról, csak általában «skytha népekről», mely megnevezés Maur.-nál, mint tudjuk, még igen tág értelmű. Leo megfelelő helyén azonban a turkok vannak említve, még pedig a következő módon: «Ez (t. i. a Σκυθικῇ ἐνέδρᾳ) többnyire az északi és skytha népek ellen szokott történni, *mielhogy hadirendtelenek*, például a turkok és a hozzájuk hasonló népek ellen.» (Τοῦτο δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπὶ τῶν βορειοτέρων καὶ Σκυθικῶν ἐθνῶν γίνεται διὰ τὸ ἄτακτα εἶναι, οἷον Τούρκων καὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς.)

*) A magyar kiadó szerint (l. MHK. 10. l.) nincs is benne a firenzei kéziratban, hanem csak az újabb kéziratokban, melyeket «valószínűleg Leo javított» (!!).

Tehát Leo a lesvetésre vonatkozó Mauricius-féle helyet, nehány apró, formális módosítást nem számítva, a legszolgaiabb hűséggel másolja, de a fejezet végén azt a hadiszokást, melyet Mauricius a skytháknak tulajdonít, nem a skytháknak, hanem épen a skythák ellenfeleinek tulajdonítja.*) Pusztá szövegromlásról alig lehet szó Leo szövegében, mert a «mivelhogy hadirendtelenek» (διὰ τὸ ἄτακτα εἶναι) glossza tudatos eljárásra vall.

Kérdés tehát, mi oka lehetett rá Leónak, hogy a Mauricius-féle helyet ennyire megrontsa?**) Talán bizony haditapasztalatai birták rá? Szó sincs róla. Hiszen a XVIII. fejezet 55. cikkelyében szórul-szóra ezt mondja a turkokról: Ὑποῦσι δὲ ἔξω τῆς παρατάξεως δόναμιν τινα ἐκ περισσοῦ, ἣν πρὸς ἑγκρυμα ἐκέρπουσι κατὰ τῶν ἀμελῶς ἀντιτασσομένων αὐτοῖς. Azaz: «Hadirendükön kívül bizonyos tartalék-haderőt is tartogatnak, melyet lesvetésre küldenek *azok ellen, a kik gondatlanul állítják fel velük szemben hadirendjüket.*» Ez a hely tehát Mauricius szövegét igazolja, nem az ő módosítását. Vagy talán pusztá véletlenség, tollhiba a módosítás? Ez sem valószínű, mert a XVIII. fejezet 39. cikkelyében viszont a következőket olvassuk Leónál: «Mert némely nép, *például a turkok,* üldözések alkalmával hadirendtelenül támad az üldözöttekre, *miért is könnyebben baj érheti az üldözöttek részéről, ha azok jó rendben meghátrálnak s aztán visszafordulnak rájuk.*» Mauriciusnál pedig a megfelelő hely így van (XI. 2., a perzsákról szóló ismeretes fejezetben): «Mert a perzsák az üldözések alkalmával nem támadnak hadirendtelenül, *mint a skythák,* hanem lanyhán és hadirendben.» Ebben a Leo-féle cikkelyben tehát ugyanaz a módosítás ismétlődik, a melyet a most szóban levő helyen is észleltünk. A «miért is» szavaktól kezdve végig az egész mondat itt is Leo pótlása, mely Maur. egy előbbi kitételének mintájára per antithesim készült.

Mi hát a módosítás magyarázata? Úgy gondolom, a következő. Leónak skytha és turk mindegy. A skythákról szóló olvasmá-

*) Ezt a különbséget még dr. Vári R. is észrevette, de következtetést nem vont belőle, sőt magyarázni sem próbálta.

**) Leo többször egyszerűen elhallgatja a skythákat, olyan helyen, a hol forrása névszerint említi őket. Így pl. X. 13, XI. 12, XII. 133, XIV. 17, XVII. 92.

nyaiból pedig főleg az ragadt meg az eszében, hogy a skythák «hadirendtelen» (ἄτακτα) népek. Hogy a bolgárokról és a turkokról Maur. nyomán saját maga is az ellenkezőt fogja állítani (XVIII. 42. Vári, 43. Migne), s hogy ilyenformán saját magával ellenmondásba kerül, ezzel sem a XIV. 42., sem a XVIII. 39. cikkekben nem törődik. Azért beszél mind a két helyen skythák helyett turkokról, még a XIV. 42. cz.-ben is, pedig ez a hely már nemcsak a XVIII. 42. cz.-nek mond ilyenformán ellent, hanem a XVIII. 55. cz.-nek is.

A XIV. 42. cz.-ben lévő értelemzavaró módosítás genesisise e szerint a következő.

Leo a Mauricius-féle IV. 1. fejezet másolásában eljutott egészen addig a pontig, melylyel Maur. a lesvetés első fajtáját végzi: «*Ez a mód alkalmas a szöke népek és más, hadirend nélkül harczoló népek ellen.*» Itt megakadt. Ezt át nem vehette, mert hiszen az ő korában a «szöke» népekkel (a frankokkal és a longobárdokkal) semmi baja sem volt a római birodalomnak. Szokása ellenére kénytelen volt még a vak lemásolás előtt elolvasni néhány sort Mauriciusból, azaz a következő 2. fejezetet. Ott a skytha hadi cselről van szó. A skytha nép pedig Leónak, művének ebben a részében még «hadirendtelen» (ἄτακτον) nép. A szöke népeket emlegető mondatból, melyet egészen kihagyott, megmaradtak emlékében a κατὰ ἀτάκτων ἐθνῶν szavak. Tovább folytatván már most a másolást, rábukkant a következő szavakra: «*ezt cselekszik többnyire a skytha népek*» (ἅπερ ποιοῦσιν ὡς ἐπὶ πάντας τὰ Σκυθικά ἐθνη). Ezt a mondatot épen a skythák ellenfeleire értette, mert 1. emlékezetében volt a fennebb kihagyott mondat, hol szintén a szöke népek *ellenfeleiről* (κατὰ τῶν ξανθῶν ἐθνῶν) volt szó, 2. mert az ἀτάκτων szó is közreműködött a tévedés előidézésében, s végre 3. mert a ὡς ἐπὶ πᾶν (= többnyire) kitételben lévő ἐπὶ praepositiót a maga felületes eljárása szerint valószínűleg szintén félreértette; ennek az utolsó tévedésnek tulajdonítom, hogy kitételében nem a szokásos κατὰ praepositióval fejezte ki azt, hogy «a népek ellen», hanem ἐπὶ praepositióval (ἐπὶ . . . τῶν ἐθνῶν). A διὰ τὸ ἄτακτα εἶναι = «mivelhogy hadirendtelenek» magyarázat, mely Mauriciusban nincs meg, Leo szokásos henye tölteléke, mely ezúttal a hiba genesisének lélektani okát is elárulja. Rövidebben összefoglalva Leo eljárását: hogy a «szöke» népeket kihagyhassa, inkább egy kalap alá vonta

azt, a mi Mauriciusnál egyrészt róluk, de másrészt a skythákról külön-külön van mondva, még pedig olyan esztelenül és gondatlanul, hogy a mit Mauricius a skythákról mond, azt ő azok *ellen* ajánlja, csakis azért, mert a «szöke» népeknél Mauricius is ezek *ellen* használatos taktikáról beszél.

S ha még csupán régi, Mauricius idejében szereplő népekről volna szó! Ha legalább meghagyta volna Maur. skytháit skytháknak! De nem, szokása szerint a turkokat azonosítja velük s ilyenformán minden tapasztalat nélkül, csupán csak amúgy «gondolomra» egy, az ő idejében élő nép *ellen* ajánl olyan hadi rendszabályt, melyet forrása mint 300 esztendővel azelőtt élt más nepeknek szokását ismertetett.

Ha már most mindehhez hozzávesszük fennebbi vizsgálódásunk eredményét, mely szerint a turkokról beszél, de voltaképen a bolgárokat érti, akkor még inkább való értéke szerint méltányolhatjuk a turkokról közölt adatainak hitelességét.

De, mielőtt végleges ítéletünket kimondanók, vizsgáljuk meg azt a turkokkal kapcsolatos másik helyet is, melyet eddig nem vettek észre a kutatók. Nem vették észre pedig azért, mert ez esetben a rendestől eltérőleg épen Mauriciusban vannak névszerint megemlítve a turkok, Leo megfelelő helyén (XII. 7. cz.) pedig *el van hagyva a nevük*.

A szóba kerülő Mauricius-féle hely, a II. szakasz már említett 1. fejezete, az egész taktika egyik legfontosabb utasítását foglalja magában s egyúttal azt az egyetlen adatot, *mely az avarok és a török-turkok különleges hadirendjére nézve is némi újabb felvilágosítással szolgál*. Arról van benne szó, hogy nem helyes a rómaiaknál és perzsáknál szokásos egyes hadirend, hanem balszerencse esetére (εἰς δευτέραν τάξιν)*) tanácsos az első hadirend mögött tartalékul még egy másik hadirendet is készentartani, «ahogyan régen a rómaiak, *most pedig az avarok és a turkok rendezkednek*, ragaszkodván ehhez az alakzathoz, melylyel könnyen jövétehetik a csatákban való részleges megfutamodásokat. Mert nem állanak ki egyetlen egy csatarendbe, mint a rómaiak és a perzsák, kik

---

*) Leo itt e helyett a kitétel helyett ἐννενήκων τάξιν-*t* ír, s Leo magyar fordítója mégsem értette meg ezt a mindenképen közönséges græcismust. (L. fordítását a XVIII. 67. cz.-hez, és Századok, 3. füz. 260. l.)

egyetlen egy mérkőzéstől teszik függővé annyi ezer lovaskatona sorsát, hanem második, sőt néha (ἔστιν ὅτε καὶ τρίτην) harmadik, hátul egymástól elvált hadirendet is alakítanak, kivált ha épen nagy számmal vannak, s így aztán a különböző eshetőségekhez könnyen alkalmazkodhatnak».

A legfontosabb tanulság, melyet ebből a helyből kivonhatunk, az, hogy e szerint már most az avar-törökturk hadirend és a skytha hadirend között nemcsak általában jelzett, hanem *pontosan megállapítható különbségről* értesülünk. Mert, hogy a skythák általában véve nem sorakoztak kettős vagy hármas hadirendbe, azt Mauriciusnak egy másik, már említett helye egészen kétségtelenné teszi. Ez a hely a VI. szakasz 2. fejezete, mely a «skytha lovas-hadgyakorlat»-ról (περὶ Σκυθικῆς γυμνασίας σχηματικῆς) szól, s melyben határozottan meg van mondva, hogy a skythák csupán csak egy hadirendet alakítanak (Σκυθικὴ γυμνασία ἐστὶν ἡ ἀδιακρίτως ἔχουσα τὰ τάγματα . . . ἅτινα γρηὶ ἐπὶ μιᾷ παρατάξεως τάσσειν stb.). A hely azért becses, mert ilyen világos szavakkal magában Mauriciusban sincs kifejtve ez a hadiszokás máshol, például abban a fejezetben, a hol leginkább keresnők, t. i. a XI. szakasz 3. fejezetében. Ott csak annyit olvasunk, hogy az avarok és a turkok «bizonyos haderőt tartalékkül tartogatnak . . . szorongatott sereg-részek támogatására». (Ἔχουσι δὲ ἔξω τῆς παρατάξεως δυνάμιν τινα ἐκ περιττοῦ, ἣν . . . εἰς βοήθειαν τοῦ βαρουμένου μέρους φυλάττουσι.) Leo mind a két helyet átvette. Emezt a magyar-turkokra és a bolgárookra alkalmazva (l. XVIII. 55. cz.), amazt csak általánosságban, a népnevek említése nélkül, a XII. fejezet 7. cikkelyében.

Kérdés, miért járt el Leo e helyen ilyen kivételesen, holott, a mint tudjuk, a XVIII. fejezetben és máshol olyankor is emlegeti a turkokat, mikor a Mauricius-féle szövegben nincsenek említve?

A legtermészetesebb magyarázat az volna, hogy talán ez az avar-törökturk hadirend Leo korában már nem volt meg a bolgároknál és a magyar-turkoknál. Ha ez áll, akkor ezzel elismerjük azt is, hogy a Leo korabeli bolgár-turk hadirend épen a legfontosabb tekintetben különbözött a Mauricius korabeli avar-turk hadirendtől, s ilyenformán csak annál fonákabbá válik Leo eljárása, ki mindamellett a Maur.-féle XI. szakasz összes adatait minden változtatás nélkül alkalmazta a korabeli bolgárookra és turkokra. Még inkább megdől továbbá e szerint a magyarázat szerint az a

felfogás is, mely Leo adatainak csupán azért tulajdonítana hitelt, mert feltehető, hogy az *összes* északi nomád népek hadirendje századokon át egyforma volt s azért a Mauricius avarjaira vonatkozó adatok a Leo turkjaira is érvényesek lehetnek.

Azonban az igazat megvallva, én nem hiszem, hogy Leo ebből az okból hagyta el a turkok nevét a szóban lévő helyen. Egész eljárásának, dolgozása módjának beható vizsgálata után sokkal kevesebbre becsülöm Leo szakértelmét, semhogy feltenném róla, hogy egyáltalában tudta, vajjon megvolt-e ez a kettős hadirend az ő korabeli bolgároknál és turkoknál is.

Az elhagyás igazi oka nézetem szerint nem is a hadirend sajátosságában, hanem egyszerűen abban a körülményben keresendő, hogy Mauricius szövegében a turkok nem magukban, hanem az avarokkal együtt és azok után vannak említve. A Maur.-féle XI. szakaszt Leo csak a XVIII. és XVII. fejezetben dolgozta fel. *) Felteszem hát róla, hogy mikor a XII. fejezetet írta (vagy diktálta), akkor a Maur.-féle XI. szakasz tartalmát még vagy éppen nem, vagy csak nagyjából ismerte. Más szóval: esze ágában sem volt, hogy a XVIII. fejezetben (42. és 55. cz.) majdan valami különös bolgár-turk hadirendről fog beszélni. Nem tulajdonított hát fontosságot a két nép megnevezésének, s mivel az avarokat, mint rég eltűnt népet, abban az összefüggésben úgy sem említhette, elhagyta velük együtt a turkokat is. Magát a hadirendet azonban természetesen nem hagyta el, a minthogy egyáltalában semmit sem volt hajlandó elhagyni abból, a mit forrásában talált. Úgy járt tehát el, mint a perzsákról szóló részletekben: jámbor tanácsokat formált hadvezérei számára abból, a mit Mauricius mint az ellenség jó tulajdonságát dicsért.

Újat mindebből nem tanultunk Leo hitelességére nézve. De újabb példában láthattuk azt, a mit fennebb már észrevettünk, t. i., hogy Leo nem tapasztalataiból, hanem csupán csak olvasmányaiából merít**) s a földolog előtte nem az idegen hadiszokások

*) L. a XVIII. f. már ismertetett részeit, és XVII. 51—56. cz.

**) A XVIII. fejezet utolsó (157.) cikkelyében a Vári-f. fordítás szerint Leo haditapasztalataira hivatkozik. Csakhogy ez a fordítás egészen hibás. A fejezet eleje az eredetiben ezt mondja: «Ime, ezeket szántuk neked, dicső vezér. Új, meglepő alig van bennük; de azt, a mit a régieket forgatva (τοῖς παλαιότεροι; ἐντυγχόντες, ἐντυγχάνειν βιβλίῳ græcismus,

hú ismertetése, hanem az, hogy a forrásaiban talált útmutatásokat valamiféle formában lehetőleg mind belegyömöszölje a maga compilatiójába. Az idegen népekre vonatkozólag még csak annyi tapasztalata sincs, a mennyi az összezavart és nagyjából a maga korához alkalmazott adatok *következetes* előadásához szükséges lett volna. Sőt nemcsak tapasztalata nincs több, mint akármelyik mostanság e tárggyal foglalkozó szobai tudósnak, hanem még annyi éleselméjűséggel vagy legalább gondnal sem dolgozott, hogy a modern kutató fel ne ismerhetné eljárásának gyámoltalanságát, következetlenségét.

Mauriciusnak bátran elhihetjük tehát, hogy az avarok és a törökturkok csakugyan olyanok voltak, a milyeneknek ő írta le őket. De vajjon Leónak is elhihetjük-e, hogy az ő korában meg a bolgárok és a magyarok voltak *kivételes* hadiszokású «skythák», még pedig teljességgel ugyanolyan szokásúak, mint 300 esztendővel azelőtt az avarok és a török-turkok? Vajjon valószínű-e, hogy Leo ilyenformán jellemzi vala a bolgárokat és a magyarokat arra az esetre is, ha Mauricius művét nem ismeri? Megengedem, hogy a mi korunkban bajos volna valamely íróról ilyen fokú könnyelműséget és hiúságot feltételezni, kivált olyan gyakorlati jelentőségű műfajban, mint a minőnek a taktikát tartjuk. De, hogy a dolog ne legyen olyan valószínűtlen, nem kell hozzá egyéb, mint egy kis olvasottság a Leo idejebeli byzánczi irodalomban. Én a magam részéről határozottan kimondom, hogy az irodalom teljes hallgatását magában foglaló másfél százados korszak után igenis, még inkább elképzelhetek olyan byzánczi cászárt, s első sorban a «bölcs» Leót, ki ép úgy, mint hajdan a VI. századbéli Anonymus, csak műkedvelésből compilál taktikát s időtöltésből vagy «ad maiorem Dei (et sui) gloriam» képes lediktálni egy olyan taktikai művet, melynek hasznavehetőségéről haditapasztalatok híjján saját maga sincs meggyőződve.

Tehát szerintem magában véve abból a tényből, hogy Leo a Mauricius avarjairól szóló adatokat látszólag a turkokra (volta-

---

melyet Vári szintén félreértett) összeszedtünk, — s így *belőlük* (ἐκείνων!) némi tapasztalást gyűjtöttünk, — velük megegyezően adtuk előd». (A constructio persze épen nem mintaszerű, de értelme kétséget sem szenvedhet. Leo maga sem *haditapasztalatokról* beszél.)

képen pedig a bolgárokra) alkalmazta, egyáltalában nem következik, hogy amaz adatok, kivált részleteikben, valóban illettek is a mi őseinkre, s ilyenformán állítom, hogy Leo taktikájának mindazon részei, melyek Mauriciuson alapúlnak, történeti és tárgyi szempontból teljességgel értéktelenek, *a turkokra vonatkozó részleteknek pedig egyáltalában nincs helyök a magyar történeti kútforrások között* mindaddig, míg valakinek Leótól és Mauriciustól egészen független források alapján nem sikerül bebizonyítani azt, hogy a VI. századbeli avar nép életmódja s hadiszokásai a IX—X. századbeli magyarokéival *teljesen* megegyezők voltak.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
Első szakasz. A Mauricius-féle taktika kora és szerzője	
A) <i>A mű keletkezésének legkésőbbi határai</i>	
I. Idegen népek szerepe a Mauricius-féle taktikában	4
II. A munka korát meghatározó egyéb positiv adatok	15
III. A munka korát meghatározó negativ adatok	26
B) <i>A mű keletkezésének legkorábbi határai</i>	29
C) <i>A taktika szerzője</i>	35
Második szakasz. Leo viszonya Mauriciushoz és adatainak értéke	
A) <i>A XVIII. fejezet</i>	46
B) <i>A turkokra vonatkozó többi helyek</i>	60
Tartalom	69

Aeschylus. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1 K 60 f. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 f. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól 1 K 20 f. — X. szám. Bérczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól. (1875—1876.)

VI. k. I. szám. A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 20 f. — II. szám. A mandusk szertartások könyve. *Bálint Gabortól*. 20 f. — A rómaiak satirájáról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól 40 f. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldzther Ignác* l. tagtól. 1 K. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. *Szász Károly* r. tagtól. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vaszary Kolozstól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 1 K 20 f. — VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 20 f. — VIII. A mordvaiak történelmi viszontagságai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 40 f. — IX. *Eranos. Télffy Iván* l. tagtól. 40 f. — X. Az ik-es igékről. *Joannovics György* l. tagtól 80 f. (1876.)

VII. k. I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1 K. — II. Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasonlítása. *Budenz József* r. tagtól. 20 f. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 40 f. — IV. Kapesolat a magyar és szuomi irodalom között. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 f. — Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 60 f. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Télffy Iván* l. tagtól. Ára 60 f. — VII. A nevek uk és ük személynagairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 40 f. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. *Vámbery Ármintól*. 20 f. — X. Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf Györgytől*. 20 f.

VIII. k. I. Corvin-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 1 K 20 f. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1 K. — III. Oroszlapp utazásomból. *Dr. Genetz Árvitól*. 40 f. — IV. Tanulmány a japáni művészetéről. *Gr. Zichy Ágostól*. 2 K. — V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben ellunyott r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmándon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 20 f. — VI. Ükkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben. *Mayer Auréltól*. 1 K 20 f. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 1 K 60 f. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 1 K. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándortól*. 60 f.

IX. k. I. Emlékbeszéd Schieffner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól. 20 f. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól 80 f. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vámbery Ármín* r. tagtól. 60 f. — A Kün- vagy Petrarka-codex és a künök. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 60 f. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag. felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 f. — VII. Ós vallásunk főistenei. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 80 f. — VIII. Schopenhauer aesthetikája. *Dr. Ruzsicska Kálmántól*. 20 f. — XI. Ós vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F.* l. tagtól. 60 f. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignác* l. tagtól. 60 f. — XI. Magyar egyház népének a XVIII. századiból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 1 K. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 40 f.

X. k. I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 60 f. — II. Etzelburg és a magyar húnmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 40 f. — III. A M. T. Akadémia és a szémi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — IV. Ertsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* l. tagtól. 60 f. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 f. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaiival. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Petz Vilmostól*. 1 K 20 f. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károlytól*. 20 f. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihálytól*. 60 f. — IX. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elek* l. tagtól. 1 K. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula küllag felett. *Dr. Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 80 f. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f. — XII. A magyar romanticismus. *Bánóczi Józseftől*. 20 f. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f.

XI. k. I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — II. Ujgörg irodalmi termékek. *Dr. Télffy Iván* l. tagtól. 80 f. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Télffy Iván* l. tagtól. 60 f. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól*. 1 K. — V. A csuvasokról. *Vámbery Ármín* r. tagtól 60 f. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 40 f. — VII. Telegli Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 f. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignác* l. tagtól. 1 K. — IX. A muhammedán jogtudomány eredet-

- ről. *Goldziher Ignác* 1. tagtól 20 f. — X. *Vámbéry Ármin* «A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* 1. tagtól 1 K 20 f. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom. *Hunfalvy Pál* bírálati megjegyzéseire. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 60 f.
- XII. k.** I. Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignác* tagtól. 1 K 20 f. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándor* tagtól. 60 f. — III. A reflexiv és valláserkölcsei elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* 1. tagtól. 60 f. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kúnos Ignác* és *Munkácsi Bernáttól*. 1 K. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 1 K. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György* 1. tagtól. 1 K. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. *Irta Thury József*. 1 K. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Télffy Iván* 1. tagtól. 40 f. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajos* tagtól. 40 f. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel* tagtól. 1 K 20 f. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 80 f. — XII. Isota Nogarola. *Ábel Jenő* tagtól. 1 K.
- XIII. k.** I. Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* 1. tagtól. 80 f. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F.* 1. tagtól. 60 f. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I.* 1. tagtól. 80 f. — IV. A homeroszi Demeter-hymnusról. *Ábel Jenő* 1. tagtól. 1 K. — V. A votjakok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* 1. tagtól. 40 f. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 20 f. — VII. Egy kis viszhang *Vámbéry Ármin* ur válaszára. *Budenz J. r.* tagtól. 40 f. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szily Kálmán* r. tagtól. 20 f. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály* 1. tagtól. 1 K. — X. Szőrendi tanulmányok. I. rész. *Joannovics György* tagtól. 60 f. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai. *Petz Vilmostól*. 20 f. — XII. Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. *Télffy Ivántól* 60 f.
- XIV. k.** I. Az ó- és középkori Terentius biographiák. *Ábel Jenőtől*. 80 f. — II. Szőrendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics György* tagtól. 80 f. — III. A mordva nép házassági szokásai. *Barna F.* 1. tagtól. 60 f. — IV. Jelentés ujhellén munkákról. *Télffy Iván* 1. tagtól. 60 f. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. *Kálmány Lajos* tagtól. 20 f. — VI. Etymologicum magnum Romaniae. *Putnoky Miklóstól*. 40 f. — VII. A magyar szótók. *Simonyi Zsigmond* tagtól. 60 f. — VIII. A nyelvújítás történetéhez. *Simonyi Zsigmond* tagtól. 40 f. — IX. Szőrend és accentus. *Brassai Sámuel* t. tagtól. 80 f. — X. Három francia hellenista és a volapük. *Télffy Iván* 1. tagtól. 40 f. — XI. Euhemeri reliquae. *Némethy Géza* tagtól. 1 K 20 f. — XII. Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. *Vikár Bélától*. 80 f.
- XV. k.** I. Az iszlam vallásos mozgalmak az első négy században. *Dr. Schreiner Martontól*. 60 f. — II. André Chénier költészete. *Haraszi Gyulától*. 3 K. — III. Kombináló szóalkotás. *Simonyi Zsigmond* tagtól. 80 f. — IV. Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek. *Hunfalvy Páltól*. 30 f. — V. Psychiatria és politika. *Zichy Antaltól*. 20 f. — VI. Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. *Télffy Ivántól*. 1 K 20 f. — VII. A magyar zene tudományos tárgyalása. *Ponori Thewrewk Emiltől*. 40 f. — VIII. A hangsúly a szláv nyelvekben. *Asbóth Oskártól*. 1 K 60 f. — IX. A nyelvújítás és az idegenszerűségek. *Simonyi Zsigmond* tagtól. 1 K 20 f. — X. Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. *Télffy Ivántól*. 80 f. — XI. Tanulmányok az újabbkori persa irodalom történetéből. *Dr. Kégl Sándortól*. 3 K. — XII. Ujabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. *Gróf Kuun Géza* tagtól. 30 f.
- XVI. k.** I. A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. *Finály Henriktől*. 4 K. — II. A pogány arabok költészetének hagyománya. (Székfoglaló.) *Goldziher Ignác* tagtól. 1 K 20 f. — III. A szláv szók a magyar nyelvben. *Asbóth Oskártól*. 90 f. — IV. Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. *Pecz Vilmostól*. 60 f. — V. Új-görög munkák ismertetése. *Télffy Ivántól*. 40 f. — VI. Két új-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. *Télffy Ivántól*. 40 f. — VII. A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. *Szamota Istvántól*. 1 K. — VIII. Guarinus és Janus Pannonius. *Hegedűs Istvántól*. 1 K 60 f. — IX. Kisázsia török dialektusairól. (Székfoglaló.) *Dr. Kúnos Ignác* tagtól. 90 f. — X. Diesének Jacobus Ant. Marcellusra. *Irta Janus Pannonius. Hegedűs Istvántól*. (Székfoglaló).
- XVII. k.** 1. Egyiptologiai tanulmányok a chronologia köréből. *Dr. Mahler Edétől*. 30 f. — 2. Naszreddin hodsa tréfái. *Kúnos Ignác* tagtól. 3 K. — 3. A perzsa népdal. *Dr. Kégl Sándortól*. 90 f. — 4. Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? *Melich Jánostól*. 1 K 20 f. — 5. Brassai Sámuel mint æsthetikus és műkritikus. *Kozma Ferenc* tagtól. 2 K. — 6. Sz. Ágoston regulának magyar fordítása. *Celius (Bánffy) Gergely* tagtól. *Décsi Lajostól*. 2 K. — 7. Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. *Vadnai Károly* tagtól. 30 f. — 8. Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. Fényképmelléklettel. *Gyomlai Gyulától*. 1 K 20 f. — 9. Adalékok az egyiptomi nyelvhez. *Mahler Edétől*. 60 f. — 10. Az első magyar bibliographus. (Székfoglaló.) *Id. Szimyei Józseftől*. 60 f.